

Житомирський державний університет імені Івана Франка

О.А. Мірошніченко

Діагностика особистості майбутнього психолога

Методичний посібник

**до вивчення дисципліни «Практикум із загальної психології»
для студентів спеціальності 7.040107 «Психологія»**

Житомир – 2012 р.

УДК 378. 1: 159. 923
ББК 74. 580 + 88.37
М 64

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Житомирського
державного університету імені Івана Франка
Протокол № 6 від 27 січня 2012 року

Рецензенти:

*Т.І. Люріна –кандидат педагогічних наук, професор
кафедри теорії та історії педагогіки Київського міського
педагогічного університету ім. Б.Д. Грінченка*

*Н.М. Дубравська - кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології Житомирської філії
Київського інституту бізнесу та технологій*

*Л.М.Янович - кандидат біологічних наук, доцент, декан
факультету післядипломної освіти та довузівської
підготовки Житомирського державного університету ім.
Івана Франка*

Мірошниченко О.А. Діагностика особистості майбутнього

психолога : Методичний посібник до вивчення дисципліни «Практикум із загальної психології» для студентів спеціальності 7.040107 «Психологія». – Житомир, 2012 – 190 с.

Методичний посібник містить теоретичний та практичний матеріал для вивчення особистості за структурою К.К. Платонова.

Рекомендовано для студентів заочної форми навчання спеціальності 7.040107 Психологія факультету післядипломної освіти та довузівської підготовки

ЗМІСТ

I. ТЕОРЕТИЧНИЙ РОЗДІЛ	5
I.1. Вступ	5
I. 2. Поняття про особистість	9
I. 3. Структура особистості	21
I. 4. Характер та спрямованість особистості	25
I. 5. Особистісне зростання	34
II. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	37
II. 1. Дослідження біологічно-обумовленої підструктури	37
1. 1. Властивості вищої нервової діяльності	37
1. 2. Оцінка властивостей темпераменту (методика В.М. Русалова).....	41
1. 3. Діагностика екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (методика Айзенка).	46
1. 4. Описова характеристика типів темпераментів	50
1. 5. Біологічно-обумовлений профіль особистості (модифікована форма методики FPI).....	51
1. 6. Дослідження тривожності (опитувальник Спілбергера)	62
1.7. Оцінка функціонального стану (опитувальник САН). 65	
1.8. Визначення психіологічних особливостей переважно по чоловічому або жіночому типу (маскулінізм-фемінізм) Тест на визначення мислення по чоловічому і жіночому типу ..	67
II. 2. Дослідження підструктури форм відображення та емоційно-вольової сфери	72
2. 1. Вивчення концентрації слухової уваги	73
2. 2. Методика „Піктограми”	73
2. 3. Методика „Закономірності”	76
2. 4. Методика „Прості аналогії”	76
2. 5. Методика „Виділення суттєвих ознак”	78
2. 6. Методика по вивченню уяви	79
2. 7. Методика по вивченню вольових якостей (варіант шкали локус контролю Дж. Роттера).....	81
2. 8. Методика „Кольоровий щоденник настрою”	87
II. 3. Дослідження підструктури досвіду	87
3. 1. Диференційно-діагностичний опитувальник.....	88

3. 2. Стиль поведінки у конфліктній ситуації (методика К. Томаса)	90
3. 3. Шкала нервово-психічної нестійкості характеру	96
3. 4. Визначення референтної групи особистості.	99
4. 1. Орієнтовна анкета спрямованості особистості	100
4. 2. Діагностика гуманістичних орієнтацій та способів поведінки	106
4. 3. Методика по вивченню самооцінки особистості	108
4. 4. Шкала самооцінки особистості (тест Дембо-Рубінштейна).....	109
4. 5. Соціально-психологічні установки в мотиваційній сфері особистості, спрямовані на „альтруїзм-егоїзм”, „процес-результат”, „свободу-владу”, „працю - гроші” ...	110
II. 5. Дослідження характеру	114
5.2. Тест „Лідер”	120
5.3. Опитувальник «Міні-мульт» (СМОЛ).....	124
5.4. Ставлення до людей, до речей, до праці, до себе Особистісний опитувальник “ОПКДЕ”	129
5.5. Тест „Оптиміст”	135
5.6. Методика „Незакінчені речення”	139
5.7. Тест „Неіснуюча тварина”	141
5.8. Тест „Характер” Вивчення характерологічних особливостей особистості.	146
II. 6. Дослідження здібностей.....	155
6.1. Кінестетичний малюнок сім’ї.....	155
6.2. Тест „Ризик”	171
6.3. Психогіометричний тест (Сьюзен Диллінгер)	174
III. Висновки.	179
3.1. Схема спостереження за людиною для складання психологічного портрету.	179
3. 2. Схема складання характеристики учня.	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185

I. Теоретичний розділ

I.1. Вступ

Аналіз соціологічної, педагогічної та психологічної літератури свідчить про те, що проблема формування якостей особистості з різних наукових позицій завжди цікавила науковців, але особливої актуальності вона набула останнім часом, у трансформаційний період розвитку нашої держави.

Питанням формування особистості як носія певних соціальних якостей, необхідних для розвитку суспільства, приділяли увагу вітчизняні класики педагогічної та психологічної науки: А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський, І.Я. Франко та ін. Проблеми соціалізації особистості присвячені роботи Г.М. Андрєєвої, І.С. Кона, А.В. Мудрика та ін. В роботах науковців формування якостей особистості розглядається в різних аспектах, а саме: розвиток соціальних якостей особистості в процесі діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.); закономірності розвитку особистості під впливом соціального середовища та виховання (О.Г. Асмолов, П.Я. Гальперін, Л.М. Мітіна, О.В. Сухомлинська та ін.); проблема співвідношення особистого та соціального (О.Г. Мороз, Н.Г. Ничкало, В.О. Сластьонін, Л.Ф. Спірін та ін.); соціально-професійна орієнтація вчителя (С.Г. Вершловський, А.Б. Добрович, Ю.Н. Ємельянов, М.Х. Тітма та ін.); вплив окремих проявів процесу соціалізації на формування особистості (М.І. Бобнева, І.Д. Зверева, Н.В. Кузьміна, А.В. Петровський, К.К. Платонов, О.В. Шорохова та ін.).

Вивчення результатів підготовки спеціаліста, ефективності її виховного впливу були б немислимі без з'ясування критеріїв і показників ефективності. Таким критерієм є результат діяльності вищого навчального закладу, соціальна зрілість випускника в співставленні з цілями, завданнями та їх організаційним і методичним забезпеченням.

Це виявляється у розробці науково-обґрунтованих моделей випускників, у сучасному науково-методичному забезпеченні навчального процесу, постійному науковому аналізі потреб суспільства в спеціалістах. Обґрунтування моделі сучасного випускника буде спиратися на головні положення сучасних державних документів: Конституцію України, Державну національну програму „Освіта” (Україна ХХІ століття), Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Болонської декларації 1999 року. Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в Європейський освітній простір.

У науковій літературі досліджується розвиток особистісних і професійних якостей психолога, необхідних для успішної діяльності в професійній сфері.

Цій проблемі приділялась увага в працях І.Беха, Н.Бондаря, Л.Бублик, О.Дубасенюк, В.Кан-Каліка, А.Карпова, В.Кременя, В.Кужева, Н.Кузьміної, І.Кульчицької, А.Сбруєвої, В.Спіріна та інших.

Одним з основних завдань розвитку вищої освіти в Україні, згідно Концептуальних засад та її інтеграції в Європейський світовий простір, є забезпечення професійно-особистісного розвитку майбутнього психолога на засадах підготовки спеціалістів, відповідних до вимог інформаційно-технологічного суспільства та змін, що відбуваються у соціально-економічній, духовній та гуманітарній сфері розвитку нашої країни.

Велику роль у процесі виховання необхідних для сучасного психолога рис особистості відіграє самовиховання.

Проте воно перш за все повинно мати чітку мету і ясно усвідомлений шлях формування системи якостей в структурі особистості. Перед плануванням роботи із самовдосконалення студенту, майбутньому спеціалісту, необхідно провести „інвентаризацію” наявних у нього рис і особливостей, які треба або розвивати далі, або позбавлятися від них.

В процесі пізнання особистість може використовувати різні методи самодослідження. Дане методичне забезпечення дає можливість майбутнім психологам пізнати особливості своєї особистості шляхом проведення досліджень за допомогою методик.

В психології і педагогіці дорослих виникло поняття „акмеологія”. Воно означає науку, що виникла на стику природничих, суспільних, гуманітарних дисциплін і вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку людини на ступені її зрілості, особливо при досягнення нею найбільш високого рівня в цьому розвитку – акме. Стосовно студентів ВНЗ ключовою проблемою акмеології виступає розвиток і реалізація творчого потенціалу майбутнього спеціаліста як суб'єкта професійної праці і цілісної життєдіяльності. Тут професіоналізм виступає головною умовою суб'єктивної реалізації індивіда. Системоутворюючим і регулюючим фактором професійного росту і творчої активності людини в акмеології є самосвідомість. В структурі самосвідомості як самооб'єктованому особистісному досвіді можна виділити такі утворення, як образ „Я” – цінності, ідеали, цілі, рівень особистісних смислів. Інтегруючим фактором самосвідомості є образ „Я, структуру якого утворюють такі компоненти, як „Я-минуле” „Я-реальне”, „Я-майбутнє”, „Я-ідеальне”.

Таким чином, одним з принципових питань, на які має дати відповідь акмеологія, є формування в самосвідомості людини себе як

творчого професіонала. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити формування і вдосконалення у суб'єктів праці необхідних змістових психологічних новоутворень. Зміст такої підготовки ґрунтується, перш за все, на гуманістичних уявленнях про задачі професійної діяльності, бажаних для суспільних якостей людини, зокрема, її професійної свідомості і мислення, творчої активної дії в межах відведеної компетенції. Сукупність таких уявлень складає концептуальну модель творчого потенціалу.

Акмеологія, як нова галузь інтегративного людинознавства і людинознання, що розглядає людину як цілісний феномен з макрохарактеристиками індивіда, особистості, суб'єкта діяльності і індивідуальності, відзначає, що її саморух до вищих досягнень зумовлений наступними чинниками:

- 1) об'єктивні, пов'язані з реальними умовами діяльності, що здійснюється в загальному контексті праці і життя;
- 2) суб'єктивні, пов'язані з суб'єктивними передумовами успішної діяльності, які має людина;
- 3) об'єктивно-суб'єктивні, пов'язані з організацією діяльності.

Усвідомлення людиною своєї феноменальності, що характеризується взаємопроникненням, з'єднанням, співпаданням і виявленням законів природи і суспільства, з акмеологічної точки зору виступає важливою передумовою і продуктивною самореалізацією як індивіда, особистості, суб'єкта праці, а в інтегративному вигляді – як індивідуальності. Розуміння нею своєї феноменальності дозволяє розвивати як потенційні, так і діяльнісно-поведінкові складові її природи. Все це фокусується в культурі спеціаліста.

В процесі формування головних компонентів культури, які викликані інтересами професії і потребами людини, пріоритетне місце займає системно-цілісне, інтегративне утворення – інноваційно-акмеологічна культура.

Зміст інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста вміщує наступні компоненти: духовно-моральну досконалість; іноваційність; професійну компетентність; психолого-педагогічну підготовленість; службову ментальність.

Духовно-моральна досконалість передбачає сформованість морально-оцінної концепції стосовно оволодіння кращими зразками і досвідом людської культури на рівні загальнолюдських, національно-етнічних, професійних і особистісно-гуманістичних досягнень.

Формування і розвиток інновації як компонента інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста можна розглядати як процес вироблення позитивної смислової установки, професійної позиції, бази знань і практичної підготовленості до оптимального здійснення своєї праці.

До ядра інноваційного компонента акмеологічної культури спеціаліста слід включити: індивідуально-типологічні особливості; здатність до творчої діяльності; ціннісні відношення; професіоналізм; спрямованість, інноваційно-важливі якості.

Ключовою ланкою інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста є професійна компетентність. Професійна компетентність синтезує в собі широку гаму знання і практичної дії. Один з продуктивних і перспективних аспектів професіоналізму спеціаліста полягає в практичному використанні психології розв'язання творчих завдань.

Концепцію розробили і запропонували вітчизняні вчені Н.Г.Алексєєв, В.В.Давидов, І.С. Ладенко, Я.А.Пономарьов, Н.І.Семенов, С.Ю.Степанов та інші. Головний її зміст полягає в культивуванні нерушливих способів взаємодії, впливу, розвитку і саморозвитку.

Важливим компонентом інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста є його безпосередня психолого-педагогічна підготовленість. Вона характеризує готовність і здатність розв'язувати задачі повсякденного життя, спираючись на принципи педагогіки, психології та інших наук, а також брати безпосередню участь у виховному процесі і надавати педагогічної спрямованості всім аспектам своєї праці.

Головною тенденцією сучасної програми розвитку суспільства є демократизація життя і децентралізація управління.

Економічні перетворення зачепили всю систему соціальних відносин, вводячи ринкові стосунки до значної їх частини, диктуючи необхідність самостійного прийняття відповідальних рішень. Значно розширились можливості для встановлення прямих політичних, соціальних, господарчих зв'язків між людьми, що призвело до інтенсифікації ділового та особистого спілкування.

Зазначені тенденції підвищили вимоги до тих якостей, якими мають бути наділені представники нового покоління.

Перш за все це вміння жити в умовах демократії, плюралізму думок, спілкуватися і взаємодіяти з людьми на правовій та демократичній основі, вміння розібратися в політичних течіях і економічних тенденціях суспільства. Це наявність численних точок зору, вміння вести дискусії, на висококультурній основі розв'язувати суперечки, що виникають. В процесі навчання та виховання підростаючого покоління нові умови життя вимагають від психолога відмови від диктату і будь-яких способів справити тиск на особистість, вимагають поваги до особистості, визнання її позитивних рис і значущості.

I. 2. Поняття про особистість

У процесі спільної діяльності та спілкування в соціокультурному середовищі людина набуває особливої якості, яку позначають терміном „особистість”.

У гуманістичних, філософських та психологічних концепціях особистість – це людина як цінність, заради якої здійснюється розвиток суспільства.

Особистість – це одна з семи іпостасей людини. Інші – це людина як індивід, людина як організм, людина як індивідуальність, людина як „Я”, людина – роль, людина як фізичне тіло, підвладне всім законам механіки.

Людина з’являється на світ повноправним членом суспільства і з народження, на відміну від тварин, яких іменують особинами, називається індивідом, тобто одиничним представником роду людського, виду *Homo Sapiens* і є носієм індивідуально-своєрідних рис.

Людину як індивіда характеризують її вік, професія, статевана належність, зовнішність, освіта, звички, захоплення. Як особистість її розглядають у системі взаємин, що складаються з іншими людьми: яке місце посідає серед ровесників, чи має авторитет, прагне бути лідером або воліє лишитися в тіні, що являють собою групи, членом яких вона є тощо. Отже, особистість невід’ємна від системи соціальних зв’язків, у які вона включилася.

Природні властивості людини соціалізуються в її особистості. Так, психологічне дослідження карликів показало, що крім маленького зросту, їм притаманні й інші спільні риси: оптимізм, безпосередність, відсутність сором’язливості. Учені дійшли висновку, що ці особливості сформувались під впливом ставлення до них інших людей як до несхожих на себе і становлять зворотну реакцію карликів на таке ставлення. Ці якості не сформувались б, якби карлики жили у своєму суспільстві, „країні ліліпутів”.

Таким чином, особистістю є соціалізований індивід, котрий утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості. Особистістю є людина, котра має свою життєву позицію, що утвердилася внаслідок тривалої і кропіткої свідомої праці, їй притаманні свобода волі, здатність до вибору, відповідальність. Глибина і багатство особистості зумовлені її зв’язками зі світом, з іншими людьми, уявленням про себе, своє „Я”.

Особистість кожної людини має сукупність рис і особливостей, яка властива лише їй.

Індивідуальність – це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей.

Індивідуальність людини виявляється в рисах темпераменту, характеру, звичках, інтересах, особливостях сприймання, пам’яті, мислення, фантазії, у здібностях тощо. Особистість людини неповторна у своїй індивідуальності. На земній кулі немає двох людей

з однаковим поєднанням психологічних особливостей. Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних виявляється яскраво, інших – малопомітно.

Індивідуальність може заявити про себе в інтелектуальній, емоційній, волівій сфері чи одразу в усіх сферах психічної діяльності. Оригінальність інтелекту, наприклад, розкривається в здатності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях засвоєння інформації, тобто в умінні ставити і вирішувати проблеми. Своєрідність почуттів полягає в надмірному розвитку одного з них (інтелектуального, морального чи естетичного) у силі волі, надзвичайній мужності або витримці. Оригінальність може виявитися у своєрідному поєднанні властивостей конкретної людини, яке надає особливого колориту її поведінці та діям.

Природа особистості, її структура та зростання розглядаються в межах різних психологічних підходів.

У сучасній психолого-педагогічній літературі науковий термін „особистість” тлумачиться як «індивід, що є суб'єктом соціальних відносин і соціальної дійсності» [62, с.178]. У більш вузькому розумінні це поняття виражає системну ознаку індивіда, що формується в спільній діяльності та спілкуванні і визначається залученістю до суспільних відносин [62, с.179], а також як „стійку систему формування соціально значущих якостей, які характеризують індивіда як людину певного суспільства або спільноти” [63, с.178] .

У працях Б.М. Бехтерева, П.П. Блонського, М.І.Бобневої, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, В.А. Сластьоніна, І.Д. Беха, Г.П. Васяновича, О.М. Леонтьєва, О.Р. Лурія, Б.Г. Ананьєва, І.Д. Зверєвої, А.В. Кузьміної, А.Й. Капської, Б.М.Теплова, В.Н. М'ясіщева, Б.Ф. Ломова, О.В. Шорохової, К.К.Платонова, в дослідженнях інших сучасних представників педагогічної й психологічної науки проблемі співвідношення особистого та соціального, особистості та суспільства надається першочергового значення. На особливу увагу при цьому заслуговує історичний підхід до психіки, соціальної педагогіки, етнопедагогіки, соціальної зумовленості психічного в особистості людини, формування особистості як продукту розвитку індивідуальності в умовах суспільства.

Основні теорії особистості пройшли досить довгий шлях розвитку. Розглянемо, як це вирішувалося в психології. Можна виділити такі фундаментальні напрями:

1. Традиційні теорії особистості (К. Левін, З. Фрейд, К. Юнг та ін.). [37;83;92]
2. Нові теорії (Г. Айзенк, А. Маслоу, Г. Оллпорт, К. Роджерс, К. Хорні та ін.). [2; 43; 53; 68; 85]
3. Новітні теорії (Е.Берн, К.Леонгард, Е.Фромм та ін.). [7; 39; 84]

Усі вони змістовно представлені такими теоріями: психоаналітичні концепції фрейдизму, постфрейдизму і неофрейдизму; біхевіористські та необіхевіористські концепції; гуманістичні теорії; інтеракціоністські (інтерперсональні) концепції; екзистенціалістські; соціологічні (в тому числі марксистсько орієнтовані), еkleктичні тощо. В більшій чи меншій мірі вони зачіпають формування соціально значущих якостей особистості.

Серед традиційних теорій особистості помітне місце належить фрейдизму. У структурі особистості, за Фрейдом, можна виділити три головні компоненти: Воно (Ід), Я (Его) і Над-Я (Супер-его). Ід, з одного боку є саме тією ареною, де мають владу витіснені несвідомим інстинкти, а з іншого - підкоряється принципу задоволеності. Его, з одного боку, слідує за несвідомими інстинктами, а з іншого - підкоряється нормативам і вимогам реальності. Супер-его - це сукупність моральних засад суспільства; воно виконує роль «цензора». Таким чином, Его знаходиться в конфлікті, бо вимоги Ід та Супер-его несумісні. Тому Его (Я) постійно залучає захисні механізми: витіснення, сублимації та ін., які здійснюються несвідомо. Однак мотиви, переживання, почуття, які «переселяються» в сферу несвідомого, продовжують діяти у вигляді символів, у діяльності особистості, яка хоче активно проявити себе на схвалюваному рівні. [83, с.64-67].

Карл Юнг був одним із перших учнів З.Фрейда, які відмежувалися від свого вчителя. Головною причиною розбіжностей між ними стала ідея пансексуалізму З. Фрейда. Однак боротьбу із З. Фрейдом К. Юнг здійснював не з матеріалістичних, а з ідеалістичних позицій. Свою систему К. Юнг назвав «аналітичною психологією».

За К. Юнгом, психіка людини вміщує три рівні: свідомість, особисте несвідоме і колективне несвідоме.

К. Юнг увів поняття «self» - Я». Це архетип, що представляє прагнення людини до цілісності та єдності і знаходить своє вираження в різних символах. Завдяки йому досягається рівновага між свідомим і несвідомим. Найбільш наближені до ідеального «селф» мають, на думку К.Юнга, релігійні переживання [92, с.290-293].

К.Юнг відомий як творець типології особистості. В основу її класифікації він поклав спрямованість людини на себе чи на об'єкт. Відповідно він поділяє людей на екстравертів та інтравертів.

Залежно від переважання тієї чи іншої функції психіки, К. Юнг виводив наступні типи особистості:

- a) мисленнєвий;
- b) емоційний;
- c) чуттєвий;
- d) інтуїтивний [92, с.51-59]

Усі відзначені положення, розроблені К. Юнгом, дозволили відобразити системне розуміння ним психіки людини.

У складі традиційних теорій особистості визнається «теорія поля», запропонована Куртом Левінім. Головні положення «теорії поля» зводяться до таких постулатів. Перш за все відзначено, що суб'єкт систематизує світ явищ у відносних поняттях. Тут світ сприймається як феномен, наділений головною властивістю, - цілісністю. При цьому принциповим є твердження про існування зовнішнього, фізичного, і внутрішнього, психічного полів особистості. У психічному полі діють сили притягування і відштовхування суб'єктивно значущих, мотивуючих компонентів (з різною психічною валентністю). Особистісне ядро утворюють найбільш стійкі спонування, які можуть змінюватися завдяки переміщенням (локомоціям) мотиваційних компонентів. Мотивами виступають певні об'єкти - різноманітні райони «життєвого простору». Існують також конфлікти типу «притягування-відштовхування», «уникання-уникання», «уникання-притягування».

Розроблена К. Левінім «теорія поля» дозволила йому висунути концепцію динамічної системи поведінки особистості, яка знаходиться під напруженням, коли порушується рівновага між людиною та оточуючим середовищем. Він також досліджував проблеми становища особистості в групі, лідерства, конфлікти тощо [37].

Нові теорії особистості об'єднують ідеї, погляди і концепції, які стосуються такого кола питань, як антропологізація і психологізація особистості; уявлення особистості через її самовизначальну сутність, яка є превинною чи паралельною щодо суспільства; неофрейдистська теорія особистості, яка виступає підґрунтям «індивідуальної психології» представником якої є Альфред Адлер; гуманістичні теорії особистості тощо [3].

Адлер є представником глибинної психології. Сутність його так званої індивідуальної психології полягає в розумінні кожної людини як інтегрованої цілісності в межах соціальної системи. Психологічне зростання індивіда вчений розглядає передусім як рух до конструктивного оволодіння середовищем задля корисного соціального розвитку. Основними рисами здорового індивіда А.Адлер вважає конструктивне прагнення до вдосконалення, сильне суспільне почуття і кооперацію. Він виділяє три основних життєвих завдання, з якими пов'язаний кожний індивід: робота, дружба і кохання. Ці три основні зв'язки визначені тим чинником, що ми живемо в певному місці світу і мусимо розвиватися в тих межах і можливостях, які дає нам оточення; ми живемо серед інших істот нашого роду, до яких ми повинні пристосовуватися, ми живемо двостатеве, і майбутнє нашої раси залежить від стосунків між цими дома статями.

Один з лідерів гуманістичної психології Карл Роджерс вважав, що фундаментальним компонентом особистості є власна життєва концепція, яка формується в процесі взаємодії людини з соціальним

середовищем. Він запропонував головні положення «Я-концепції». Згідно з розробленою ним системою, важливе значення мають такі положення: спілкування нормальних людей має бути індириективним, що не створює тиску, таким, що поважає індивідуальну позицію кожної людини; стрижень чи центр особистості ґрунтується на її самооцінці, яка формується в результаті взаємодії з оточуючими; «self» чи «Я-концепція» формується як внутрішньо узгоджена композиція сприйняття органічних і соціальних відчуттів самого себе і відносин між цими самовідчуттями - особистість як модель самосвідомості і самопереживань, які організують світ її вражень; провідним мотивом особистості є мотив росту «Я», який прискорюється або гальмується міжособистісними відносинами в соціальному середовищі [68, с.84].

На думку Роджерса, в кожному з нас є прагнення до компетентності й розвитку здібностей настільки, наскільки це можливо для нас біологічно. Індивід має здатність до переживання інконгруентності між уявленням про себе та актуальним досвідом. Ця здатність поєднується з внутрішньою тенденцією до модифікації уявлення про себе, в результаті чого виникає прагнення до реальності, рух від конфлікту до його розв'язання.

Вроджене прагнення до актуалізації, тобто властиве організмові прагнення реалізувати свої здібності з метою зберегти життя й зробити людину більш сильною, а її життя більш різноманітним, К.Роджерс вважав основним мотивом поведінки кожного індивіда. Навіть голод, спрага, мотив досягнення розглядаються ним як різновид прагнення до актуалізації. Вонго є суттю життя і властиве не лише людині, а всьому живому – і рослинам, і тваринами. К.Роджерс вирізняє такі основні характеристики актуалізації: рухливість, відкритість, незалежність від зовнішнього впливу та здатність розраховувати на себе.

У процесі актуалізації бере участь організмичний процес оцінювання. Досвід, який зберігає чи підсилює „Я” людини, оцінюється організмом позитивно. І навпаки, досвід, який загрожує чи заважає збереження чи підсиленню „Я”, оцінюється організмом як негативний і в подальшому уникається. Прикладом є немовля, яке чітко знає, що йому подобається, а що ні. У дорослих цей процес втрачається, а це приховує до появи тривожності та захисних механізмів.

Актуалізація своїх можливостей та здібностей веде до розвитку, за висловом К.Роджерса, „повноцінно функціонуючої людини”. До цього ідеалу можна лише наблизитися через пізнання себе, свого внутрішнього досвіду.

Повноцінно функціонуюча людина відкрита своєму досвідові, тобто може сприймати його без захисних механізмів, без страху, що усвідомлення своїх почуттів, відчуттів та думок вплине на її самоповагу. „Я” є результатом зовнішнього та внутрішнього досвіду

людини, який не викривлюється, аби збігатися зі сталим уявленням про себе; уявлення про себе відповідають її досвідові, який правдиво проявляється вербальними чи невербальними засобами комунікації. Така людина не лицемірить, висловлюючи те, що відчуває.

Максимально актуалізуючись, така людина насичено живе в кожен момент свого життя, їй властиві рухливість, високий рівень пристосування до нових умов, терпимість до інших. Це емоційна і водночас рефлексивна людина. Вона довіряє своєму цілісному організмові, а як джерело інформації використовує швидше свої відчуття, почуття та думки, аніж поради інших людей.

Такі люди, зазначає К.Роджерс, вільні у виборі свого життєвого шляху. Попри всі обмеження, вони завжди мають вибір, вони вільні вибирати й несуть відповідальність за наслідки свого вибору. Само актуалізуючись, вони стають більш творчими, не адаптованими до своєї культури, не конформними.

Метою особистісного зростання, повноцінного функціонування є, за висловом К.Роджерса, „хороше життя”, яке означає не життя, заповнене задоволеннями, не багатство чи владу, не цілковитий контроль над собою чи спокій, а рух тим шляхом, який обрав сам організм. Людина, яка вільно рухається шляхом свого особистісного зростання, є найповніше функціонуючою людиною.

Неузгодженість між „Я-концепцією” і уявленнями про ідеальне „Я”, яке знаходить адекватну самооцінку, спонукає людину до особистісного росту. К.Роджерс розробив також психологічний інструментарій і процедури психотерапії, які сприяють більш продуктивній реалізації особистістю „Я-концепції”.

Видатний представник гуманістичної психології Абрахам Маслоу (1907-1970) запропонував цілісний підхід до аналізу духовних цінностей тощо. Відповідно до положень його „Теорії самоактуалізації”, особливості особистості, що існують у вигляді вроджених потенцій, актуалізуються під впливом соціальних умов.

А.Маслоу створив ієрархічну модель мотивації людини. Мотиваційна сфера особистості представлена ним п'ятьма рівнями (системами). Ієрархія потреб, за А.Маслоу, вміщує:

- 1) потребу в самоактуалізації;
- 2) потребу у визнанні і оцінці;
- 3) потребу в соціальних зв'язках, прив'язанні і любові;
- 4) потребу в безпеці;
- 5) фізіологічні потреби і запати.

Позитивні результати самоактуалізації матиме особистість із наступними характеристиками:

- більш ефективне сприймання реальності та більш комфортні відносини з нею;

- прийняття (себе, інших, природи);
- спонтанність, простота, природність;
- сконцентрованість на завдання (на відміну від сконцентрованості на собі);
- деяка відстороненість і потреба бути наодинці;
- автономія, незалежність від культури та середовища;
- постійна свіжість оцінки;
- містичність та досвід переживання вищих станів;
- почуття єдності з іншими;
- більш глибокі між особистісні стосунки;
- демократична структура характеру;
- розрізнення засобів і мети, добра і зла;
- філософське, доброзичливе почуття гумору;
- самоактуалізована творчість;
- протистояння аккультурації, насадженню будь-якої часткової культури.

Маслоу зазначав, самоактуалізовані люди не є досконалими, вільними від помилок, їм можуть бути властиві й проблеми пересічних людей: почуття провини, тривожність, сум, внутрішні конфлікти тощо. Але разом з тим вони обирають складні творчі завдання, які вимагають великих зусиль.

Самоактуалізовані особистості постійно захоплені якоюсь справою, і захоплені настільки, що відмінності між роботою і задоволенням для них зникають. Вони присвячують своє життя тому, що А.Маслоу називає вищими цінностями (істина, краса, добро, досконалість, цілісність тощо), або мета потребами.

Він описує вісім шляхів самоактуалізації:

1. Повна віддача переживанням, коли людина цілком розкриває свою сутність;
2. Відмова від загальноприйнятої поведінки, вміння прислухатися до внутрішнього голосу, голосу „самості”;
3. Щомиттєві прогресивні вибори, які сприяють особистісному зростанню;
4. Чесність, взяття відповідальності на себе;
5. Готовність не подібатись іншим;
6. Прагнення робити свою справу настільки добре, наскільки це можливо;
7. Граничні, вищі переживання, моменти екстазу;
8. Виявлення індивідом того, ким він є, що йому подобається, а що ні, що для нього добре, а що погано, куди він рухається й у чому полягає його місія.

Самоактуалізація вимагає відмови від захисного механізму десакралізації (зневіри в існуванні справжніх цінностей та чеснот) та навчання ресакралізації як бачення кожної людини, за виловом Б.Спінози, „в аспекті вічності”, тобто бачення святого, вічного. Вона досягається шляхом маленьких, послідовно накопичуваних досягнень.

А. Маслоу певною мірою ідентифікує поняття самоактуалізації з поняттям креативності (творчих здібностей).

Новітні теорії особистості представлені в психології досить широко [7; 39; 84]. Ерік Берн розробив основи трансактного аналізу, який представив як теоретичну основу вдосконалення якостей особистості [7]. Ерік Фромм заклав основи гуманістичного і радикально-гуманістичного психоаналізу [84]. Карл Леонард висунув «Теорію міжособистісних акцентуацій». Він виділяв у психології людини сферу спрямованості інтересів і нахилів: егоїзм, альтруїзм, марнославство, а також сферу почуттів і волі - процес протікання емоцій, швидкість їх виникнення, глибина, сила чи слабкість волі, вольова збудливість [39]. Оскільки поняття «особистість» є центральним у психології, воно активно розглядається в усіх психологічних школах.

У вітчизняній психології проблема особистості висвітлювалась довгий час відокремлено від уявлень, які формувались у зарубіжних школах. До 1945 р. домінували погляди на особистість, викладені в концепціях Л.С. Виготського та С.Л. Рубінштейна [15; 69]. З 50-х років у зв'язку з викриттям культу особи Сталіна почалися більш активні дослідження особистості. У Москві сформувалася самобутня школа О.М. Леонтьєва. В Ленінграді в школі Б.Г. Ананьєва почав розвиватися новий антропологічний напрям. У центрі уваги виявились численні, раніше не досліджувані аспекти розвитку і функціонування особистості [4].

У цей період у вітчизняній психології складається уявлення про особистість як епіцентр індивідуального і соціального. Саме особистість - вузол суспільних відносин, а це означає, що природа особистості конкретно-історична; особистість - діяльна, активна індивідуальність; особистість - міра індивідуальної активності, самоактуалізації, самоствердження, творчості; особистість - суб'єкт історії, який існує в соціальній цілісності.

Соціологічна теорія особистості - це спеціальна соціологічна теорія, предметом дослідження якої є людина як суб'єкт і об'єкт соціальних відносин на рівні її взаємозв'язків з соціальними спільнотами, включаючи малі контактні групи і колективи [71]. Принципи наукового підходу до розвитку соціологічної теорії особистості: встановлення залежності властивостей особистості від суспільно-економічних, соціально-культурних, предметно-діяльних особливостей її соціалізації, внаслідок чого важливого значення набуває соціальна типологія

особистості - виявлення її суттєвих рис, зумовлених способом життя, життєдіяльністю.

Так, властивості соціально-історичних типів особистості співвідносяться з конкретно-історичним типом суспільства; риси особистості, зумовлені класовою належністю, утворюють соціально-класову психологію; соціально-типові особливості національного характеру - продукти історичного розвитку певного народу, а специфіка умов і змісту праці представників різних професій визначає особистісні якості професійного типу [71, с.58-60].

У соціальній типології виділяються властивості ідеального типу особистості, в якому виражається вимога соціального ідеалу, фіксованого в соціально-політичних і моральних концепціях, релігійних віруваннях; нормативного типу особистості, що характеризує властивості, формування яких об'єктивно необхідне для функціонування і розвитку даного соціуму і реально можливе за цих умов; реально розповсюджених типів особистості, тобто фактично пануючих типів особистості, які можуть суттєво відрізнятись від нормативного, а тим більше ідеального типу [71, с.64].

Особистість як об'єкт соціальних стосунків характеризується в соціології за допомогою таких понять:

- соціалізація, тобто засвоєння особистістю соціальних вимог і функцій (ролей) як обов'язкової умови активного включення до соціальної спільноти;
- соціальна ідентифікація як усвідомлення своєї належності до цієї спільноти і рольова ідентифікація - прийняття суспільно заданих функцій і групових вимог як таких, що відповідають інтересам і потребам суб'єкта;
- самосвідомість особистості (усвідомлення нею своєї самобутності і самототожності в межах соціуму), нормативна свідомість і система ціннісних орієнтацій, диспозицій особистості (виявлення відносин суб'єкта до сприйняття, оцінки умов соціальної діяльності і готовність до певного способу поведінки в заданих умовах);
- потреби, мотивація, соціальні установки, соціальна поведінка тощо.

Так, М.І. Бобнєва розглядає особистість як «уміщення» соціальних норм. У схемі аналізу механізмів і закономірностей нормативної соціальної поведінки М.І. Бобнєва відводить одне з найважливіших місць поняттю «модель особистості» [12].

Модель особистості, за М.І. Бобнєвою, — це тип особистості, який виникає як результат дії певної системи соціалізації і соціального контролю, як результат розвитку особистості в певних соціальних, етнічних, культурних, історичних та інших умовах [12].

Соціально-філософські проблеми формування соціальної активності особистості розглядаються в працях Є.Л. Онуфрієва, Л.М. Архангельського, І.С. Кона, Т.С. Лапіної, М.Я. Третьякова, В.І. Шинкарука та ін. Їхні дослідження продемонстрували неможливість виключення особистості зі структури суспільних відносин даної соціальної системи в процесі виховання. Питання соціально-професійної орієнтації вчителя досліджено в працях С.Г. Вершловського, М.Х. Тітма, А.В. Петровського, Н.І. Шевандрина, А.В. Мудрика, Р.С. Немова, О.В. Шорохової, А.А. Крилова та ін. Виховання ототожнюється з соціалізацією, тобто розглядається як процес та результат засвоєння та активного відтворення людиною соціального досвіду [48; 51; 75; 79; 90]. Об'єктивний виховний процес являє собою широку, різнобічну взаємодію соціальних суб'єктів між собою, з природним та соціальним середовищем, яке їх оточує. У такій взаємодії вихователь та той, хто виховується, одночасно є суб'єктами самозмінювання та об'єктами впливу.

Соціалізація особистості містить також і поняття соціально-професійної орієнтації.

Відповідно до певних рівнів соціальної сутності правомірно виділити загальнолюдський, культурно-цивілізований, національний, соціально-груповий, індивідуальний та інші аспекти самореалізації. Природно, що різні історичні типи й структурні „зрізи” соціальності по-різному відображаються у свідомості й діяльності особистості, яка себе реалізує. Діапазон можливостей самореалізації залежить від характеру суспільства. Істотний вплив на процес самореалізації справляє характер стосунків особистої та майнової залежності. Під їхнім впливом природно-історичний перебіг особистісної самореалізації може прискорюватися або гальмуватися, розширюватися або звужуватися. Помітні відмінності можуть бути навіть у межах одного й того самого типу соціальності.

Соціально-груповий або корпоративний „шар” самореалізації особистості зумовлений її приналежністю до більш-менш усталених структурних одиниць, виокремлених у структурі суспільного цілого за професійною, інституціональною, конфесійною та іншими ознаками. Тут набувають чинності закономірності, досліджувані соціологічними теоріями середнього рівня: на перший план виходять рольові, статусні, престижні характеристики особистості, її стосунки з референтною групою, її особливе місце в системі внутрішньо групових міжсуб'єктних взаємодій тощо.

Самореалізація особистості може бути адекватною та неадекватною, справжньою та позірною, просоціальною, асоціальною та антисоціальною, проте її суспільний зміст за будь-яких умов є незаперечним, що пояснюється об'єктивним порядком речей, згідно з яким поза

соціалізацією немає й не може бути особистості. Отже, йдеться не про більшу й меншу залежність людини від суспільства або зумовленість першої другою і не про спрямованість її діяльності в розумінні її суспільної корисності або марності, творчого або деструктивного потенціалу. Міра соціальності є індикатором відповідності життєвих планів суб'єкта наявним культурно-історичним умовам його буття, взятим не тільки у своїй даності, але й у головних тенденціях розвитку; вона відображає міру включеності індивіда в соціум, його підкріплену довіллям активність і цілеспрямованість у розв'язанні поставлених завдань, результативність замислів, які відповідають місцю й часу, характеру суспільства, в якому живе людина.

Суб'єкт самореалізації має „жити в історії”, а це значить, залишаючись на своєму місці в сучасному й підтримуючи необхідні зв'язки з минулим, проектувати себе в майбутнє, тобто активно здійснювати діалектичний синтез часів. Серед ефективних засобів такого синтезу – група специфічно людських дій, об'єднаних під назвою цілепокладання: від цілеформування й цілевисунення до цілереалізації, наступного коригування (цілеперевірки) й постановки нової мети, похідної від попередньої. Цілепокладання, залишаючись безперечно суспільним процесом за своїми витоками й природою, не може при цьому не бути глибоко індивідуалізованим, включеним у структуру особистісної самореалізації.

Потреби людини, будучи водночас і потребами суспільства, безперечно, належать до всезагальних соціокультурних механізмів самореалізації особистості.

Задоволення особистісно значимих потреб означає включення предмета або явища, що має певні властивості, до системи самореалізації особистості (особливий випадок репрезентує потреба спілкування, яка має міжсуб'єктний характер). Єдність потреби та її задоволення формує індивідуальний стиль самореалізації, який є невід'ємним надбанням особистості. Самореалізація особистості неможлива без достатнього рівня сформованості соціально обумовленої підструктури особистості, ядром якої є світогляд.

Індикатором соціальної орієнтації індивіда є його професійна орієнтація — вибір контактної професії та відповідного навчального закладу. Однак соціальна орієнтація, як правило, виступає заодно з орієнтацією професійною. Тому цілком правомірним і обґрунтованим є поняття «соціально-професійна орієнтація».

Своє професійне призначення людина виражає не лише своєю професійною роллю, але й усім «ансамблем» ролей. Серед яких особливе місце займає громадсько-політична діяльність. У цій соціальній функції виражається зв'язок між професійною та

громадянською позиціями вчителя, оскільки висока громадська активність певним чином забарвлює і ставлення до професії.

Учитель сьогодні виконує дві соціальні функції, зумовлені його місцем у системі інститутів соціалізації: методико-просвітницьку та організаторсько-координаційну. Перша реалізується в процесі його діяльності стосовно пропаганди психолого-педагогічних знань: в середовищі батьків, на виробництві, в дитячих та молодіжних організаціях, в різних позашкільних установах тощо.

Особливого значення у світлі розглянутих функцій набуває індивідуальність психолога, оскільки його авторитет сьогодні більше залежить від його особистих якостей, ніж від його становища, як це було раніше. При цьому індивідуальна неповторність особистості важлива не сама по собі, а залежно від того, на які цілі і служіння яким ідеалам вона спрямована. За фактом неповторності не повинен втрачатися громадський, моральний зміст індивідуальної діяльності. Тому активна соціально-професійна позиція психолога, реалізована «своїм», лише йому доступним способом, набуває першорядного значення.

У вітчизняній психології вперше підійшов до ідеї структури особистості С.Н. Рубінштейн, який зауважував, що властивості особистості ніяк не зводяться до її індивідуальних особливостей: вони вміщують і загальне, і особливе, і одиничне. Особистість є тим більш значущою, чим більше в її індивідуальному представлене всезагальне [69].

А.Г.Асмолов у своєму дослідженні щодо проблем психології особистості відзначає, що в психології існує кілька стратегій побудови структури особистості [5]. Кожна з цих стратегій вирізняється за головним об'єктом дослідження, методичними процедурами, понятійним апаратом і, головне, за розв'язком питання про співвідношення біологічного і соціального в розвитку особистості.

Стратегії побудови структури особистості				
Конституційно- Антропометрична	Факторна	Блокова	Мотиваційно- динамічна	Поведінково- інтеракціоністська

Е.Кречмер, У.Шелдон, К.Конрад	Р.Кеттелл, Дж.Гілфорд, Г.Айзенк	К.К.Платоно в А.В.Петровс ький	А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Оллпорт, К.Левін, Г.Мюррей	Д.Уотсон, Б.Скінер, Е.Берн
-------------------------------------	---------------------------------------	---	---	----------------------------------

І. 3. Структура особистості

1. *Конституційно-антропометрична* стратегія вивчення будови особистості. Об'єктом у цьому підході до вивчення особистості виступають переважно одні або інші вроджені попередні нахили до реагування, найчастіше ототожнювані з темпераментом як базою, ядром особистості. Питання про співвідношення біологічного і соціального, середовища, спадковості і розвитку особистості розв'язується з позиції концепцій «спадковості». Організація особистості зводиться до виявлення типів характеру, до того ж характер і темперамент часто ототожнюються між собою. Сьогодні замість типів характеру частіше говорять про параметри, властивості, оскільки статистично значущих кореляцій між реально досліджуваною особистістю та одним з прототипів, з яким вона має бути в ідеалі ідентифікована, в більшості випадків встановити не вдається. Вихідним матеріалом для конституційно-антропометричної стратегії вивчення особистості служать клінічні спостереження, аналіз психічних властивостей особистості, які виходять за межі норми.

2. *Факторна* стратегія вивчення рис особистості. Ця стратегія дістала свою назву від статистичної процедури, за допомогою якої будується типова структура особистості, - факторним аналізом. Об'єктом аналізу є риси особистості, зафіксовані в мові, на основі яких роблять висновок про структуру особистості.

«Елементом» аналізу в руслі факторного підходу до особистості найчастіше виступає поняття «риса особистості». У концепціях Р.Кеттелла, Дж.Гілфорда, Г.Айзенка структура особистості - це «набір рис»[2].

Представники факторної стратегії вивчення організації особистості найчастіше роблять спробу виявити домінуючі параметри, тенденції організації особистості, типові нахили до певних вчинків, ніж «типи», тісно пов'язані з конституцією людини. Для Кеттелла, Айзенка, Гілфорда характерною є позиція подвійної детермінації розвитку особистості, визнання «доробки» базових вроджених попередніх нахилів під впливом навчання, тобто під впливом середовища.

3. *Блокова* стратегія вивчення структури особистості. При використанні цієї стратегії дослідник складає структуру особистості з блоків. Блокова стратегія побудови структури особистості в явному

вигляді розміщує різні блоки по вертикалі «біологічне-соціальне», тобто визнає міру вираженості біологічного чи соціального критерієм виділення підструктур особистості. Блокова стратегія поставила проблему дослідження особистості в контексті аналізу питання про взаємовідношення біологічного й соціального в розвитку особистості досліджував К.К. Платонов [59].

4. *Мотиваційно-динамічна* стратегія вивчення організації особистості. Вона історично виникла в руслі психоаналізу і характеризує такі різні підходи, як гуманістична психологія (А.Маслоу, К.Роджерс), персонологічна теорія індивідуальних рис (диспозицій) особистості Г.Оллпорта, когнітивні підходи до особистості, що спираються на «теорію поля» К.Левіна, персонологія Г.Мюррея та ін. [37; 43; 53; 68].

Мотиваційно-динамічна стратегія в будь-яких виявах особистості вбачає ієрархічно організовані рівні потреб чи мотивів, причому в різних теоріях виділено (як вихідні базові динамічні тенденції) базальні потреби спраги, безпеки, сексуальний потяг. Так, наприклад, темперамент Г.Оллпорт характеризує як емоційну схильність, яка попередньо визначає сприйнятливість людини, швидкість її реагування тощо. Іншими словами, в мотиваційно-динамічній стратегії індивідні властивості людини розглядаються як переважно спадкові диспозиції тощо, які в ієрархії рівнів організації особистості займають місце найнижчого базового рівня, на якому під впливом середовища надбудовуються потреби і потяги, що мають соціальне походження.

5. *Поведінково-інтераціоналістська* стратегія вивчення організації особистості. Відповідно до цієї стратегії «елементами» організації особистості є ті або інші компоненти взаємодії між організмом і середовищем, особистістю і суспільством (Д.Уотсон, Б.Скінер). Для головних характеристик організації особистості в біхевіоризмі запропоновано реакції, навички; в інтераціоналістських соціально-психологічних підходах — ролі, соціальні установки, вчинки (Е.Берн). Для поведінково-інтераціоналістської стратегії дослідження, особливо для різних рольових концепцій, проблеми індивідних властивостей людини знаходяться на периферії їхніх інтересів. Однак і в цих підходах приховано чи неприховано присутня ідея ієрархії будови особистості, в якій нижчим рівнем стають елементарні поведінкові акти, зумовлені передусім індивідними диспозиціями людини — її органічними потребами, установками тощо [7].

Оскільки в сучасній психології є більше п'ятдесяти визначень поняття „особистість” і більше десяти напрямів, які розробляють питання структури особистості (останнє не є темою нашого дослідження), ми обмежимося одним беззаперечним положенням про те, що психологічна структура особистості є формою, що об'єднує

різноманітні компоненти духовного змісту особистості в єдиний комплекс і створює його неповторність.

У своєму дослідженні особистості сучасного вчителя ми спиралися на динамічну, функціональну, психологічну структуру особистості К.К. Платонова, який виділив чотири головні і дві додаткових підструктури особистості [58; 59].

Їх вирізнення відбувається за такими критеріями:

1. Необхідністю і достатністю для включення в них усіх елементів (рис) особистості;
2. Загальноприйнятністю класифікацій властивостей особистості і психологічних понять, які виправдали себе;
3. Зворотною пропорційністю градієнтів соціальної і біологічної зумовленості як окремих властивостей особистості, так і підструктур, що їх об'єднують;
4. Специфічністю ієрархічно пов'язаних видів формування кожної з цих підструктур.

Перша підструктура об'єднує спрямованість, відносини і моральні риси особистості. Елементи особистості, що входять до цієї підструктури, не мають безпосередніх природних задатків і відтворюють індивідуально віддзеркалену суспільну свідомість. Ця підструктура формується вихованням і є соціально зумовленою. Вона є підструктурою спрямованості особистості та включає установки, що стали її властивостями [59, с. 125-128].

Спрямованість, в свою чергу, включає в себе кілька взаємопов'язаних ієрархію форм. Це перш за все потяг як найбільш примітивна біологічна форма спрямованості. Вона є нечіткою за своїм змістом, це невиразна потреба в чомусь.

Наступна форма спрямованості - бажання - цілком осмислена потреба в потяг до чогось цілком визначеного. Як правило, бажання є пасивним, однак, якщо воно вміщується в структуру вольового компонента, ця форма спрямованості стає прагненням.

Пізнавальна форма спрямованості особистості - це інтерес. Генетично в його основі лежить безумовний орієнтувальний рефлекс, пов'язаний з емоцією, але під дією виховання, на базі умовного рефлексу другої сигнальної системи, інтерес у людини розвивається в наступну форму спрямованості особистості - зацікавленість. Якщо інтерес включається до структури вольового компонента і поєднується з прагненням, то він переходить у схильність до певної діяльності.

Конкретизована в образі чи уявленні кінцева мета схильності - це ідеал. Ідеал може бути моральним, естетичним, пізнавальним (гностичним) і практичним. Найбільш повною і досконалою формою спрямованості особистості є світогляд. Це система засвоєних людиною уявлень про світ та його закономірності, які вміщують уявлення про

оточуючі людину явища природи, соціальний устрій суспільства і міжособистісні відносини і моральні норми.

Пасивна форма світогляду називається світоспогляданням, а активна, пов'язана з прагненням до досягнення ідеалів, стає переконанням. Це вища форма спрямованості, яка вміщує всі попередні, нижчі. У спрямованості особистості розрізняють її рівень, широту, інтенсивність, стійкість та дієвість. Усі форми спрямованості особистості є одночасно її потребами і можуть перетворюватися на актуальні мотиви діяльності. Тому, формуючи мотиви соціальної активності майбутнього психолога, викладачеві вищої школи необхідно розібратися в такому важливому явищі, як структура особистості.

Друга підструктура особистості вміщує *знання, навички, вміння і звички*, набуті нею в особистому досвіді, шляхом навчання, але вже з помітним впливом біологічно зумовлених властивостей особистості. Вона зумовлена індивідуальною культурою особистості, а коротко названа К.К. Платоновим підструктурою досвіду. Саме через цю підструктуру індивідуальний розвиток особистості акумулює історичний досвід людства.

Третя підструктура охоплює *індивідуальні особливості* окремих психологічних процесів чи психічних функцій як форм відображення. Вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі проявляється ще більш чітко. К.К. Платонов називає її підструктурою форм відображення.

Четверта підструктура — біологічно зумовлена, об'єднує *властивості ВНД, темпераменту, статеві й вікові властивості особистості*, які залежать від фізіологічних і навіть морфологічних особливостей мозку. Крім указаних чотирьох основних підструктур, виділяють ще дві, накладених на них, підструктури - характеру і здібностей.

Характер — це «каркас» особистості, який визначає ставлення людини до світу, інших людей, своєї справи й до самої себе. Головне значення для характеру мають стосунки, що виражаються у переконаннях особистості, при цьому, крім якості відносин, слід враховувати ще й ступінь їх вираженості.

Здібності ми тлумачимо за К.К.Платоновим як таку підструктуру особистості, яка актуалізуючись в певному виді діяльності, визначає її якість. Здібності відповідають вимогам певної діяльності й розкриваються через структуру цієї особистості і структуру вимог до указанного виду діяльності з урахуванням можливої компенсації одних якостей іншими [59].

Схематично структуру особистості, на яку ми спирались у своєму дослідженні, можна представити у такому вигляді :

Структура особистості (за К.К. Платоновим)

Такою є загальна динамічна, функціональна, психологічна структура особистості. *Загальною* ми її вважаємо тому, що вона властива будь-якій особистості, хоч кожна конкретна особистість має свою індивідуальну структуру, і за різними ознаками ми можемо згрупувати особистість у типові структури. *Динамічною* вона може бути названа тому, що не залишається незмінною в кожній конкретній особистості і змінюється з раннього дитинства до глибокої старості.

Функціональна — оскільки як єдине ціле, так і складові елементи розглядаються як психічні функції.

Психологічна — тому що вона узагальнює психологічні властивості особистості, тісно пов'язані з соціальними ролями.

До цієї структури можуть бути долучені усі відомі властивості (риси) особистості. Кількість останніх дуже велика. Так, у «Словнику російської мови» Ожегова властивості особистості визначають 1548 словами. Інші мови налічують їх ще більше (наприклад, грузинська - близько 4000 слів).

І. 4. Характер та спрямованість особистості

Кожній людині крім динамічного боку, що виявляється в темпераменті, властиві істотні особливості, які позначаються на її діяльності та поведінці. Про одних говорять, що вони працюваті,

дисципліновані, скромні, чесні, сміливі, колективісти, а про інших - лінькуваті, хвалькуваті, неорганізовані, честолюбні, самовпевнені, нечесні, егоїсти, боягузи. Ці й подібні до них риси виявляються настільки виразно й постійно, що становлять собою типовий вид особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості особистості називаються рисами характеру. Ці риси характеризують і цілі, до яких прагне людина, і способи досягнення цілей. Знати це важливо, оскільки особистість характеризується не тільки тим, що вона робить, а й тим, як вона це робить. Сукупність таких стійких рис становить характер особистості.

Отже, **характер** — це сукупність стійких індивідуальних психологічних властивостей людини, які виявляються в її діяльності та суспільній поведінці, у ставленні до колективу, до інших людей, праці, навколишньої дійсності та самої себе.

Формування структури характеру починається в дошкільному, продовжується й активізується в підлітковому та юнацькому віці. У зв'язку з цим у структурі характеру вирізняють прості і складні риси. Утворення складних опорних рис, наприклад працелюбності, відбувається на основі формування простих, так званих первинних рис. Основні риси надають загальну спрямованість розвиткові всього комплексу виявів рис характеру. Однак прості, другорядні риси можуть визначатися основними, і в деяких випадках і не гармоніювати з ними. В житті трапляються більш цілісні характери і більш суперечливі. Існування цілісних характерів дає змогу з величезної різноманітності характерів виділити певні їх типи, наділені загальними рисами.

Структура рис характеру виявляється у тому, як людина ставиться:

а) **до інших людей**, демонструючи уважливість, принциповість, прихильність, комунікативність, миролюбність, лагідність, альтруїзм, дбайливість, тактовність, коректність або протилежні риси;

б) **до справ**, виявляючи сумлінність, допитливість, ініціативність, рішучість, ретельність, точність, серйозність, ентузіазм, зацікавленість або протилежні риси;

в) **до речей**, демонструючи при цьому бережливість, економність, акуратність, почуття смаку або протилежні риси;

г) **до себе**, виявляючи розумний егоїзм, впевненість, нормальне самолюбство, почуття власної гідності, чи протилежні. П.А. М'ясоїд стверджував, що характер (гр. — ознака, риса, особливість) — динамічна форма складного психологічного змісту, яка виявляється в сталому способі життя індивіда.

За А.В. Петровським у перекладі з грецького «характер» - це «чеканка», «прикмета». Дійсно, характер - це особливі прикмети, яких набуває людина, живучи в суспільстві. Подібно до того як

індивідуальність особи виявляється в особливостях протікання психічних процесів (хороша пам'ять, багата уява, кмітливість і так далі) так вона виявляє себе і в темпераменті, і в рисах вдачі.

Характер проявляється у стійких індивідуальних особливостях особи, що складається і виявляється в діяльності і спілкуванні, обумовлюючи типові для індивіда способи поведінки.

Індивідуальні особливості, створюючи характер людини, відносяться насамперед до волі (наприклад, рішучість або невпевненість, боязливність) і до відчуттів (наприклад, життєрадісність), але певною мірою і до розуму (наприклад, легковажність або вдумливість). Втім, прояви характеру є комплексними утвореннями і у ряді випадків практично не піддаються тому, що розноситься по розрядах вольових, емоційних або інтелектуальних процесів (наприклад, підозрілість, великодушність, щедрість, злопам'ятність і ін.).

Характер людської особи завжди багатогранний. У нім можуть бути виділені риси або сторони, які, проте, не існують ізольовано, окремо один від одного, а є зв'язаними воєдино, утворюючи більш менш цілісну структуру характеру.

Структура характеру виявляється в закономірній залежності між окремими його рисами. Якщо людина боязка, є підстави припускати, що вона не володітиме якостями ініціативності (побоюючись несприятливого обороту ініційованої ним пропозиції або вчинку), рішучості і самостійності (ухвалення рішення припускає особисту відповідальність), самовідданості і щедрості (допомога іншому може в чомусь ущемити його власні інтереси, що для нього небезпечно). Разом з тим від людини боязкої по характеру можна чекати приниження (по відношенню до сильного), конформності (не виявитися «білою вороною»), жадності (застрахувати себе в матеріальному відношенні на майбутнє), готовності до зради (в усякому разі, при крайніх обставинах, загрозливих безпеці), недовірливості і обережності («беліковське», по А.П.Чехову, «як би що не вийшло») і так далі. Зрозуміло, що не всяка людина, в якій у характері домінує боязкість, продемонструє структуру характеру, подібну охарактеризованою вище, включаючи всі перераховані риси. У різних життєвих обставинах вона може бути істотно перетворена і навіть може включати якості, здалося б, протилежні домінуючим (наприклад, боягуз може бути зухвалим). Проте загальна тенденція до прояву саме такого комплексу якостей характеру для боязкої людини переважатиме. Таким чином, найважливіший момент у формуванні характеру це те, як людина відноситься до навколишнього середовища і до самої себе, так і до іншого. Ці стосунки є разом з тим підставою для класифікації найважливіших рис вдачі.

Спрямованість є головною складовою структури характеру особистості. Вона виявляється у вибіркового позитивному або негативному оцінному ставленні особистості до вчинків і діяльності людей і до самої себе. Залежно від домінуючих матеріальних або духовних потреб, ціннісних установок особистості, інтересів і вподобань життя одних людей наповнене корисною діяльністю, вони невтомно працюють та виконують громадський обов'язок. Рушієм їх вчинків є гуманність, оптимізм, контактність.

В характері повніше, ніж у темпераменті, виявляється індивідуальність людини. Правда, іноді вважають, ніби характер властивий тільки деяким людям. В таких випадках під характером розуміють тільки певні позитивні риси людини, що виявляються в єдності її дій, в її енергійності, рішучості, наполегливості тощо. Таке розуміння характеру має місце і там, де про деяких людей говорять як «про людей з характером», протиставляючи їх слабохарактерним і безхарактерним людям.

Характер особистості не тільки виявляється в її діях, вчинках, а й накладає на них свій відбиток. Від того, який характер у людини, залежить те, як вона діє при певних обставинах, як домагається реалізації своїх цілей, своїх ідейних прагнень. Звідси стає зрозумілим, якою важливою якістю людини є її цільний, сильний, виразний характер і наскільки актуальним є наукове вивчення характерів людей та шляхів їх формування.

В структурі характеру людини можна виділити передусім дві його сторони, невід'ємні одна від одної, а саме: зміст і форму. «Особистість характеризується не тільки тим, що вона робить, а й тим, як вона це робить»

Те, що робить особистість, виявляється в її життєвій спрямованості. Вона й складає змістову сторону її характеру. Те, як людина реалізує свою життєву спрямованість, можна розглядати як форму характеру.

В сформованому і морально стійкому характері людини провідним компонентом є її переконання. Переконаність особистості виявляється в таких рисах характеру, як цілеспрямованість, принциповість, оптимізм, вимогливість до себе і до інших людей. Людина з твердими переконаннями здатна в найтяжчі хвилини життя виявити максимум сил для досягнення важливих для суспільства цілей, а коли потрібно, то й віддати своє життя заради суспільної справи.

Розумові риси особистості становлять істотну сторону в структурі її характеру. Те, в якій мірі людина спостережлива, наскільки серйозно підходить вона до подій, до завдань, що покладаються на неї,

розважлива чи нерозважлива вона в своїх висновках і рішеннях, позначається на її характері.

Розум людини може виявлятися в холодній розсудливості або пристрасному захопленні яким-небудь питанням, напруженому шуканні істини. Тим самим не тільки розумові, а й емоціональні риси людини стають складовим моментом її характеру. Зміст, спрямованість почуттів людини позначаються на її характері. Важливу роль у структурі характеру особистості відіграє: рівень розвитку її морально-політичних, естетичних і інтелектуальних почуттів.

Воля являє собою стрижень сформованого характеру. Людина з твердою волею свідомо, із знанням справи регулює свою діяльність, переборює перешкоди на шляху до своєї мети. Сильна воля є необхідним компонентом сильного характеру. Слабовольні люди є «безхарактерними» людьми. З розвитком волі людини зміцнюється і її характер.

Структура характеру особистості є результатом її розвитку. Вона залежить від попереднього досвіду людини, від того, як складалося все її життя. В залежності від конкретних умов життя у неї можуть виявлятися різні якості характеру.

Говорячи про характер, необхідно відзначити, що характер будується не на окремих, ізольованих рисах, а являє собою певну структуру. Угрупування рис характеру в певні комплекси визначаються відносинами, навколо яких групуються риси характеру. Неважко назвати риси характеру, у яких проявляється відношення до людей: товариськість, замкнутість, доброта, тактовність і ін.; або відношення до праці: працьовитість, лень, відповідальність і ін. Однак структура рис характеру не вичерпується їхнім угрупованням, необхідно враховувати також взаємодію рис характеру, тому що зміст кожної окремої риси залежить від того, з якими іншими рисами вона сполучається. Наприклад, відвертість у сполученні із чуйністю, ввічливістю має одну соціальну оцінку, у сполученні із брутальністю — зовсім іншу. Важливим показником характеру є його цілісність, що проявляється в непротирічних рисах характеру, у єдності відносин особистості і їх здійснення.

Черезмірну виразність окремих рис характеру і їхніх сполучень, називають акцентуаціями характеру — це загострення рис характеру, що спостерігається, як правило в підлітковому віці. Надалі, очевидно, відбувається їхнє згладжування або компенсація, можливий також перехід явних акцентуацій в приховані. Разом з тим, за даними К.Леонгарда, частка акцентуованих особистостей в дорослому населенні становить приблизно 50%. У нашій країні отримало поширення класифікація акцентуацій характеру Є.Лічко, в якій

виділяються наступні типи акцентуацій: нестійкий тип, конформний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, гіпертимний, циклоїдний, лабільний і змішані типи.

Нестійкий тип. Головна риса - небажання трудитися: не працювати, не вчитися, постійна сильна тяга до розваг, задоволення, ледарства. При строгому й безперервному контролі знехотя підкоряються, але завжди шукають нагоди відійти від будь-якої праці. Найважливішою особливістю є слабкий вольовий компонент особистості. Повна безвільність виявляється, коли справа стосується виконання обов'язків, боргу, досягнення цілей. Зі слабкістю вольового компонента й недостатньою ініціативністю зв'язана й підпорядкованість у групі, компанії. Контакти завжди поверхневі. Романтична закоханість не властива. До свого майбутнього байдужі, планів не будують, живуть сьогоднішнім. У зв'язку зі слабкою вольовою сферою бездоглядність швидко виконує пагубну дію.

Конформний тип. Головна риса - конформність: яскраво виражене прагнення бути «як всі». Це прагнення поширюється на все - від прагнення одягатися як всі, до сильної залежності суджень, позицій і поведінки від оточення. Стають повністю продуктом свого оточення: в «гарному» середовищі старанно вчать й працюють, в «поганому» - засвоюють досить швидко його звичаї, звички, манеру поведінки. Некритичні до сприйняття групових еталонів поведінки, цінностей та будь-якої інформації загалом. Найбільш успішно працюють тоді, коли не потребується особиста ініціатива. Погано переносять життєвий стереотип.

Шизоїдний тип. Головні риси - замкнутість і брак чутливості в процесі спілкування. Швидке виснаження в контакті спонукає до ще більшого занурення в себе. Недолік чутливості виявляється в невмінні зрозуміти чужі переживання, в низькій емпатії (здатності до співпереживання), у невмінні зрозуміти бажання і думки партнера. Захоплення відрізняються силою, постійністю і нерідко незвичністю. Багаті еротичні фантазії поєднуються із зовнішньою холодністю, часто підкреслюється асексуальністю. Найважче переносять ситуації, де потрібно встановити неформальні емоційні контакти, а також вторгнення сторонніх у внутрішній світ.

Епілептоїдний тип. Головною рисою є схильність до станів злобно-сумного настрою з постійно наростаючим роздратуванням і пошуком об'єкта, на якому можна було б зірвати зло. Характерна афективна вибуховість. Афекти не тільки сильні, але і тривалі. Любов майже завжди забарвлена ревностями. Лідерство проявляється стремлінням панувати над однолітками. Добре адаптуються в умовах суворого дисциплінарного режиму, де високою показною виконавчістю

перед начальством прагнуть заволодіти становищем, що дає владу над іншими підлітками. Властиві дріб'язкова акуратність, скрупульозність, дотримання всіх правил (іноді не необхідних або навіть на шкоду справі), прихильність до порядку, педантизм.

Істероїдний тип. Головними рисами є потужний егоцентризм, яскраво виражена увага до своєї персоні, захоплення, здивування. Всі інші особливості засновані на цьому. Брехливість і фантазування є цілком залучення уваги до своєї особистості. Властива театральність переживань, схильність до позерству. Низька здатність до наполегливої праці поєднується з високими домаганнями відносно майбутньої професії. Серед однолітків претендують на першість чи виняткове становище. Зміна захоплень і хоббі також зумовлена прагненням знайти таку справу, де можна бути на виду.

Астено-невротичний тип. Головними рисами є підвищена втомленість, дратівливість. Стонлюваність зазвичай проявляється при розумових заняттях і в обстановці змагань, суперництва. При втомленості афективні спалахи виникають з незначного приводу.

Сенситивний тип. Мають дві головні особливості – емоційність і відчуття особистої неповноцінності. У собі бачать безліч недоліків, особливо в області вольових якостей. Часто зустрічається незадоволеність своїм фізичним «Я» («образ тіла»). Замкнутість, боязкість і сором'язливість, особливо виступають серед сторонніх і в незвичній обстановці. З незнайомими важкі навіть поверхневі контакти, але з тими, до кого звикли, бувають досить товариські. Надзвичайні труднощі викликають ситуації негативного оцінювання або обвинувачення (тим більше несправедливого).

Психастенічний тип. Головними рисами є нерішучість, тривожна емоційність (у вигляді побоювань за майбутня своє й своїх близьких), схильність до самоаналізу. Риси характеру звичайно виявляються вже в початковій школі. Відповідати за себе й, особливо, за інших, буває надважким завданням. Захистом від постійної тривоги із приводу уявлюваних неприємностей і випадків служать вигадані прикмети й ритуали. Нерішучість особливо проявляється при необхідності зробити самостійний вибір.

Гіпертимний тип. Відрізняються завжди гарним, злегка підвищеним настроєм, високим життєвим тонутом. Високий ступінь активності сполучається з постійним прагненням до лідерства. Високий відгук на нове, але інтереси нестійкі. Більша активність сполучається з нерозбірливістю у виборі знайомств. Легко освоюються в незнайомій обстановці, але погано переносять самотність, режим, строго регламентовану дисципліну, монотонну і вимагаючу дріб'язкової акуратності працю, вимушене неробство. Схильні до переоцінки своїх можливостей і до надмірно оптимістичних планів на майбутнє.

Прагнення оточуючих придушити їхню активність нерідко веде до бурхливих, але коротких спалахів роздратування.

Циклоїдний тип. Характерною рисою є досить часта зміна виражених фаз гіпертимності й пригніченості (субдепресії). У субдепресивній фазі падає працездатність, до всього втрачається інтерес, підліток стає домосідом, уникає компанії. Невдачі й навіть дрібні безладдя в цей час важко переживаються. Серйозні дорікання, що особливо принижують самолюбство, здатні навести на думку про власну неповноцінність і непотрібність. Можливість провокування суїциду. У гіпертимній фазі циклоїдні підлітки не відрізняються від гіпертимів. Тривалість кожної фази звичайно не велика (1-2 тижні). Між фазами часто має місце досить тривалий період неакцентуованого, «гармонічного» поведіння.

Лабільний тип. Головна риса цього типу — крайня мінливість настрою, що міняється занадто часто й надмірно круто. Від настрою моменту залежать активність, працездатність, товарицькість. У лабільних підлітків почуття й прихильності щирі й глибокі, особливо до тих осіб, які самі проявляють любов, увагу та турботу. Велика потреба в співчутті. Тонко відчують відношення до себе оточуючих навіть при поверхневому контакті. До лідерства не прагнуть. Важко переживають втрату чи емоційне неприйняття зі сторони близьких. Відрізняються умінням адекватно оцінити свій характер.

Змішані типи. Крім явних акцентуацій зустрічаються випадки одночасного загострення двох якостей. Це так звані змішані типи, які складають половину випадків явних акцентуацій.

Основними проявами спрямованості є потреби та мотиви, ціннісні орієнтації, рівень домагань, перспективи та цілі особистості.

Мотиви поведінки і діяльності. Мотиви – це пов'язані із задоволенням певних потреб спонукання до діяльності. Вони відрізняються один від одного видом потреби, яка в них виявляється, формами, котрих вони набувають, широтою чи вузькістю, конкретним змістом діяльності, в якій реалізуються.

Складні види діяльності відповідають кільком мотивам, що утворюються на різних рівнях. Мотиви розрізняють за їх усвідомленістю. Неусвідомлюваними мотивами є установки і потяги, усвідомлюваними – інтереси, переконання, прагнення. Неусвідомлювані мотиви (установки) – це неусвідомлюваний особистістю стан готовності до певної діяльності чи поведінки (наприклад, установка дитини щодо вчительки першого класу існує у формі готовності виконувати всі її вимоги). Установка часто є результатом квапливих, недостатньо обґрунтованих висновків з фактів особистого досвіду або некритичного засвоєння стереотипів мислення

(стандартизоване судження, усталене в певній групі). Установки бувають позитивні (наприклад, щодо лікарів) і негативні, що набирають характеру упередження (наприклад, щодо працівників торгівлі). Є установки й щодо сприймання людиною людини. Про це йдеться в поезії Расула Гамзатова:

„Вот человек, что скажешь ты о нем?“
Ответил друг, плечами пожимая:
„Я с этим человеком не знаком,
Что про него хорошего я знаю?“
„Вот человек, что скажешь ты о нем?“ —
Спросил я у товарища другого.
„Я с этим человеком не знаком,
Что я могу сказать о нем плохого?“

Потяг – це спонування до діяльності, що є недиференційованою, недостатньо чітко усвідомленою потребою, невиразна потреба в чомусь. Він швидкоплинний: потреба або згасає, або перетворюється в прагнення. Потяги характерні для юнацького віку як провісники майбутніх прагень усвідомлюваних мотивів.

Інтереси – це усвідомлений мотив. Інтерес – це емоційний вияв пізнавальних потреб особистості. Суб'єктивно інтереси розкриваються на позивному емоційному фоні, в бажанні глибше пізнати об'єкт, зрозуміти його. Роль інтересів й тому, що вони є спонукальним механізмом пізнання, змушують особистість шукати шляхів засобів задоволення того чи іншого бажання.

Розрізняють інтереси за змістом, метою, широтою, глибиною, за стійкістю і дієвістю.

Так, за метою інтереси поділяються на безпосередні й опосередковані. Безпосередні інтереси зумовлює емоційна привабливість об'єкта. Наприклад, інтерес до роз'язання задач, кросвордів, до спілкування з друзями тощо. Люди, мотивом діяльності яких є безпосередній інтерес, мають так звану ділову спрямованість і дістають задоволення від самого процесу роботи. Опосередкований інтерес виникає щодо результату діяльності, хоча сам процес не завжди цікавить суб'єкта. Оптимальним для результату діяльності є поєднання безпосередніх та опосередкованих інтересів.

За глибиною інтереси поділяють на поверхові і глибокі. За широтою – на широкі і вузькі. Широкі інтереси розподілені між багатьма об'єктами; вузькі сконцентровані в одній галузі. Цінна риса особистості – багатофокусність інтересів у кількох не пов'язаних одна з одною сферах діяльності. Багатофокусність інтересів особливо сприятлива для зміни видів діяльності – кращого засобу відновлення затраченої в ході роботи енергії. Отже, оцінка вузькості чи широти інтересів визначається зрештою їх змістом.

За стійкістю інтереси поділяються на стійкі і нестійкі. Стійкість інтересу є сигналом, показником здібностей людини. Інколи інтерес до чогось не згасає все життя, наприклад, захоплення професією. Нестійкість інтересів, коли вони набувають характеру пристрасних, але короткочасних захоплень, є віковою особливістю, яка стимулює пошук поклонання й допомагає виявити здібності.

Трапляються різні поєднання інтересів: в одних індивідів вони широкі, різнобічні, глибокі, в інших – широкі, але поверхові, ще в інших глибокі, але вузькі. Оптимальним є такий тип людини, в якій на тлі широких, різноманітних інтересів є центральний, основний.

Суттєвим мотивом поведінки особистості є її переконання, тобто система усвідомлюваних потреб, які спонукають діяти відповідно до своїх поглядів, принципів, світогляду. Переконання є спонукальною силою поведінки, що змушує переживати свої вчинки.

Переконання – це система знань, пропущених через почуття. Переконана та людина, в якій ідеї поєдналися з почуттям і волею. Вона не здатна вчинок, що суперечить її принципам.

Переконання мають велике значення в соціальній характеристиці особистості. Буває, що людина когось критикує, а поводить так само. Це свідчить, що її переконання не є керівництвом до дії. Виходить, що між знаннями і переконаннями існує складна єдність. Якщо знання й переконання утворюють упорядковану й внутрішньо організовану систему поглядів, вони становлять світогляд особистості.

Усвідомлюваним мотивом є також прагнення особистості, тобто мотиви поведінки, в яких вивлена потреба в чомусь, що може бути досягнуто вольовими зусиллями. Оскільки прагнення не задовольняють інакше, ніж через спеціально організовану діяльність, вони здатні підтримувати активність особистості протягом тривалого часу.

Якщо людина чітко усвідомлює умови, в яких відчуває потребу, і засоби, які планує використати, то прагнення набувають характеру намірів.

I. 5. Особистісне зростання

Ідеалом різнобічно розвиненої людини є гармонійна особистість. Гармонійні відносини між особистістю і світом означають гармонію між тим, чого особистість вимагає від інших, і тим, що вона може й повинна дати їм.

Гармонійна особистість – це людина, яка перебуває в єдності зі світом, людьми і сама з собою. Вона є, безперечно, моральною особистістю. Причому структура особистості набуває гармонійності не у зв'язку з розвитком усіх її рис, а внаслідок максимального вдосконалення тих здібностей людини, які утворюють домінуючу спрямованість її особистості, роблять змістовними життя і діяльність.

Дисгармонійна структура особистості складається тоді, коли у особистості переважають високі самооцінки і домагання, бажання за всяку ціну бути на рівні своїх уявних можливостей як у власних очах, так і в очах інших людей, а в царині несвідомого – невпевненість у собі, яку людина не допускає до свідомості.

З віком в одних людей з'являється потреба виправдати свої дії, вони починають перетворювати „пороки в чесноти”, тобто ставитися до своїх вад як до цінностей. На перший погляд, „неузгодженість” між свідомістю й поведінкою ніби зникає, однак насправді залишається, оскільки такі люди постійно заходять у конфлікти з оточенням, їх мучать сумніви й почуття меншовартості, пов'язані, як їм здається, з недооцінкою їх особистості. Інші люди продовжують свідомо вірити в засвоєні ними моральні цінності, і конфлікт між цими цінностями з особливостями їх особистості призводить до розладу з собою.

Вважають, що особистість досягає самовдосконалення лише шляхом внутрішніх борнь і криз. Проте є й інший погляд. Зокрема, М.Мольц вважає, що кризи можна контролювати: „Ніколи не пізно змінити образ власного „Я”, отже почати нове життя”, – приказував він, і як шлях до щастя пропонував виробити позитивне ставлення до самого себе.

Чим вищий відсоток правильних позитивних уявлень людини про себе, тим безпроблемніше її життя. Позицію справжнього щасливця можна сформулювати за допомогою позитивного мислення. Сутність його в тому, щоб, з одного боку, закріпити позитивний образ власного „Я” під впливом вдалих вчинків, а з іншого – не дати йому зруйнуватись у разі невдач. Справжній оптиміст не сварить себе, навіть коли в чомусь програє, зазнає невдач, а аналізує, шукає помилки і прорахунки. Таким чином, у подальших діях успіхи закріплюються, а невдачі виконують коригуючу функцію. Посилюється координація „Я”, що фактично означає особистісне зростання.

Розвиток особистості визначається не лише тим, як вона сприймає себе на сьогодні, а й тим, як вона усвідомлює своє минуле, як бачить ближні й віддалені життєві перспективи (О.М. Леонтьєв).

У стабільному соціальному середовищі розвиток особистості опосередковується внутрішніми психологічними закономірностями і проходить фази адаптації, індивідуалізації та інтеграції (А.В. Петровський).

Народження свідомої особистості – це початок тривалого і драматичного шляху розвитку особистості дорослої людини.

Людина впродовж життя переживає вісім психосоціальних криз (за Е.Еріксоном), специфічних для кожного віку. Сприятливий чи несприятливий вихід з них визначає можливість подальшого розвитку особистості. Термін „криза” грецького походження у перекладі означає „момент прийняття рішення”. Криза – це розвилка на дорозі. Один

шлях веде до успіху, інший – до невдачі. У медицині криза – це поворотний пункт, після якого пацієнт може почати одужувати або його стан серйозно ускладниться. Інакше кажучи, за будь-якою кризовою ситуацією завжди приховано дві можливості.

Першу кризу людина переживає на першому році життя. Вона пов'язана із задоволенням дитиною, за допомогою дорослого, своїх фізіологічних потреб, внаслідок чого розвивається її довіра чи недовіра до навколишнього світу.

Друга криза пов'язана з першим досвідом навчання дитини, вивченням навичок охайності. Розуміння дитини, систематичність і послідовність у навчанні розвиває самостійність, тоді як покарання й непослідовність – страх і сумнів.

Третя криза відповідає дошкільному вікові, коли відбувається самоствердження дитини. Плани, які вони постійно будують, і які їй дозволяють здійснити, сприяють розвитку в неї почуття ініціативи. Навпаки, переживання повторних невдач призводить до закріплення почуття провини.

Четверта криза відбувається в шкільному віці. Залежно від шкільної атмосфери, стосунків з однокласниками й учителями, методів виховання в дитини розвивається смак до роботи або почуття меншовартості.

П'ята криза спостерігається в підлітковаому віці, коли засвоюються зразки поведінки. Позитивний вихід розвиває ідентифікацію, негативний спричиняє рольову плутанину.

Шоста криза характерна для юнацького віку. Вона пов'язана з пошуком близькості з коханою людиною. Відсутність досвіду може призвести до ізоляції людини та її замкнення в собі.

Сьому кризу переживають у 40-річному віці. За умов нормального розвитку цей вік вирізняється високою продуктивністю діяльності, активізацією почуття збереження роду (генеративності), повагою до мудрості. Нерозв'язана криза зумовлює застій.

Восьма криза припадає на час старіння, коли підбивають підсумки життя. На цьому етапі особистість або досягає цілісності й приймає неминуче, або завершує життя у відчай страху перед смертю.

Багато людей вважають, що не можуть змінитися. Переживаючи внутрішній конфлікт, труднощі в спілкуванні, вони схильні сприймати себе як незмінювану особистість, а тому не тільки не прагнуть змінити себе, а й вимагають від інших враховувати „специфіку свого характеру”. Щоб змінити себе, слід підготувати свою свідомість для потрібних і бажаних вчинків, зафіксувавши це спочатку словами. Чим точніші й конкретніші словесні формулювання, тим легше людині керувати своїм станом.

II. Методи дослідження особистості.

II. 1. Дослідження біологічно-обумовленої підструктури

Вивчати психологічні особливості особистості доцільно з біологічно-обумовленої підструктури, яка за К.К. Платоновим є фундаментом особистості. До неї належать: тип нервової системи, надбудований над ним тип вищої нервової діяльності, темперамент, статеві, вікові та конституціональні особливості особистості.

1. 1. Властивості вищої нервової діяльності

Як відомо з фізіології, тип нервової системи людини базується на двох основних нервових процесах: збудження і гальмування. Вони характеризуються трьома показниками: силою, швидкістю та врівноваженістю. Перебіг нервових процесів — як збудження, так і гальмування — може бути сильним чи слабким, швидким чи повільним; вони можуть бути врівноваженими чи не врівноваженими між собою. Тип нервової системи задається людині від народження, спадково і не змінюється упродовж життя (змінюватися, до речі, можуть лише зовнішні прояви фізіологічних процесів на поведінковому рівні).

Мета: Вивчення властивостей вищої нервової діяльності.

Хід виконання: Експериментатор пропонує досліджуваному дати відповіді на наступні запитання не замислюючись.

Питання:

1. Чи можете Ви сказати, що Ви впевнена у собі людина?
2. Чи вірно, що Ви любите діяти не поспішаючи?
3. Чи можете Ви назвати винахідливим?
4. Чи часто Ви відчуваєте підйоми і спади настрою?
5. Чи вірно, що по відношенню до Вас поступають несправедливо?
6. Чи вірно, що Ви завжди і при усіляких обставинах дотримуєтесь своєї обіцянки?
7. Чи можна сказати про Вас, що Ви боїтесь публічно критикувати товаришів і керівництво?
8. Чи глибокий у Вас сон?
9. Чи подобаються Вам заняття, що потребують швидкості у діях, частого переключення від однієї справи до іншої?
10. Чи починаєте Ви нервувати і дратуватися коли помічаєте, що за Вами хтось стежить?
11. Чи вірно, що у Вас не буває жодної думки, про яку Вам не соромно розказати іншим людям?
12. Чи любите Ви ризикувати? (Наприклад, у спорті або під час гри в карти)?
13. Чи вдається Вам очікувати чогось достатньо довго без особливої напруги (Наприклад стояти у черзі)?

14. Чи можете Ви швидко включатися в роботу після перерви?
15. Чи часто трапляється, що під час гострої суперечки або під час екзаменів у Вас помітно змінюється тембр голосу і з'являються невластиві Вам високі або низькі тони?
16. Чи є у Вас особисті вороги?
17. Чи вірно, що Ви не упускаєте в житті жодного випадку, коли можливо було б зробити чесний благородний вчинок?
18. Чи маєте Ви звичку на заняттях прагнути відповісти першим?
19. Чи можете Ви без особливого роздратування протягом тривалого часу розплутувати моток ниток, розв'язувати тугий вузол?
20. Чи швидко Ви сходитеся з новими людьми?
21. Чи можна сказати, що Ви ніколи не передавали чуток?
22. Чи вірно, що Вам важко догодити?
23. Чи заважає Вам в житті очікування невдачі, побоювання помилитися, зробити що-небудь не так?
24. Чи вірно, що не передбачувані обставини, що виникають під час здійснення Ваших намірів, викликають у Вас сильне роздратування?
25. Якщо Вас розбудити серед ночі, чи важко Вам буде після цього заснути?
26. Чи часто буває так, що під час хвилювання або роздратування Ви починаєте тремтіти, губите зв'язність мови, змінюєте в обличчі (червонієте, бліднієте)?
27. Чи часто буває так, що оточуючі люди дратують Вас і Вам хочеться побути на самоті?
28. Чи вірно, що всі Ваші звички хороші?
29. Чи вірно, що на екзамені Ви покажете кращий результат, ніж під час повсякденної роботи?
30. Чи вірно, що у стомленому і голодному стані Ви стаєте дратівливі?
31. Чи часто відбувається так, що Вам хочеться закінчити почату справу, навіть якщо необхідність у цьому вже відпала?
32. Чи часто Ви відчуваєте почуття апатії, байдужість до оточення?
33. Чи завжди Ви готові пожертвувати собою заради товариша?
34. Чи вірно, що в ситуації змагання Ви показуєте кращі результати ніж в звичайних умовах?
35. Чи можна сказати, що Ви обережні у висловлюваннях, не скажете зайвого?
36. Багато хто відмічає Вашу швидку мову і жваву міміку, чи так це?
37. Чи здається Вам, що Ви особлива, незрозуміла для інших людина?
38. Чи можна сказати, що зі всіма рішеннями керівництва Ви завжди внутрішньо згодні?
39. Чи правда, що Вас легко вивести із себе?

40. Чи вірно, що в умовах галасу і взагалі, коли Вам що-небудь заважає, Ви можете продовжувати успішно працювати?

41. Чи вірно, що Вам подобаються люди, що завжди поспішають?

42. Чи швидко Ви освоюєтесь у новій обстановці, включаєтесь у нові справи?

43. Чи складається у Вас враження, що на Вас звертають увагу частіше, ніж на других?

44. Чи можете Ви сказати, що ніколи не запізнюєтесь?

45. Чи любите Ви переставляти меблі, змінювати обстановку в помешканні, на роботі?

46. Чи трапляється так, що маленькі неприємності вибивають Вас із колії, заважають працювати, а потім, коли Ви заспокоюєтесь, дивуєтесь, що хвилювались через дрібниці?

47. Чи складається у Вас враження, що Вас переслідують?

48. Чи буває так, що Ви говорите про речі на яких не розумієтесь?

49. Чи вірно, що Вам не подобається, коли порушують Ваш спокій і звичний ритм роботи?

50. Чи часто у Вас бувають головні болі, запаморочення і шлунковий розлад через переживання?

51. Чи вірно, що Ви завжди говорите правду?

Обробка результатів: Відповіді (позитивні та негативні) співвіднести з ключем. За кожне співпадання нарахувати стільки балів, скільки вказано в ключі.

Ключ до опитувальника

№ з/п	Знак ключа	Оцінка в балах	№ з/п	Знак ключа	Оцінка в балах
1.	+	1	27.	+	1
2.	+	1	28.	+	1
3.	+	1	29.	+	1
4.	+	2	30.	—	1
5.	+	2	31.	—	1
6.	+	1	32.	+	4
7.	—	2	33.	+	1
8.	+	2	34.	+	1
9.	+	1	35.	+	1
10.	+	1	36.	+	1
11.	+	1	37.	+	2
12.	+	1	38.	+	2
13.	+	2	39.	+	1
14.	+	1	40.	+	1
15.	+	1	41.	+	1
16.	+	1	42.	+	1

17.	+	1	43.	+	2
18.	+	1	44.	+	1
19.	+	2	45.	+	1
20.	+	1	46.	+	1
21.	+	1	47.	+	4
22.	+	1	48.	—	1
23.	—	1	49.	—	1
24.	—	1	50.	+	3
25.	—	1	51.	+	1
26.	+	2			

Розподіл питань за шкалами

Шкали	Номери питань
Збудження	1, 7, 12, 18, 23, 29, 34, 40
Гальмування	2, 8, 13, 19, 24, 30, 35, 41
Рухливість	3, 9, 14, 20, 25, 31, 36, 42, 45, 49
Емоційна лабільність	4, 15, 26, 37, 43, 46
Нервозність	5, 10, 16, 21, 27, 32, 38, 47, 50
Щирість	6, 11, 17, 22, 28, 33, 39, 44, 48, 51

Інтерпретація результатів

Ступінь вираженості властивості	Критерії та бали					
	Збудження	Гальмування	Рухливість	Емоційна лабільність	Нервозність	Щирість
Низька	0-3	0-3	0-3	0-2	0-4	4-10
Середня	4-6	4-6	4-6	4-6	5-7	3
Висока	7-10	7-10	7-10	7-10	8-10	0-2
Крайня					11-21	

Висновки: На основі типу нервової системи, в залежності від поєднання різних показників властивостей нервової системи, можна робити висновки про особливості темпераменту особистості.

Переважно перебіг нервових процесів у *холерика* сильний, швидкий, нерівноважений; у *сангвініка* — сильний, швидкий, врівноважений; у *флегматика* — сильний, повільний, врівноважений; у *меланхоліка* — слабкий, повільний, нерівноважений.

1. 2. Оцінка властивостей темпераменту (методика В.М. Русалова)

Мета: Діагностика ергічності, соціальної ергічності, пластичності, соціальної пластичності, соціального темпу, емоційності, соціальної емоційності.

Хід виконання: Експериментатор дає досліджуваним інструкцію: „Вам пропонується відповісти на 105 запитань. Питання спрямовані на встановлення Вашого повсякденного способу життя, поведінки. Намагайтесь уявити типові ситуації і дайте першу щирі відповідь, яка спаде Вам на думку. Відповідайте швидко і чітко. Пам'ятайте, немає "хороших" чи "поганих" відповідей. Якщо Ви обрали відповідь "так", поставте хрестик (галочку) в графі "так". Якщо Ви обрали відповідь "ні", поставте хрестик (галочку) в графі "ні"”.

Питання:

1. Чи рухлива Ви людина?
2. Чи завжди Ви готові одразу включитися в цікаву для тебе розмову?
3. Чи правда, що Вам більш подобається бути на самоті, ніж у великій компанії?
4. Чи відчуваєте Ви постійне бажання чимось займатися, щось робити?
5. Ваша мова повільна й неспішна?
6. Чи вразлива Ви людина?
7. Чи часто Вам не спиться через те, що посварились з друзями?
8. У вільний час Вам завжди хочеться чим-небудь зайнятись?
9. В розмові з іншими людьми Ваша мова часто випереджує Вашу думку?
10. Чи дратує Вас швидка мова співрозмовника?
11. Чи почували б Ви себе нещасливою людиною, якщо Ви на довгий час були б позбавлені можливості спілкування з людьми?
12. Ви коли-небудь запізнювалися на побачення або на роботу?
13. Чи подобається Вам швидко бігати?
14. Чи сильно Ви переживаєте критичні зауваження по роботі?
15. Чи легко Вам виконувати роботу, яка потребує багато уваги і цілеспрямованої зосередженості?
16. Чи важко Вам говорити швидко?
17. Чи часто Ви відчуваєте тривожність, що виконали роботу не так, як потрібно?
18. Чи часто Ваші думки переключаються з однієї думки на іншу під час бесіди?
19. Чи подобаються Вам ігри, які потребують швидкості і спритності?
20. Чи легко Вам знайти варіанти розв'язку відомої задачі?

21. Чи відчуваєте ви почуття хвилювання, якщо Вас невірно зрозуміли під час розмови?
22. Чи з бажанням Ви виконуєте складну відповідальну роботу?
23. Чи буває, що Ви говорите про речі, в яких не розбираєтесь?
24. Чи легко Вам розмовляти одночасно з декількома людьми в швидкому темпі?
25. Чи легко Вам робити одночасно декілька різних справ?
26. Чи виникають у Вас конфлікти з Вашими друзями через те, що Ви сказали їм дещо не подумавши?
27. Ви звичайно надаєте перевагу роботі, справі, які не потребують від Вас великих затрат енергії?
28. Чи легко Ви засмучуетесь, коли виявляєте незначні недоліки в своїй роботі?
29. Чи любите Ви сидячу роботу?
30. Чи легко Вам спілкуватись з незнайомими людьми?
31. Ви звичайно спочатку подумаете, зважите і тільки потім висловитесь?
32. Чи всі Ваші звички добрі і бажані?
33. Чи швидко рухаються Ваші руки під час роботи?
34. Ви звичайно мовчите і не вступаєте в контакти, коли знаходитесь в компанії малознайомих людей?
35. Чи легко Вам переключитись з одного варіанта рішення задачі на інший?
36. Чи схильні Ви інколи перебільшувати в своєму уявленні негативні відношення близьких Вам людей?
37. Чи балакуча Ви людина?
38. Вам звичайно легко виконати справу, яка потребує миттєвих реакцій?
39. Ви звичайно говорите вільно, без запинок?
40. Чи турбують Вас страхи, які пов'язані з роботою?
41. Чи легко Ви ображаєтесь, коли близькі люди вказують Вам на Ваші особисті недоліки?
42. Чи почуваете Ви потяг до напруженої відповідальної діяльності?
43. Чи подобається Вам робити все повільно, не поспішаючи?
44. Чи бувають у Вас думки, які б Ви хотіли приховати від інших?
45. Чи можете Ви без тривалих роздумів задати делікатне запитання іншій людині?
46. Чи приносять Вам задоволення швидкі рухи?
47. Чи легко Ви "генеруєте" нові ідеї, які пов'язані з роботою?
48. Чи нервуєте Ви перед відповідальною бесідою?
49. Чи можна сказати, що Ви швидко виконуєте доручену Вам справу?

50. Чи любите Ви братися за великі справи самостійно?
51. Чи легко впізнати Ваш внутрішній стан по виразу обличчя?
52. Якщо Ви пообіцяли що-небудь зробити, чи завжди Ви виконуєте свої обіцянки незалежно від того, зручно це Вам чи ні?
53. Чи відчуваєте Ви почуття образи від того, що оточуючі Вас люди поводяться з Вами гірше, ніж належало б?
54. Ви звичайно віддаєте перевагу виконанню тільки однієї операції?
55. Чи любите Ви ігри в швидкому темпі?
56. Чи багато у Вашій розмові довгих пауз?
57. Чи легко вам внести пожвавлення в компанію?
58. Ви звичайно відчуваєте надмір сил і Вам хочеться зайнятись якоюсь важкою справою?
59. Звичайно Вам важко переключити увагу з однієї справи на іншу?
60. Буває, що у Вас надовго псується настрої від того, що зірвалась запланована справа?
61. Чи часто Вам не спиться від того, що не лагодяться справи, які безпосередньо пов'язані з роботою?
62. Чи любите Ви бути в великій компанії?
63. Чи хвилюєтесь Ви під час з'ясування відносин з друзями?
64. Чи відчуваєте Ви потребу в роботі, яка потребує всіх сил?
65. Чи часто Ви втрачаєте самовладання, коли «виходите із себе»?
66. Чи схильні Ви розв'язувати одночасно багато задач?
67. Чи тримаєтесь Ви вільно в великій компанії?
68. Чи часто Ви виказуєте своє перше враження, не подумавши?
69. Чи тривожить Вас почуття невпевненості в процесі виконання роботи?
70. Чи повільні Ваші рухи, коли Ви що-небудь майструєте?
71. Чи легко Ви переключаєтесь з однієї роботи на іншу?
72. Чи швидко Ви читаєте вголос?
73. Ви інколи займаєтесь плітками?
74. Чи мовчазні Ви, коли знаходитесь в колі друзів?
75. Чи відчуваєте Ви потребу в людях, які б Вас підбадьорили і вітшили?
76. Чи з бажанням Ви виконуєте одночасно багато різних доручень?
77. Чи з бажанням Ви виконуєте роботи в швидкому темпі?
78. У вільний час Вас, як правило, тягне поспілкуватись з людьми?
79. Чи часто у Вас буває безсоння при невдачах на роботі?
80. Чи тремтять у Вас руки під час сварки?
81. Чи довго Ви подумки готуєтесь перед тим, як висловитись?

82. Чи є серед Ваших знайомих людей такі, які Вам не подобаються?
83. Як правило, Ви віддаєте перевагу легкій роботі?
84. Чи легко Вас образити дрібницями в розмові?
85. Звичайно Ви перший в компанії зважуєтесь розпочати розмову?
86. Чи відчуваєте Ви потяг до людей?
87. Чи схильні Ви спочатку подумати, а потім говорити?
88. Чи часто Ви хвилюєтесь з приводу своєї роботи?
89. Чи платили б Ви завжди за проїзд багажу в транспорті, якщо б не побоювались перевірки?
90. Чи тримаєтесь Ви відокремлено на вечірках і в компанії?
91. Чи схильні Ви перебільшувати в своїй уяві невдачі, які пов'язані з роботою?
92. Чи подобається Вам швидко говорити?
93. Чи легко Вам утриматися від висловлення ідеї, яка несподівано виникла?
94. Чи віддаєте Ви перевагу працювати повільно?
95. Чи переживаєте Ви через маленькі негаразди на роботі?
96. Чи віддаєте перевагу повільній спокійній розповіді?
97. Чи часто Ви хвилюєтесь через помилки на роботі?
98. Чи здатні Ви успішно виконати тривалу трудомістку роботу?
99. Чи можете Ви відразу звернутися з проханням до іншої людини?
100. Чи часто Вас хвилює почуття невпевненості в собі під час спілкування з іншими людьми?
101. Чи легко Ви беретесь за виконання нових завдань?
102. Чи стомлюєтесь Ви, коли Вам доводиться довго говорити?
103. Чи віддаєте Ви перевагу працювати "з прохолодою", без особливої напруженості?
104. Чи подобається Вам різноманітна робота, яка потребує переключення уваги?
105. Чи любите Ви подовгу бувати на самоті?

Обробка результатів: Відповіді досліджуваних співставляються з ключем. За співпадання змісту відповіді з ключем нараховуємо по 1 балу за кожне питання.

Ключ:

Ергічність

„Так”: 4, 8, 15, 22, 42, 50, 58, 64, 98;

„Ні”: 27, 83, 103.

Соціальна ергічність

„Так”: 11, 30, 57, 62, 67, 78, 86;

„Ні”: 3, 34, 74, 90, 105.

Пластичність

„Так”: 20, 25, 35, 38, 47, 66, 71, 101;

„Ні”: 54, 59.

Соціальна пластичність

„Так”: 2, 9, 18, 26, 45, 68, 85, 99;

„Ні”: 31, 81, 87, 93.

Темп

„Так”: 1, 13, 19, 33, 46, 49, 55, 57;

„Ні”: 29, 43, 70, 94.

Соціальний темп

„Так”: 24, 37, 39, 51, 72, 92;

„Ні”: 5, 10, 18, 56, 96, 102.

Емоційність

„Так”: 14, 17, 28, 40, 60, 61, 69, 79, 88, 91, 95, 97.

Соціальна емоційність

„Так”: 6, 7, 21, 36, 41, 48, 53, 63, 75, 80, 84, 100.

Контрольні запитання на соціальну бажаність

„Так”: 32, 52, 89;

„Ні”: 12, 23, 44, 65, 73, 82.

Висновки: Темперамент розглядається автором як система формальних поведінкових реакцій, які відображають різні боки функціональної системи в розумінні, і їх зміст відповідає 4-х блоковій структурі функціональної системи: аферентний синтез відповідає ергічності, блок програмування – пластичності, блок виконання – темпу, зворотній зв'язок – емоційній чутливості. Кожне вимірювання складається з двох підвимірювань: об'єктивно орієнтованого і суб'єктивно орієнтованого (або комунікативного), пов'язаних з двома головними сферами взаємодії людини з оточуючим (з предметним світом і суспільством).

Ергічність характеризується рівнем потреби в опануванні предметного світу, жадобою діяльності, прагненням до фізичної та розумової праці, прагненням захопитися трудовою діяльністю.

Соціальна ергічність – рівень потреби в соціальних контактах, прагнення засвоїти соціальні форми діяльності, прагнення до лідерства, товаришування, залучення до соціальної діяльності.

Пластичність – ступінь легкості переключення з однієї людини ні на іншу в процесі спілкування, схильність до різноманітних комунікативних програм, різноманітної кількості готових (неусвідомлюваних імпульсивних) форм соціального контакту.

Темп – швидкість виконання окремих операцій, швидкість предметно-рухливих актів під час виконання предметної діяльності.

Соціальний темп – швидкісна характеристика рухливих актів в процесі спілкування (швидкість мови під час спілкування і т.д.)

Емоційність – емоційна чутливість до розходження між задуманим, очікуваним, запланованим і результатами реальної предметної діяльності, чутливість до невдач на роботі.

Соціальна емоційність – емоційна чутливість в комунікативній сфері, чутливість до невдач в спілкуванні, до оцінок оточуючих людей.

Вважається, що та чи інша властивість темпераменту достатньо сильно виражена у піддослідного, якщо по ній набрано 9 і більше балів; слабо виражена, якщо по ній набрано 4 і менше балів. При сумарній кількості балів від 5 до 8 ця властивість темпераменту вважається середньо вираженою.

Висновок про домінуючий тип темпераменту людини робиться на основі порівняння показників, які отримані по різних властивостях темпераменту, з поданими нижче типовими сполученнями цих властивостей, що відповідають різним типам темпераменту.

Холерик — високі показники по енергійності, темпу та емоційності при середніх або високих показниках пластичності.

Сангвінік — середньо розвинені показники по всіх властивостях.

Флегматик — низькі показники по всіх властивостях темпераменту.

Меланхолік — низькі показники по енергійності, пластичності, темпу при середніх або високих показниках емоційності.

1. 3. Діагностика екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (методика Айзенка).

Мета: тест призначений для діагностики екстра-, інтроверсії і нейротизму, включає також дев'ять питань, що становлять „шкалу неширих відповідей”.

Хід виконання: Експериментатор пропонує досліджуваному відповісти „Так” або „Ні” на дані питання не замислюючись.

Питання:

1. Чи подобається Вам метушня навколо Вас?
2. Чи часто у Вас буває тривожне відчуття, що Вам чогось хочеться, а Ви не знаєте чого?
3. Ви з тих людей, що не лізуть за словом в кишеню?
4. Відчуваєте ви себе іноді щасливим, а іноді сумним без будь-якої причини?
5. Чи тримаєтесь Ви окремо на вечірці або в шумній компанії?
6. В дитинстві Ви завжди робили те, що Вам наказували?
7. Чи буває у Вас іноді поганий настрій?
8. Коли Вас втягують у сварку, чи намагаєтесь ви відмовчатися, надіючись, що все обійдеться?
9. Чи легко ви піддаєтесь змінам серед людей?
10. Чи подобається Вам знаходитись серед людей?
11. Чи часто ви втрачали сон через свої переживання?

12. Чи буваєте Ви іноді впертими?
13. Чи можна Вас назвати нечесним?
14. Чи часто Вам приходять гарні думки занадто пізно?
15. Чи надаєте Ви перевагу роботі на самоті?
16. Чи часто Ви відчуваєте себе апатичним і втомленим без вагомої причини?
17. Ви жвава людина?
18. Чи смієтеся Ви іноді над непристойними жартами?
19. Чи часто Вам що-небудь набридає так, що Ви відчуваєте себе „итим по горло“?
20. Чи відчуваєте Ви себе незручно в якому-небудь одязі, крім повсякденного?
21. Чи часто Ви відволікаєтесь, коли намагаєтесь зосередитись на чомусь?
22. Чи можете ви швидко висловити свої думки словами?
23. Чи часто Ви буваєте захоплені своїми думками?
24. Чи повністю Ви вільні від різних забобонів?
25. Чи подобаються Вам першоквітневі жарти?
26. Чи часто Ви думаєте про свою роботу?
27. Чи дуже Ви любите смачно поїсти?
28. Чи потрібен Вам друг, коли потрібно виговоритись, і коли Ви роздратовані?
29. Чи дуже Вам неприємно брати в борг, або продавати що-небудь, коли вам потрібні гроші?
30. Чи хвалитесь Ви іноді?
31. Чи дуже Ви чуттєві до деяких речей?
32. Чи залишались Ви б дома, коли є можливість піти на нудну вечірку?
33. Чи буваєте Ви схвильованим настільки, що не можете довго всидіти на місці?
34. Чи схильні Ви планувати свої справи ретельно і раніше, ніж слід?
35. Чи бувають у Вас запаморочення?
36. Чи завжди Ви відповідаєте на листи одразу після того, як прочитали?
37. Чи можеть Ви впоратись зі справою краще, обдумуючи її самостійно, а не обговорюючи з іншими?
38. Чи буває у Вас інколи задишка, навіть якщо Ви не робили тяжкої роботи?
39. Чи можна сказати, що Ви людина, яку не хвилює, щоб все було так „як треба“?
40. Чи хвилюють Вас Ваші нерви?
41. Для Вас краще будувати плани, ніж діяти?

42. Чи відкладаєте Ви на завтра те, що маєте зробити сьогодні?
 43. Чи нервуетесь Ви в таких місцях, як ліфт, метро, тунель?
 44. При знайомстві Ви зазвичай першими проявляєте ініціативу?
 45. Чи бувають у Вас сильні головні болі?
 46. Чи вважаєте Ви зазвичай, що все само собою налагодиться і прийде до норми?
 47. Чи важко Вам заснути вночі?
 48. Чи говорили Ви коли-небудь неправду?
 49. Чи говорите Ви іноді найперше, що прийде в голову?
 50. Чи довго переживаєте після того, як не порозумілись з кимось?
 51. Чи замкнуті Ви звичайно з усіма, крім близьких людей?
 52. Чи часто у Вас бувають неприємності?
 53. Чи любите Ви розповідати своїм друзям різні історії?
 54. Чи подобається Вам більше вигравати, ніж програвати?
 55. Чи відчуваєте Ви себе незручно в вищому за Ваш рівень товаристві?
 56. Коли обставини проти Вас, звичайно Ви думаєте, що потрібно ще щось зробити?
 57. Чи часто Вас нудить перед важливою справою?

Обробка результатів: Відповіді, що співпадають з ключем, оцінюють в один бал.

Ключ

Шкала екстраверсії-інтроверсії:

„Так”: 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56;

„Ні”: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Шкала нейротизму:

„Так”: 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

Шкала щирості:

„Так”: 6, 24, 36;

„Ні”: 12, 18, 30, 42, 48, 54

Інтерпретація результатів:

Ознаки	Критерії та бали							
	висока		середня				низька	
Щирість	0-3		4-6				7-9	
Екстраверсія-інтроверсія	Над-інтроверт	Інтроверт	Потенційний інтроверт	Амбіверт	Потенційний екстраверт	Екстраверт	Над-екстраверт	

	0-2	3-6	7-10	11-14	15-18	19-22	23-24
Нейротизм	Над-конкор-дат	Конкор-дат	Потенційний конкор-дат	Нормо-стенік	Потенційний дискор-дант	Дискор-дант	Над-дискор-дант
	0-2	3-6	7-10	11-14	15-18	19-22	23-24

Висновки:

Інтерпретація результатів теста дозволяє представити сукупність рис темпераменту досліджуваного через два головних фактори: екстраверсія –інтроверсія та нейротизм.

Екстравертам властиві товариськість, імпульсивність, гнучкість поведінки, велика ініціативність (при незначній наполегливості), висока соціальна адаптованість. Екстраверти зазвичай веселі, жваві та відкриті для людей. Вони не люблять самотності, одноманітності, прямолінійні в судженнях, орієнтуються переважно на зовнішню оцінку. Добре виконують роботу, яка вимагає негайних рішень, люблять ризикувати, говорять і діють швидко, постійно потребують нових вражень, мають тенденцію до агресивності.

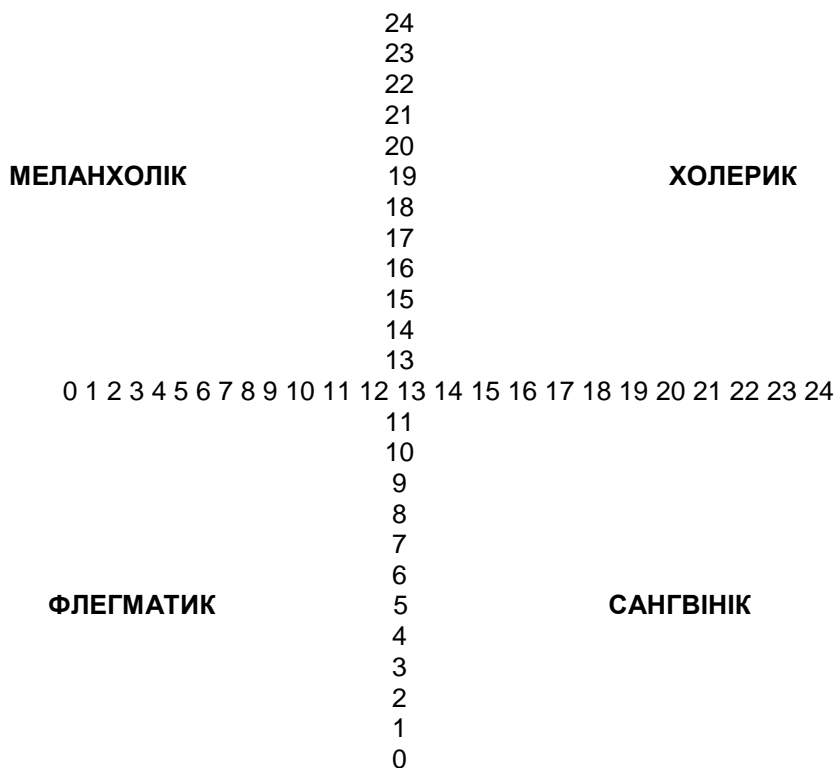
Інтровертам притаманні нетовариськість, замкненість, соціальна пасивність (за досить великої наполегливості), схильність до самоаналізу, утруднення щодо соціальної адаптації. Інтроверти краще виконують монотонну роботу, планують свої дії ретельно і заздалегідь, вони обережні, охайні, педантичні. Вони зосереджені на своєму внутрішньому світі, закриті для інших людей. Зазвичай це спокійні, стримані, сором'язливі люди, які надають перевагу спілкуванню з книжками, ніж з людьми. Інтроверти тримають свої почуття під суворим контролем, рідко вдаються до агресії, високо цінують естетичні норми.

Амбівертам притаманні риси екстра- та інтроверсії.

Емоційно врівноважені — це люди, не схильні до занепокоєності, стійкі щодо зовнішніх впливів, рівні у настроях, характеризуються гарною адаптованістю.

Емоційно неуврівноважені — люди чутливі, тривожні, схильні хворобливо переживати невдачі та критику на свою адресу, засмучуються через дрібниці. Для них характерні часті зміни настрою та погана адаптованість.

Перетин двох головних факторів (екстраверсія–інтроверсія та нейротизм) дозволяє віднести людину до одного з чотирьох типів темпераментів. Наочно це можна відобразити на графіку:

1. 4. Описова характеристика типів темпераментів

№	Особливості темпераменту	Холерик	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік
1.	Поведінка	Неврівно важена	Добре врівноваже- на	Дуже добре врівноваже- на	Дуже нерівно важена
2.	Емоційні переживання	Сильні, короткочасні	Поверхові, короткочасні	Слабкі	Глибокі і тривалі
3.	Настрій	Нестійкий з перевагою оптимістично го	Стійкий, життєрадіс- ний	Стійкий, без особливих радощів та суму	Нестійкий з переважан- ням песимістично -го

4.	Мовлення	Голосне, різке, нерівномірне	Голосне, жваве, рівномірне	Повільне монотонне	Тихе
5.	Терпіння	Слабке	Помірне	Дуже велике	Дуже слабке
6.	Адаптація	Добра	Чудова	Повільна	Ускладнена
7.	Товариськість	Висока	Помірна	Невелика	Низька (замкнутість)
8.	Поведінка у конфліктній ситуації	Агресивність	Миролюбність	Стриманість	Істеричність (втеча від конфлікту)
9.	Ставлення до критики	Збудливе	Спокійне	Байдуже	Образливе
10.	Ставлення до нового	Позитивне	Байдуже	Негативне	Оптимістичне ставлення змінюється песимістичним і навпаки
11.	Прагнення до мети	Сильне, з повною віддачею	Бажання швидкого досягнення з уникненням перешкод	Повільне, наполегливе	То сильне, то слабке, з уникненням перешкод
12.	Оцінка своїх можливостей	Значна переоцінка	Деяка, незначна переоцінка	Більш реальна оцінка	Частіше недооцінка
13.	Ставлення до небезпеки	Бойове, ризиковане, без особливого розрахунку	Розважливе, без ризику	Холоднокровне, спокійне	Тривожне, розгублене
14.	Схильність до навіювання	Помірна	Невелика	Слабка	Велика

1. 5. Біологічно-обумовлений профіль особистості (модифікована форма методики FPI)

Особистісний опитувальник створений головним чином для прикладних досліджень, з урахуванням досвіду побудови і застосування таких широковідомих опитувальників, як 16 PF, MMPI, PPI та інші. Шкали опитувальника сформовані на основі результатів

факторного аналізу та відображають сукупність взаємопов'язаних факторів.

Мета: Опитувальник призначений для діагностики станів та властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки.

Обладнання: опитувальник з інструкцією та бланк відповідей в кількості, що відповідає числу одночасно досліджуваних людей.

Опитувальник РРІ має 12 шкал; форма В відрізняється від повної форми тільки вдвічі меншою кількістю питань. Загальна кількість питань в опитувальнику - 114. Одне (перше) питання не входить в жодну із шкал, бо має протиречивий характер. Шкали опитувальника 1-9 є основними або базовими, а 10-12 - похідними або інтегруючими. Похідні шкали складені з питань основних шкал та відзначається іноді не цифрами, а літерами Е, N і М відповідно.

Хід виконання: Експериментатор дає досліджуваним інструкцію: *„На наступних сторінках є ряд тверджень, під кожним з яких розуміється, запитання про те, відповідає чи не відповідає дане твердження деяким особливостям Вашої поведінки, окремих вчинків, відношення до людей, поглядів на життя і т.д. Якщо Ви вважаєте, що така відповідність має місце, дайте відповідь "Так", в протилежному випадку - "Ні". Свою відповідь зафіксуйте на листі, який у Вас є, поставивши хрестик в клітинку, що відповідає номеру твердження в опитувальнику і виду Вашої відповіді. Відповіді необхідно давати на всі запитання.*

Успішність дослідження залежить від того, наскільки уважно виконується завдання. Ні в якому разі не потрібно прагнути своїми відповідями справити на когось краще враження, тому що ні одна відповідь не оцінюється як добра чи погана. Ви не повинні довго роздумувати над кожним запитанням, а намагайтесь якнайшвидше вирішити, яка з двох відповідей ближче до істини. Ви не повинні соромитись, якщо деякі із запитань здаються дуже особистими, тому що дослідження не розглядає кожного запитання та відповіді, а спирається тільки на кількість відповідей одного і другого виду. Крім того, Ви повинні знати, що результати індивідуально-психологічних досліджень, як і медичних, не підлягають широкому обговоренню.

Успішної Вам роботи!"

1. Я уважно прочитав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі запитання анкети.
2. Вечорами я надаю перевагу розвагам у веселій компанії (гостях, на дискотеці, в кафе і т.д.).
3. Моєму бажанню познайомитись будь з ким завжди заважає те, що мені важко знайти відповідну тему для спілкування.
4. У мене часто болить голова.

5. Іноді я відчуваю стук у скронях і пульсацію в ділянці шиї.
6. Я швидко втрачаю самовладання, але й швидко "беру себе в руки".
7. Буває, що я сміюся над непристойним анекдотом.
8. Я уникаю розпитувати про будь-що та намагаюсь отримати потрібну мені інформацію іншим способом.
9. Я вважаю за потрібне не входити в кімнату, якщо моя поява не буде непомітною.
10. Можу так "спалахнути", що готовий розбити все, що під рукою.
11. Почуваю себе незручно, якщо кругом люди чомусь починають звертати на мене увагу.
12. Я іноді відчуваю, що серце починає працювати "з переборами" або починає битись так, що готове вискочити з грудей.
13. Не думаю, що можна було б вибачити образу.
14. Не вважаю, що на зло потрібно відповідати злом і завжди слідує цьому.
15. Якщо я сидів, а потім швидко встав, то в мене темніє в очах і паморочиться голова.
16. Я майже кожен день думаю про те, наскільки краще було б моє життя, якщо б мене не переслідували невдачі.
17. Із своїх вчинків я ніколи не роблю висновок, що людям можна повністю довіряти.
18. Можу перейти до фізичної сили, якщо потрібно відстояти свої інтереси.
19. Легко можу розвеселити найсумнішу компанію.
20. Я легко соромлюсь.
21. Мене ніскільки не ображає, якщо дають зауваження відносно моєї роботи або відносно мене особисто.
22. Нерідко почуваю, як мліють або стають холодними руки і ноги.
23. Буваю скутим у спілкуванні з іншими людьми.
24. Іноді без будь-якої причини почуваю себе пригніченим, нещасливим.
25. Іноді немає ніякого бажання чим-небудь зайнятись.
26. Іноді я почуваю, що мені не вистачає повітря, ніби я виконував тяжку роботу.
27. Мені здається, що в моєму житті я багато чого робив неправильно.
28. Мені здається, що інші нерідко сміються наді мною.
29. Люблю такі завдання, коли можна діяти без довгих роздумів.
30. Я вважаю, що у мене є багато причин бути незадоволеним своєю долею.
31. У мене часто немає апетиту.
32. У дитинстві я був радий, якщо батьки або вчителі карали інших дітей.
33. Зазвичай я дію швидко, рішуче.

34. Я не завжди говорю правду.
35. Із зацікавленістю спостерігаю, коли хтось намагається виплутатись з неприємної історії.
36. Вважаю, що всі засоби добрі, якщо потрібно настояти на своєму.
37. Те, що пройшло, мене мало хвилює.
38. Не можу уявити нічого такого, що варто доказувати кулаками.
39. Я не уникаю зустрічі з людьми, які, на мою думку, шукають сварок зі мною.
40. Іноді мені здається, що я взагалі ні на що не здатний.
41. Мені здається, що я постійно знаходжусь в напруженому стані і не можу розслабитись.
42. Нерідко в мене виникає біль в області "сонячного сплетіння" і різні неприємні відчуття в животі.
43. Якщо образять мого друга, то я намагаюсь помститись образнику.
44. Буває, я запізнююсь на назначений час.
45. В моєму житті було так, що я чомусь дозволяв собі мучити тварину.
46. При зустрічі зі старим знайомим від радості я готовий кинутись йому на шию.
47. Коли я чого-небудь боюся, у мене пересихає в роті, тремтять руки і ноги.
48. Частенько в мене буває такий настрій, що я із задоволенням нічого не бачив би і не чув.
49. Коли лягаю спати, то зазвичай засинаю вже через декілька хвилин.
50. Мені приносить задоволення, як кажуть, „тикнути інших носом в їх помилки”.
51. Іноді можу похвалитися.
52. Беру активну участь в організації суспільних заходів.
53. Нерідко буває так, що доводиться дивитись в інший бік, щоб уникнути небажаної зустрічі.
54. Для свого виправдання іноді дещо вигадую.
55. Я майже завжди рухливий і активний.
56. Нерідко сумніваюсь, чи дійсно цікаво моїм співрозмовникам, що я розповідаю.
57. Раптом відчуваю, що весь вкриваюсь потом.
58. Якщо сильно розізлюсь на кого-небудь, можу його вдарити.
59. Мене мало хвилює те, що до мене погано ставляться.
60. Зазвичай мені важко суперечити моїм знайомим.
61. Я хвилююсь і переживаю навіть при думці про можливу невдачу.
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.
63. У мене бувають думки, яких слід би було соромитись.
64. Не знаю чому, але іноді з'являється бажання зіпсувати те, чим всі захоплюються.

65. Я краще змушу людину зробити те, що мені потрібно, ніж проситиму її про це.
66. Нерідко я неспокійно рухаю рукою чи ногою.
67. Вільний вечір люблю провести, займаючись справою, ніж розважаючись в компанії.
68. В компанії я веду себе не так, як вдома.
69. Іноді, не подумавши, скажу таке, про що краще було б мовчати.
70. Боюсь стати центром уваги, навіть у знайомій компанії.
71. Хороших знайомих у мене дуже мало.
72. Буває такий період, коли яскраве світло, яскраві кольори, сильний шум викликають у мене хворобливо неприємні відчуття, хоча я бачу, що на інших людей це не діє.
73. В компанії у мене нерідко виникає бажання кого-небудь розізнити або образити.
74. Іноді я думаю, що краще б не народитися на світ, як тільки уявляю собі, скільки різних неприємностей, можливо, прийдеться випробувати в житті.
75. Якщо хто-небудь серйозно мене образить, то отримає своє сповна.
76. Я не соромлюсь висловлюватися, якщо мене виведуть із себе.
77. Мені подобається так ставити питання чи так відповісти, щоб співбесідник розгубився.
78. Бувало, відкладав на потім те, що потрібно було зробити терміново.
79. Не люблю розповідати анекдоти та цікаві історії.
80. Повсякденні труднощі і турботи мене часто виводять з рівноваги.
81. Не знаю куди дітися при зустрічі з людиною, яка була в компанії, де я вів себе нетактовно.
82. На жаль, я належу до людей, які бурхливо реагують на життєві дрібниці.
83. Я ніяковію при виступі перед великою аудиторією.
84. У мене доволі часто змінюється настрій.
85. Я втомлююсь швидше, ніж більшість оточуючих мене людей.
86. Якщо я чимось дуже схвильований чи роздратований, то відчуваю це ніби всім тілом.
87. Мені набридають неприємні думки, які надокучливо лізуть у голову.
88. На жаль, мене не розуміють ні в сім'ї, ні в колі моїх знайомих.
89. Якщо сьогодні я не посплю як звичайно, то завтра буду почувати себе втомленим.
90. Намагаюсь вести себе так, щоб оточуючі остерігались викликати моє незадоволення.
91. Я впевнений у своєму майбутньому.
92. Іноді я ставав причиною поганого настрою у кого-небудь з мого оточення.

93. Я не проти посміятись над іншими.
94. Я належу до людей, які "за словом в кишеню не полізуть".
95. Я належу до людей, які до всього ставляться досить-таки легко.
96. Підлітком я проявляв інтерес до заборонених тем.
97. Іноді я чомусь причиняв біль коханим людям.
98. У мене нерідко виникають конфлікти з оточуючими через їхню впертість.
99. Часто відчуваю докори сумління в зв'язку зі своїми вчинкам.
100. Я нерідко буваю розсіяним.
101. Не пам'ятаю, щоб мене засмутили невдачі людини, яку я не можу терпіти.
102. Часто я дуже швидко починаю нарікати на інших.
103. Іноді несподівано для себе я починаю впевнено говорити про такі речі, про які, насправді, мало що знаю.
104. Часто у мене такий настрій, що я готовий „вибухнути” з будь-якої причини.
105. Нерідко почуваю себе "в'ялим " і втомленим.
106. Я люблю спілкуватися з людьми і завжди готовий поговорити із знайомими та незнайомими.
107. На жаль, я частіше за все поспішно оцінюю інших людей.
108. Вранці я зазвичай прокидаюсь з гарним настроєм і нерідко починаю насвистувати чи наспівувати.
109. Почуваю себе невпевнено при вирішенні важливих питань, навіть після довгих роздумів.
110. Трапляється так, що в суперечці я намагаюсь говорити голосніше за свого опонента.
111. Розчарування не викликають в мене ніяких сильних і довготривалих переживань.
112. Буває, що чомусь починаю кусати губи або гризти нігті.
113. Найбільш щасливим я почуваю себе, коли буваю один.
114. Іноді мною оволодіває такий сум, що хочеться, щоб всі пересварились один з одним.

Прошу Вас перевірити, чи на всі запитання дані відповіді! Дякую Вам.

Обробка результатів:

1. Відповіді досліджуваного заносяться до бланку.

Бланк відповіді

Прізвище,

ім'я по батькові: _____

Вік _____ Дата _____

	Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні
1			20			39			58			77			96		
2			21			40			59			78			97		
3			22			41			60			79			98		
4			23			42			61			80			99		
5			24			43			62			81			100		
6			25			44			63			82			101		
7			26			45			64			83			102		
8			27			46			65			84			103		
9			28			47			66			85			104		
10			29			48			67			86			105		
11			30			49			68			87			106		
12			31			50			69			88			107		
13			32			51			70			89			108		
14			33			52			71			90			109		
15			34			53			72			91			110		
16			35			54			73			92			111		
17			36			55			74			93			112		
18			37			56			75			94			113		
19			38			57			76			95			114		

2. Отримані дані співставляються з ключем.

Ключ

№ шкали	Назва шкали і к-сть питань	Відповіді по номерах питань	
		„Так”	„Ні”
1.	Невротичність, 17	4, 5, 12, 15, 22, 26, 31, 41, 42, 57, 66, 72, 85, 86, 89, 105	49
2.	Спонтанна агресивність, 13	32, 35, 45, 50, 64, 73, 77, 93, 97, 103, 112, 114	99
3.	Депресивність, 14	16, 24, 27, 28, 30, 40, 48, 56, 61, 74, 84, 87, 88, 100	—
4.	Дратівливість, 11	6, 10, 58, 69, 76, 80, 82, 102, 104, 107, 110	—

5.	Товариськість, 15	2, 19, 46, 52, 55, 94, 106	3, 8, 23, 53, 67, 71, 79, 113
6.	Врівноваженість, 10	14, 21, 29, 37, 38, 59, 91, 95, 108, 111	—
7.	Реактивна агресивність, 10	13, 17, 18, 36, 39, 43, 65, 75, 90, 98	—
8.	Сором'язливість, 10	9, 11, 20, 47, 60, 70, 81, 83, 109	33
9.	Відкритість, 13	7, 25, 34, 44, 51, 54, 62, 63, 68, 78, 92, 96, 101	—
10.	Екстрроверсія- інтроверсія, 12	2, 29, 46, 51, 55, 76, 93, 95, 106, 110	20, 87
11.	Емоціональна лабільність, 14	24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 102, 112, 113	59
12.	Маскулізм-фемінізм, 15	18, 29, 33, 50, 52, 58, 59, 65, 91, 104	16, 20, 31, 47, 84

Перша процедура торкається отримання первинних або "сирих" оцінок. Для дослідження необхідно підготувати матричні форми ключів кожної шкали на основі загального ключа опитувальника (таблиця 1). Для цього в бланках чистих листів-відповідей, відповідних тем, якими користувалися досліджувані, вирізаються "вікна" в клітинах номеру питання і варіанту відповіді. Отримані таким чином шаблони почергово, у відповідності з порядковим номером шкали, накладаються на заповнений досліджуваним лист-відповідь. Підраховуються кількість позначок (хрестиків), які співпали з "вікнами шаблона". Отримані значення заносяться в колонку первинних оцінок в протокол.

Протокол

Прізвище, імя по батькові: _____

№ з/п	Назва шкали	Первинна оцінка	Стандартна оцінка, бали								
			9	8	7	6	5	4	3	2	1
1.											
2.											
3.											
4.											
5.											

6.											
7.											
8.											
9.											
10.											
11.											
12.											

Друга процедура пов'язана з перекладом первинних оцінок у стандартні оцінки 9-тибальної шкали за допомогою поданої нижче таблиці. Отримані значення стандартних оцінок позначаються у відповідній колонці протоколу, нанесенням умовного позначення (кружок, хрестик) у точці, відповідній величині стандартної оцінки по кожній шкалі. З'єднавши прямими позначені точки, отримаємо графічне зображення профілю особистості.

Переклад первинних оцінок у стандартні

Первинна	Стандартні оцінки по шкалах											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	3	3	1	1	3	3	1	1	2	1
2	4	3	4	4	1	2	4	5	1	1	3	1
3	4	4	4	5	1	3	5	6	2	2	4	1
4	5	5	5	6	2	4	6	6	3	3	4	1
5	5	5	6	7	2	5	7	7	3	4	5	2
6	6	7	6	7	3	6	8	7	4	4	6	3
7	7	8	7	8	3	7	8	8	5	5	7	4
8	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	7	5
9	8	8	8	9	5	9	9	9	6	7	8	6
10	8	9	8	9	5	9	9	9	8	8	8	8
11	8	9	8	9	6	.	.	-		9	8	8
12	8	9	9	.	7	--	-	-	9	9	9	9
13	9	9	9	-	8		-	-	9	-	9	9
14	9	.	9	-	9		-	-	-	-	9	9
15	9		-		-	-	-	-	-	-	-	9
16	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Висновки: До низьких відносяться оцінки в діапазоні 1-3 бали, до середніх - 4-6 балів, до високих - 7-9 балів. Слід звернути особливу увагу на оцінку за їх шкалою, яка має значення для загальної характеристики достовірності відповідей.

Шкала 1 (невротичність): характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки відповідають виразному невротичному синдрому астеничного типу із значними психосоматичними порушеннями.

Шкала 2 (спонтанна агресивність): дозволяє виявити і оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Шкала 3 (депресивність): дає можливість діагностувати ознаки, що характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Високі оцінки по даній шкалі відповідають наявності даних ознак в емоційному стані, в поведінці, у ставленні до себе та до соціального середовища.

Шкала 4 (дратівливість): дозволяє зробити висновки про емоційну стабільність. Високі оцінки свідчать про нестабільний емоційний стан зі схильністю до афективних реакцій.

Шкала 5 (товариськість): характеризує як потенційні можливості, так і реальні прояви соціальної активності. Високі оцінки дозволяють говорити про наявність вираженої потреби у спілкуванні та постійної готовності до задоволення цієї потреби.

Шкала 6 (врівноваженість): відображає стабільність до стресу. Високі оцінки свідчать про гарну захищеність від впливу стрес-факторів, звичайних життєвих ситуацій, що базуються на впевненості в собі, оптимістичності та активності.

Шкала 7 (реактивна агресивність): має за мету виявити наявність ознак психопатизації екстратенсивного типу. Високі оцінки свідчать про високий рівень психопатизації, що характеризується агресивним ставленням до соціального оточення і вираженим прагненням до домінування.

Шкала 8 (сором'язливість): відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, яке протікає по пасивно-оборонному типу. Високі оцінки по шкалі відображають тривожність, скованість, невпевненість, наслідком чого є труднощі в соціальних контактах.

Шкала 9 (відкритість): дозволяє характеризувати ставлення до соціального оточення та рівень самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності. Оцінки по даній шкалі можуть в тій чи іншій мірі сприяти аналізу щирості відповідей досліджуваного при роботі з даним опитувальником, що відповідає шкалам неправди інших опитувальників.

Шкала 10 (екстраверсія-інтроверсія): високі оцінки по шкалі відповідають вираженій екстравертованості особистості, низькі — вираженій інтровертованості.

Шкала 11 (емоційна лабільність): високі оцінки вказують на нестійкість емоційного стану, що проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеної збудливості, дратівливості, недостатньої саморегуляції. Низькі оцінки можуть характеризувати не тільки високу стабільність емоційного стану як такого, але й гарного вміння володіти собою.

Шкала 12 (маскулінізм-фемінізм): високі оцінки свідчать про протікання психічної діяльності, найбільш притаманної чоловічому типу, низькі - жіночому.

1. 6. Дослідження тривожності (опитувальник Спілберґера)

Вимірювання тривожності як властивості особистості особливо важливо, тому що ця властивість багато в чому обумовлює поведінку суб'єкта. Визначений рівень тривожності – природня і обов'язкова особливість активної особистості. У кожної людини існує свій оптимальний або бажаний рівень тривожності – це так звана корисна тривожність.

Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, яка відображає відношення суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати достатньо широке „коло” ситуацій як загрожуючих, відповідаючи на кожну із них визначеною реакцією. Ситуаційна або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напруженістю, занепокоєнням, стурбованістю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним по інтенсивності і динамічним в часі.

Мета. Оцінка рівнів особистісної і ситуативної тривожності.

Хід виконання: Експериментатор пропонує дослідженим відповідати на запитання шкали згідно інструкціям, розміщеним в опитувальнику. На кожне запитання можливі чотири варіанти відповіді по ступеню інтенсивності.

Бланк шкали самооцінки Спілберґера

Прізвище, ім'я, по батькові _____
Вік _____ Освіта _____ Дата _____

Шкала ситуативної тривожності (СТ)

„Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і обведіть цифру у відповідній графі справа в залежності від того, як Ви себе почуваете в даний момент. Над запитанням довго не замислюйтесь, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає”.

№ п/п	Судження	Відповіді			
		ні, це не так	мабуть так	вірно	цілком вірно
1.	Я спокійний	1	2	3	4
2.	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3.	Я знаходжусь у напруженні	1	2	3	4
4.	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5.	Я відчуваю себе вільно	1	2	3	4
6.	Я засмучений	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4

8.	Я відчуваю себе відпочивши	1	2	3	4
9.	Я стурбований	1	2	3	4
10.	Я відчуваю відчуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12.	Я нервую	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я збентежений	1	2	3	4
15.	Я не відчуваю скутості, напруги	1	2	3	4
16.	Я задоволений	1	2	3	4
17.	Я заклопотаний	1	2	3	4
18.	Я дуже збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4

Шкала особистісної тривожності (ОТ)

Інструкція: відповідна попередньої шкали.

№ п/п	Судження	Відповіді			
		ніколи	майже ніколи	часто	майже завжди
21.	У мене буває піднесений настрій	1	2	3	4
22.	Я буваю роздратованим	1	2	3	4
23.	Я легко можу засмутитись	1	2	3	4
24.	Я хотів би бути таким везучим, як і інші	1	2	3	4
25.	Я сильно переживаю неприємності і довго не можу про них забути	1	2	3	4
26.	Я відчуваю прилив сили, бажання працювати	1	2	3	4
27.	Я спокійний, зібраний	1	2	3	4
28.	Мене турбують можливі труднощі	1	2	3	4
29.	Я дуже переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30.	Я цілком щасливий	1	2	3	4
31.	Я все приймаю близько до серця	1	2	3	4
32.	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4

33.	Я відчуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34.	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
35.	У мене буває хандра	1	2	3	4
36.	Я задоволений	1	2	3	4
37.	Всілякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38.	Буває, що я відчуваю себе невдахою	1	2	3	4
39.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40.	Мене охоплює неспокій, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів:

1. Отримані дані співставляємо з ключем.

Ключ

СТ					ОТ				
Номер судження	Відповіді				Номер судження	Відповіді			
1.	4	3	2	1	21.	4	3	2	1
2.	4	3	2	1	22.	1	2	3	4
3.	1	2	3	4	23.	1	2	3	4
4.	1	2	3	4	24.	1	2	3	4
5.	4	3	2	1	25.	1	2	3	4
6.	1	2	3	4	26.	4	3	2	1
7.	1	2	3	4	27.	4	3	2	1
8.	4	3	2	1	28.	1	2	3	4
9.	1	2	3	4	29.	1	2	3	4
10.	4	3	2	1	30.	4	3	2	1
11.	4	3	2	1	31.	1	2	3	4
12.	1	2	3	4	32.	1	2	3	4
13.	1	2	3	4	33.	1	2	3	4
14.	1	2	3	4	34.	1	2	3	4
15.	4	3	2	1	35.	1	2	3	4
16.	4	3	2	1	36.	4	3	2	1
17.	1	2	3	4	37.	1	2	3	4
18.	1	2	3	4	38.	1	2	3	4
19.	4	3	2	1	39.	4	3	2	1
20.	4	3	2	1	40.	1	2	3	4

При аналізі результатів самооцінки потрібно мати на увазі, що загальний підсумковий показник по кожній із підшкал може знаходитись в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому, чим вище підсумковий

показник, тим вищий рівень тривожності (ситуативної або особистісної). При інтерпретації показників можна використовувати наступні орієнтовні оцінки тривожності:

- до 30 балів – низька,
- 31-44 бали – середня,
- 45 і більше – висока.

2. На основі оцінки рівня тривожності складаємо рекомендації для корекції поведінки досліджуваного.

Висновки:

Високий показник тривожності – слід формувати почуття впевненості в успіху, необхідно зміщувати акцент з внутрішньої вимогливості, категоричності і високої значимості в постановці завдань на змістовне осмислення діяльності і конкретне планування по підзавданням.

Низький показник тривожності – слід формувати пробудження активності, підкреслення мотиваційних компонентів діяльності, збудження зацікавленості, висвітлення відчуття відповідальності у вирішенні тих чи інших завдань.

1.7. Оцінка функціонального стану (опитувальник САН)

Мета: Методика призначена для оперативної оцінки самопочуття, активності і настрою (САН).

Обладнання: шкала оцінки функціонального стану.

Хід виконання: Суть оцінювання заключається в тому, що піддослідних просять співвіднести свій стан з рядом ознак розподілених за багатоступеневою шкалою. Шкала складається із індексів і розташована між 30-ма парами слів-антонімів, які відображають рухливість, швидкість, темп протікання психічних функцій (активність); силу, здоров'я, втомлюваність (самопочуття); та характеристики емоційних станів (настрій).

Дослідник подає піддослідним інструкцію: *„Виберіть та відмітьте цифру в шкалі САН, яка найбільш вірно відображає Ваш стан в момент дослідження”.*

Шкала САН

Прізвище, ім'я, по-батькові _____
 Вік _____ Дата _____

№ з/п	Функціональні стани	Інтенсивність проявів							Функціональні стани
		3	2	1	0	1	2	3	
1.	Самопочуття добре	3	2	1	0	1	2	3	Самопочуття погане
2.	Відчуваю себе сильним	3	2	1	0	1	2	3	Відчуваю себе слабким
3.	Пасивний	3	2	1	0	1	2	3	Активний
4.	Малорухливий	3	2	1	0	1	2	3	Рухливий
5.	Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
6.	Гарний настрої	3	2	1	0	1	2	3	Поганий настрої
7.	Працездатний	3	2	1	0	1	2	3	Розбитий
8.	Повний сил	3	2	1	0	1	2	3	Обезсилений
9.	Повільний	3	2	1	0	1	2	3	Швидкий
10.	Бездіяльний	3	2	1	0	1	2	3	Діяльний
11.	Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасний
12.	Життєрадісний	3	2	1	0	1	2	3	Мрачний
13.	Напружений	3	2	1	0	1	2	3	Розслаблений
14.	Здоровий	3	2	1	0	1	2	3	Хворий
15.	Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Захоплений
16.	Незворушний	3	2	1	0	1	2	3	Схвильований
17.	Палкий	3	2	1	0	1	2	3	Смутний
18.	Радісний	3	2	1	0	1	2	3	Печальний
19.	Відпочивший	3	2	1	0	1	2	3	Втомлений
20.	Свіжий	3	2	1	0	1	2	3	Виснажений
21.	Млявий	3	2	1	0	1	2	3	Збуджений
22.	Бажання відпочити	3	2	1	0	1	2	3	Бажання працювати
23.	Спокійний	3	2	1	0	1	2	3	Стурбований
24.	Оптимістичний	3	2	1	0	1	2	3	Песимістичний
25.	Витривалий	3	2	1	0	1	2	3	Втомлюваний
26.	Бадьорий	3	2	1	0	1	2	3	В'ялий
27.	Міркувати важко	3	2	1	0	1	2	3	Міркувати легко
28.	Розсіяний	3	2	1	0	1	2	3	Уважний
29.	Повний надій	3	2	1	0	1	2	3	Розчарований
30.	Задоволений	3	2	1	0	1	2	3	Незадоволений

Обробка результатів: Питання розподіляються за шкалами відповідно ключа.

Ключ:

Питання на самопочуття: 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.

Питання на активність: 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.

Питання на настрої: 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30.

При обробці результатів цифри перекоднуються наступним чином: індексу 3, який відповідає незадовільному самопочуттю, низькій активності і поганому настрою, присвоюється 1 бал; наступному за ним індексу 2 — 2 бали; індексу 1 — 3 бали; індексу 0 — 4 бали; індексу 1 з протилежного боку шкали — 5 балів; наступному індексу 2 — 6 балів; останньому індексу 3 — 7 балів. Майте на увазі, що полюси (+, –) шкали постійно змінюються. Таким чином, позитивні стани завжди отримують високі бали, а негативні — низькі.

Для визначення активності, самопочуття і настрою розраховуємо середній арифметичний показник.

Висновки: При аналізі функціонального стану враховуємо не тільки значення окремих показників, а й їх співвідношення. Річ у тім, що, відпочивши, людина має приблизно рівні оцінки активності, настрою та самопочуття. Адже, якщо втомлюваність зростає, співвідношення між ними змінюється за рахунок відносного зниження самопочуття й активності в порівнянні з настроєм.

1.8. Визначення психологічних особливостей переважно по чоловічому або жіночому типу (маскулінізм-фемінізм)

Тест на визначення мислення по чоловічому і жіночому типу

Мета: Цей тест був розроблений американськими психологами Аланом та Барбарою Піз для визначення поведінкових реакцій переважно по чоловічому і жіночому типу.

Необхідний матеріал: опитувальник А. & Б. Піз, ручка, аркуш паперу.

Хід виконання: Дослідження можна проводити як індивідуально, так і в гурті. Експериментатор пропонує піддослідним інструкцію: „Вам необхідно уважно прочитати 30 висловлювань і обрати одну з відповідей до кожного висловлювання (а, б, в). Відповідей правильних або неправильних немає – результат продемонструє вірогідний рівень чоловічих гормонів, які отримав ваш організм на стадії достатевого розвитку. Відображенням цього факту будуть ваші вибори в системі цінностей, стилі поведінки, орієнтації та шляхи вирішення проблем.

Обведіть вислів, який вважаєте для себе правильним і більшості випадків”.

Текстовий матеріал

1. Якщо необхідно розібратися у географічній чи дорожній мапі, Ви:

- а) у скрутному становищі і просите допомогти Вам;
- б) повертаєте її таким чином, щоб вона співпала із Вашим положенням на дорозі;
- в) не відчуваєте ніяких труднощів.

2. Ви готуєте на обід складну вишукану страву, радіо включене і задзвенів телефон. Ви:

- а) продовжуєте готувати страву, залишивши радіо включеним і розмовляючи по телефону;
- б) вимкнете радіо, продовжуватимете готувати і будете розмовляти;
- в) скажете другу/ подрузі, що зателефонуєте потім, як тільки страва буде закінчена.

3. До Вас хочуть прийти друзі і просять розповісти як дістатися до Вашого будинку. Ви:

- а) намалюєте схему маршруту і відішлете її до друзів або попросите пояснити як до Вас доїхати, кого-небудь з Вашої родини;
- б) спитаєте, які визначні місця відомі Вашим друзям і спробуєте пояснити як до Вас дістатися;
- в) роз'ясните словами, як знайти Ваш будинок, наприклад: „Ідете по дорозі на N до першого світлофору, потім повертаєте ліворуч і йдете ще два квартали...”

4. Пояснюючи нову ідею або концепцію, Ви швидше за все:

- а) будете використовувати олівець, папір і жести;
- б) поясните словами, за допомогою жестів та міміки;
- в) поясните словами ясно і точно.

5. Після перегляду чудової кінострічки, Ви схильні:

- а) „прокручувати” сцени з фільму у своїй уяві ще раз і ще раз;
- б) розказати своїм близьким про те, що було на екрані;
- в) переважно цитувати вислови кіногероїв.

6. У кінотеатрі Ви переважно сидите:

- а) з правого боку;
- б) вам все рівно;
- в) з лівого боку.

7. У Вашого друга/подруги зламалася яка-небудь механічна річ. Ви:

- а) висловіте співчуття і поговорите про те, як це неприємно;
- б) порекомендуєте надійного механіка, який допоможе це відремонтувати;
- в) зрозумієте як ця річ працює і спробуєте її полагодити.

8. Ви знаходитеся у незнайомому місці і хтось запитує у Вас, де Північ. Ви:

- а) зізнаєтеся, що не знаєте;

- б) поміркувавши, згадаєте де;
- в) миттєво вкажете на Північ.

9. Ви знайшли місце, де можете поставити машину, але дуже тісне, та ще й Вам потрібно заїхати туди заднім ходом. Ви:

- а) спробуєте знайти інше місце;
- б) ретельно підготуєтесь і заїдете туди машиною;
- в) легко і невимушено заженете машину.

10. Ви дивитесь телевізор, у цей час дзвонить телефон. Ви:

- а) відповісте, не вимикаючи телевізор;
- б) вимкнете телевізор, а потім відповісте;
- в) вимкнете телевізор, попросите присутніх помовчати і лише після цього будете розмовляти.

11. Ви щойно прослухали нову пісню у виконанні вашого улюбленого артиста. Зазвичай Ви:

- а) зможете проспівати куплет з цієї пісні, і це вам не буде важко;
- б) зможете проспівати щось із цієї пісні, якщо вона достатньо проста;
- в) вам буде важко згадати мелодію пісні, але деякі тони Ви пригадаєте.

12. Ви краще за все передбачаєте результат:

- а) інтуїтивно;
- б) прийнявши рішення на основі наявної інформації та „внутрішньому відчутті”;
- в) прийнявши рішення на основі фактів, статистики і точних даних.

13. Ви поклали ключі не на своє місце. Ви:

- а) займетесь будь-якою справою, поки саме не згадається, куди Ви їх поклали;
- б) займетесь справою, напружено згадуючи, куди вони могли подітися;
- в) подумки відтворите свій шлях, поки не згадаєте, де Ви їх залишили.

14. Ви перебуваєте у готелі і почули віддалений гул сирени. Ви:

- а) можете відразу вказати звідки лунає звук;
- б) зможете вказати напрямок, якщо зосередитесь;
- в) не зможете визначити напрямок, в якому знаходиться джерело звуку.

15. Ви прийшли на прийом, і вас познайомили з шістьма або сімома новими людьми. Наступного дня Ви:

- а) зможете легко описати їх обличчя;
- б) згадаєте тільки декілька із цих облич;
- в) із більшою вірогідністю згадаєте їх імена.

16. Ви хочете поїхати на канікули в село, а Ваш партнер/партнерка хоче поїхати на курорт. Для того, щоб переконати його/її в тому, що Ваша пропозиція краща, Ви:

а) лагідно скажете, як Ви відчуваєте: Ви любите село, а дітям і родині там завжди так весело;

б) скажете: якщо партнер поїде в село, то Ви будете йому/їй вдячні і наступного разу ви обов'язково поїдете на курорт;

в) скористаєтеся фактами: село ближче, дешевше і там можна займатися спортом і відпочивати.

17. Плануючи свій день Ви:

а) напишете список того, що необхідно зробити;

б) подумаєте про те, що сьогодні необхідно зробити;

в) уявите людей, з якими потрібно зустрітися, місця, які потрібно відвідати, і речі, якими Вам доведеться займатися.

18. У друга/подруги виникла проблема особистого характеру, і він/вона прийшов/ла до Вас обговорити її. Ви:

а) сама симпатія, і розуміння тощо;

б) скажете, що проблеми ніколи не бувають такими серйозними, як здаються, і поясните чому;

в) будете намагатися дати раціональну пораду, як розв'язати проблему.

19. Двоє Ваших друзів, що є у різних шлюбх завели роман між собою і таємно зустрічаються. Наскільки вірогідним є факт того, що Ви зрозумієте, що відбувається:

а) досить швидко зрозумієте;

б) зрозумієте, що відбувається через деякий час;

в) швидше за все ніколи не здогадаєтесь.

20. А що, до речі, є життя, на Вашу думку?

а) мати друзів і жити у згоді з оточуючими;

б) бути дружелюбним до оточуючих, зберігаючи особисту незалежність;

в) досягти гідної мети, заслужити поваги інших і добитися престижного статусу.

21. Якщо б у Вас був вибір, Ви вважали б за краще працювати:

а) у команді, де всі люди легко уживаються з іншими;

б) з іншими, але зберігаючи для себе деякий простір;

в) окремо.

22. Серед книг Ви надасте перевагу:

а) романам і художнім творам;

б) журналам і газетам;

в) документальній прозі, біографії.

23. Ідучи за покупками, Ви схильні:

а) купувати, під впливом миттєвого імпульсу, зокрема неординарні речі;

б) запланувати покупки заздалегідь, але не вважати цей план обов'язковим;

в) розглядати етикетки і порівнювати ціни.

24. Ви вважаєте за краще лягати спати, підніматися і приймати їжу:

а) коли вам хочеться;

б) за розкладом, але не обов'язковим;

в) в один і той же час щодня.

25. Ви прийшли на нову роботу і познайомились із багатьма новими людьми. Один із них телефонує Вам додому. Ви:

а) одразу впізнаєте його по голосу;

б) упізнаєте його по голосу у п'ятдесяти відсотках випадків;

в) вам буде важко упізнати людину по голосу.

26. Що вас турбує більше за все, коли ви сперечаетесь із ким-небудь:

а) мовчання співрозмовника або його незрозуміла реакція;

б) його нерозуміння вашої точки зору;

в) його насторожуючі або агресивні питання і коментар.

27. Яким було в школі ваше ставлення до перевірки грамотності і творів:

а) ви легко із цим справлялись;

б) одне вам вдавалось, а інше ні;

в) не вдавалось не те, не інше.

28. У танцях ви:

а) почали відчувати музику, як тільки навчилися правильно рухатись;

б) деякі танці можете танцювати, але інші вам не вдаються;

в) важко відчуваєте ритм.

29. Наскільки добре ви вмієте упізнавати крики тварин і відтворювати їх:

а) не дуже добре;

б) у міру;

в) дуже добре.

30. У кінці довгого дня ви надаєте перевагу:

а) поговорити з друзями чи членами родини про прожитий день;

б) послухати, як інші розповідають про свої справи;

в) почитати газету, подивитись телевізор, але не розмовляти.

Обробка результатів: додайте кількість відповідей за рубриками „а”, „б” і „в” відповідно ключа.

Ключ:

Для чоловіків:

Кількість „а” х на 15 пунктів =

Кількість „б” х на 5 пунктів =

Кількість „в” х на (-5) пунктів =

Усього пунктів =

Для жінок:

Кількість „а” х на 15 пунктів =

Кількість „б” х на 5 пунктів =

Кількість „в” х на (-5) пунктів =

Усього пунктів =

У відношенні будь-якого питання, відповіді на яке не відображають точно вашого життя або ви не дали на них відповіді, надайте собі 5 пунктів.

Аналіз результатів та висновки:

Більшість чоловіків мають від 0 до 180 пунктів, а більшість жінок – від 150 до 300. Переважно чоловічий склад розуму зазвичай заробляє собі менше 150 пунктів. Чим ближче до 0, тим більш чоловічий розум, і тим більше вірогідний високий рівень тестостерону. Такі люди володіють сильною логікою, аналітичними здібностями і красномовством. Чим ближчі вони до 0, тим краще вони передбачають вартість, тим більш точні висновки вони роблять на підґрунті статистичних даних і майже повністю вільні від впливу емоцій на висновки. Пункти у від’ємній площині свідчать про суто чоловічий склад розуму. Це означає, що на ранніх стадіях ембріонального розвитку у плід надходила велика кількість тестостерону.

Чисто жіночий розум набирає більше 180 пунктів. Чим більше пунктів, тим більше жіночого в програмі мозку, тим більша вірогідність прояву неординарних творчих, артистичних, музичних здібностей. Такі люди приймають рішення, на основі інтуїції, на внутрішніх, немотивованих відчуттях, і добре виявляють наявність проблем, коли мають мінімум даних. Вони добре розв’язують проблеми, які потребують рішення, основаного на творчих здібностях та інтуїції.

II. 2. Дослідження підструктури форм відображення та емоційно-вольової сфери

До під структури форм відображення та емоційно-вольової сфери К.К. Платонов відносить всі пізнавальні психічні процеси (увага, відчуття, сприймання, пам’ять, мислення, уява), а також емоції, почуття і воля.

2. 1. Вивчення концентрації слухової уваги

Мета: вивчення концентрації уваги в учбовому процесі і оцінка здатності до концентрації слухової уваги.

Необхідний матеріал: тексти арифметичних задач.

Хід виконання: Дослід здійснюється колективно. Експериментатор пропонує досліджуваним інструкцію: „Я прочитаю 3 арифметичні задачі. Ви повинні розв'язати їх усно. Результати запишіть тільки тоді, коли я скажу: „Пишіть!“. Вголос говорити нічого не можна. Перепитувати теж. Якщо ви не почули або забули задачу, то замість відопіді ставте рисочку. Увага! Починаю:

1) Дані 2 числа: 62 та 46. Першу цифру другого числа помножьте на першу цифру першого числа... і від цього добутку відніміть другу цифру першого числа...

Пишіть!

$$4 \times 6 - 2 = 24 - 2 = 22$$

2) Дані 2 числа: 62 і 46. До першої цифри другого числа додайте другу цифру першого числа... і отриману суму поділіть на другу цифру другого числа...

Пишіть!

$$[(4 + 2) : 6 = 1]$$

3) Дані 2 числа: 76 і 38. Другу цифру першого числа поділіть на першу цифру другого числа... і отримане число помножьте на другу цифру першого числа...

Пишіть!

$$(6 : 3 \times 6 = 12)$$

Обробка результатів:

Результати записують до протоколу, де знаком „+“ відмічають розв'язані задачі, а знаком „-“ — нерозв'язні:

Прізвище	I задача	II задача	III задача
А	+	+	-
В	-	+	+
С	+	-	+

Висновки:

А – нездатність зберігати високу концентрацію уваги в процесі роботи.

В – повільне включення в роботу.

С – нестійкість уваги, відвертання.

2. 2. Методика „Піктограми”

Методика запропонована О.Р. Лурія і розроблена як один з методів вивчення опосередкованого запам'ятовування.

Піктограма — це образ, який створюється досліджуваним для опосередкованого запам'ятовування. Тому за допомогою методики можна вивчати як особливості асоціативного процесу та особистості в

цілому, так і особливості інтелекту та пам'яті. За результатами дослідження можна зробити висновок про рівень процесів абстрагування і узагальнення, про логічну пам'ять досліджуваного — наскільки опосередкування слів у зорових образах допомагає запам'ятати їх. Враховується також емоційна насиченість піктограм, яка відображає емоційний стан досліджуваного.

Мета: вивчення особливостей опосередкованого запам'ятовування та характеру асоціації досліджуваних.

Хід виконання:

Експериментатор дає досліджуваному аркуш паперу і олівець і просить уважно слухати інструкцію: *"Зараз ми перевіримо вашу пам'ять у такий спосіб: вам називатимуться слова та висловлювання, які необхідно запам'ятати. Для того, щоб полегшити запам'ятовування, до кожного висловлювання треба намалювати такий малюнок, який допоміг би згадати відповідне висловлювання. Якість малюнку не має значення, важливо тільки, щоб він допоміг Вам запам'ятати слова та висловлювання. Слова чи літери використовувати забороняється"*. Інструкція дається один раз, повторити її можна лише на пряме прохання досліджуваного.

Текстовий матеріал:

1. Веселе свято	9. Розлука
2. Тяжка праця	10. Обман
3. Смачна вечеря	11. Перемога
4. Хвороба	12. Подвиг
5. Печаль	13. Ворожнеча
6. Щастя	14. Справедливість
7. Любов	15. Сумнів
8. Розвиток	16. Дружба

Обробка результатів:

Через півгодини після закінчення роботи досліджуваного просять згадати слова за малюнками. Підраховується кількість правильно відтворюваних слів у співвідношенні з загальною кількістю слів із текстового матеріалу.

Якісний аналіз результатів: Всі зображення можна класифікувати на 5 основних видів: конкретні, знаково-символічні, сюжетні, метафоричні, абстрактні.

Конкретні образи. Спільна ознака цієї групи образів — їх відповідність конкретній ситуації. Пряме зображення ситуації, пов'язаної з поняттям — конкретний фотографічний образ (наприклад, солдат, який іде з гранатою назустріч танку — на поняття „подвиг”). До конкретних образів відноситься більшість малюнків, що містять зображення цілої людської фігури.

Знаково-символічні образи. Ці образи обираються за принципом

належності, атрибутивності. Наприклад, на поняття "веселе свято" малюють прапорець, келих, ялинку. Більшість атрибутивних образів економічні щодо зображувальних засобів.

Сюжетні образи. Зображувані предмети, персонажі об'єднуються в будь-яку ситуацію, сюжет або персонаж, який виконує будь-яку діяльність.

Метафоричні образи. До цієї категорії відносяться образи, де абстрактна за суттю асоціація зображається опосередковано через конкретний предмет. В більшості випадків цей зв'язок має метафоричний характер, в його основі може бути літературний образ. Наприклад, перекреслений годинник на поняття "щастя" (для щасливої людини час минає непомітно). Метафора може бути створена досліджуваним безпосередньо в ході експерименту.

Абстрактні образи. Тут абстрактній ситуації відповідає і спосіб її вираження — символ, що має змістовний зв'язок з поняттям. Часто ці символи мають просторові характеристики — напрям, симетрія. Такі символи мають високу специфічність для поняття. Наприклад, стрілки, що розходяться в різні сторони на поняття "розлука". Символи можуть бути загальноприйнятими, іноді продукуються по ходу дослідження. Основою для віднесення образу до категорії символів буде саме абстрактний тип асоціації.

Висновки:

Важливий вже сам факт прямого звернення до особистого досвіду. Саме в індивідуально значимих образах піктограми найбільш безпосередньо реалізуються проєктивні елементи методу. В цих образах досліджувані прямо говорять про свої інтереси, бажання, наміри. В індивідуально значимих образах можуть проєктуватися актуальні переживання досліджуваних.

"Ядром" нормативного результату є конкретні і знаково-символічні образи. Підвищення рівня мотивації у осіб з високим інтелектом призводить до збільшення кількості фотографічних образів. Показник оригінальних образів відображає як рівень інтелекту і особливості мотивації, так і патологію мислення в залежності від адекватності вибору.

Розмір малюнка розглядається незалежно від розміру сторінки.

Виділяють:

- середній розмір — біля 4- 5 см; великий - від 6 до 15 см;
- дуже великий — більше 15 см;
- маленький — не менш 4 см;
- мікромалюнки — від 1 см і менше.

Загальний характерний для досліджуваного розмір малюнків вказує на особливість самооцінки і самопочуття досліджуваного.

Переважає малюнків середнього розміру - нормальний, урівноважений тип психіки зі спокійними реакціями. Переважає

великих малюнків — стійка, висока самооцінка, впевненість у собі, наполегливість і життєрадісність. Дуже великих — агресивний, вибуховий характер, прагнення до самопоширення, завищена самооцінка, самовпевненість; маленьких — знижений настрій, пригніченість, низька і нестійка самооцінка. Мікро-малюнки завжди ознака патології (шизофренія чи шизофреноподібні явища, глибокі неврози).

Рівномірність розміру малюнків — показник урівноваженості характеру і стану. Нерівномірні малюнки характерні для людей емоційно неурівноважених.

Рівномірне збільшення малюнка (до кінця) зустрічається в людей психопатичних, істеричних, вибухових. Зменшення малюнка (до кінця) характерно для астеніків.

2. 3. Методика „Закономірності”

Мета: виявлення рівня розвитку кмітливості, здатності до аналітичного мислення та встановлення закономірностей.

Необхідний матеріал: бланк з 10 рядами чисел.

Хід виконання: розглядаючи рядки цифр, піддослідний повинен встановити принцип підбору цифр та продовжити ряд (2-3 цифри).

2	3	4	5	6	7	8	9	10	
6	9	12	15	18	21	24	27	30	33
1	2	4	8	16	32	64	128		
4	5	8	9	12	13	16	17	20	21
19	16	14	11	9	6	4	1		
29	28	26	23	19	14	8	1		
16	8	4	2	1	½	1/4	1/8	1/16	
1	4	9	16	25	36	49	64		
21	18	16	15	12	10	9	6	4	3
3	6	8	16	18	36	38	76	78	

Обробка результатів: враховується час виконання та кількість правильно виконаних задач (найкращий час – 2 хв. 50 сек – 10 завдань)

9-10 – відмінно

6-8 – добре

3-4 – погано

1-2 – дуже погано

2. 4. Методика „Прості аналогії”

Мета: Виявлення характеру логічного зв'язку і відношень між поняттями. Використовується частіше за все для обстеження дітей від 10 років і більше.

Хід виконання: Експериментатор дає інструкцію: «Уважно подивіться на подані слова: ліворуч зверху написано «кобила», знизу — «лоша». Який між ними зв'язок? ...Лоша — дитя кобили. Праворуч те ж саме: зверху одне слово — «корова», а знизу 5 слів на вибір. З них потрібно вибрати тільки одне, яке так само відноситься до слова «корова», як і «лоша» до «кобили». Це буде... «теля». Отже, потрібно спочатку для себе з'ясувати, як пов'язані між собою слова зліва, а потім встановити той же зв'язок праворуч, обравши необхідне для цього слово під рискою».

Текстовий матеріал:

1. <u>Кобила</u>	<u>Корова</u>
Лоша	Пасовисько, Роги, Молоко, Теля, Бик
2. <u>Чай</u>	<u>Суп</u>
Цукор	Вода, Тарілка, Крупа, Сіль, Ложка
3. <u>Школа</u>	<u>Лікарня</u>
Навчання	Лікар, Учень, Заклад, Лікування, Хворий
4. <u>Пісня</u>	<u>Картина</u>
Глухий	Кривий, Сліпий, Художник, Малюнок, Хворий
5. <u>Ніж</u>	<u>Стіл</u>
Сталь	Виделка, Дерево, Стілець, Їжа, Скатерка
6. <u>Риба</u>	<u>Муха</u>
Сітка	Комар, Кімната, Дзижчати, Павутина
7. <u>Птах</u>	<u>Людина</u>
Гніздо	Люди, Пташеня, Робітник, Будинок, Звір
8. <u>Хліб</u>	<u>Будинок</u>
Пекар	Вагон, Місто, Помешкання, Будівельник, Двері
9. <u>Пальто</u>	<u>Черевик</u>
Гудзик	Кравець, Крамниця, Нога, Шнурок, Капелюх
10. <u>Коса</u>	<u>Бритва</u>
Трава	Сіно, Волосся, Гостра, Сталь, Інструмент
11. <u>Нога</u>	<u>Рука</u>
Чобіт	Калоші, Кулак, Рукавичка, Палець, Кисть
12. <u>Вода</u>	<u>Їжа</u>
Спрага	Пити, Голод, Хліб, Рот, Харч
13. <u>Паровоз</u>	<u>Кінь</u>
Вагони	Потяг, Кобила, Овес, Віз, Конюшня
14. <u>Бігти</u>	<u>Кричати</u>
Стояти	Мовчати, Повзти, Шуміти, Гукати, Плакати
15. <u>Вовк</u>	<u>Птах</u>
Паща	Повітря, Дзьоб, Соловей, Яйця, Спів
16. <u>Театр</u>	<u>Бібліотека</u>
Глядач	Актор, Книги, Читач, Бібліотекар, Аматор
17. <u>Залізо</u>	<u>Дерево</u>

Коваль	Пеньок, Пилка, Столяр, Кора, Листя
18. <u>Нога</u>	<u>Очі</u>
Милиця	Палка, Окуляри, Сльози, Зір, Ніс
19. <u>Ранок</u>	<u>Зима</u>
Ніч	Мороз, День, Січень, Осінь, Сани
20. <u>Тонкий</u>	<u>Бридкий</u>
Товстий Гарний, Гладкий, Брудний, Потвора, Веселий	

Обробка результатів та інтерпретація: Зазвичай піддослідний засвоює порядок рішення задачі після 2-3 прикладів. Про нестійкість процесу мислення, втомлюваність можна судити в тому випадку, коли піддослідний робить випадкові помилки 3-4 рази поспіль, обирая слова по певній асоціації, а потім без нагадування розв'язує правильним шляхом.

Підраховується кількість правильних та помилкових відповідей, а також аналізується характер встановлених зв'язків між поняттями: конкретні, логічні, категоріальні. За типом зв'язків можна робити висновок про рівень розвитку мислення: перевагу наочних або логічних форм.

2. 5. Методика „Виділення суттєвих ознак”

Мета: Методика використовується для вивчення особливостей мислення по диференціації суттєвих ознак предметів або явищ від другорядних. За характером виділених ознак можна робити висновки про перевагу абстрактного або конкретного стиля мислення.

Хід виконання: Слова в завданнях підбираються таким чином, щоб піддослідний продемонстрував своє вміння уловлювати абстрактне значення тих або інших понять і відмовився від більш легкого, поверхового, але неправильного способу розв'язання, при якому замість суттєвих ознак виділяються часткові, конкретні.

Експериментатор пропонує досліджуваному інструкцію: „В кожному рядку тексту Ви бачите одне слово, яке стоїть перед дужками, і далі п'ять слів у дужках. Всі слова, що знаходяться в дужках, відносяться до слів перед дужками. Оберіть тільки два, які якнайтісніше пов'язані зі словами перед дужками”.

Текстовий матеріал:

1. Сад (рослина, садівник, собака, паркан, земля)
2. Річка (берег, риба, рибалка, течія, вода)
3. Місто (автомобіль, будівлі, натовп, вулиця, велосипед)
4. Сарай (сіно, кобила, кровля, скотина, стіни)
5. Куб (кути, креслення, сторона, камінь, дерево)
6. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір)
7. Каблучка (діаметр, діамант, проба, коло, золото)
8. Читання (очі, книга, текст, окуляри, слово)
9. Газета (Факти, пригода, кросворд, папір, редактор)
10. Гра (карти, гравці, фішки, покарання, правила)

11. Війна (літак, гармати, бій, рушниця, солдати)
12. Книга (малюнки, оповідання, папір, заголовок, тексти)
13. Спів (дзвін, мистецтво, голос, овації, мелодія)
14. Землетрус (пожежа, смерть, коливання ґрунту, шум, повінь)
15. Бібліотека (столи, книги, читальний зал, гардероб, читачі)
16. Ліс (ґрунт, гриби, мисливець, дерево, вовк)
17. Спорт (нагорода, оркестр, змагання, перемога, стадіон)
18. Лікарня (приміщення, ін'єкції, лікар, термометр, хворі)
19. Любов (троянди, почуття, людина, побачення, весілля)
20. Патріотизм (місто, друзі, батьківщина, сім'я, людина)

Правильні відповіді:

1. Рослина, земля	11. Бій, солдати
2. Берег, вода	12. Папір, тексти
3. Будівлі, вулиці	13. Голос, мелодія
4. Кровля, стіни	14. Коливання ґрунту, шум
5. Кути, сторони	15. Книги, читачі
6. Ділене, ділянка	16. Ґрунт, дерево
7. Діаметр, коло	17. Змагання, перемога
8. Очі, текст	18. Лікар, хворі
9. Папір, редактор	19. Почуття, людина
10. Гравці, правила	20. Батьківщина, людина

Обробка результатів та інтерпретація:

Наявність в більшій мірі помилкових суджень свідчить про перевагу конкретно-ситуативного стилю мислення над абстрактно-логічним. Якщо ж піддослідний дає спочатку помилкові відповіді, а потім їх виправляє, то це можна інтерпретувати як поспішність та імпульсивність.

Оцінка результатів обчислюється за таблицею:

Оцінка в балах	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Кількість правильних відповідей	20	19	18	17	16	14-15	12-13	10-11	9

2. 6. Методика по вивченню уяви

Мета: визначення рівня розвитку уяви, гнучкості, стереотипності.

Необхідний матеріал: три аркуші паперу (А-4), олівець, секундомір.

Хід виконання: Дослід проводиться як з однією особою так і з групою. Експериментатор слідкує за тим, щоб піддослідні не показували свої малюнки іншим. Експериментатор подає досліджуваним інструкцію: „Дослід проводиться в три етапи, для чого ми використовуємо три аркуші. На першому намалюйте коло діаметром приблизно 2-2, 5 см, на другому — контур рівнобічного

трикутника з довжиною сторони приблизно 2-2,5 см, на третьому — контур квадрата з такою ж довжиною сторони.

Використовуючи зображені контури зробіть малюнок будь-якого змісту. За сигналом „Стоп!” малювання припиняємо. На виконання кожного малюнку дається 1 хвилина”.

Обробка результатів:

Аналізуючи виконані малюнки оцінюємо **рівень розвитку уяви**.

I рівень: контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень і це є одна фігура (наприклад, сонечко, квіточка).

II рівень: контур використовується як деталь, але малюнок має додаткові деталі (наприклад, квіточка з листочками).

III рівень: контур використовується як основна деталь, але малюнок має певний сюжет, є додаткові зображення.

IV рівень: контур залишається і далі основною деталлю, але малюнок представляє собою складний сюжет з доповненнями, іншими фігурками.

V рівень: малюнок має складний сюжет, в якому контур геометричної фігури використовується як одна з деталей.

Далі оцінюємо **рівень гнучкості уяви**. Вона залежить від фіксованості уяви. Уява буде гнучкою, якщо всі малюнки виконано на різні сюжети і вони охоплюють як внутрішню, так і зовнішню частини контуру. Фіксованість уяви слабка, а гнучкість уяви середня, якщо два малюнки мають один і той самий сюжет (обличчя, будиночок, годинник). Фіксованість уяви сильна, а уява негнучка, якщо всі малюнки мають однаковий сюжет. Ригідність уяви є і тоді, коли малюнки виконано виключно всередині контурів.

Далі визначаємо ступінь стереотипності. Вона визначається змістом малюнків. До типових (стереотипних) малюнків належать такі:

- з **контуром кола:** сонце, квітка, обличчя, голова зайця, циферблат, колесо, снігова баба;
- з **контуром трикутника:** піраміда, дах будинку, ялинка, дорожній знак;
- з **контуром квадрата:** робот, телевізор, будинок, вікно, акваріум, серветка.

Високий ступінь стереотипності констатується тоді, коли всі малюнки мають типовий сюжет. Малюнок вважається оригінальним, а уява творчою, коли всі малюнки виконано на нетипові сюжети.

Інтерпретація результатів: в першу чергу, потрібно звернути увагу на тих, хто має негнучку уяву, особливо якщо всі малюнки розміщені всередині контурів. Це може бути наслідком пережитих стресів та афектів. Такі малюнки не обговорюються в групі, а робота із піддослідним ведеться особисто.

Ті піддослідні, які мають нахил до технічних наук, креслення, логіки, філософії, математики частіше зображують абстрактні малюнки. Особи з гуманітарною спрямованістю зображують природу, тварин, людей, їхню діяльність. Особи з п'ятим рівнем складності уяви, оригінальністю зображення, відсутністю стереотипності, з якісним виконанням схильні до художньої діяльності.

Висновки: Під час обговорення результатів треба встановити умови, які сприяють переборенню стереотипності, розвитку творчості, і визначити вправи для тренування розвитку уяви.

2. 7. Методика по вивченню вольових якостей (варіант шкали локус контролю Дж. Роттера)

Мета: оцінити рівень суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями. Методика заснована на двох принципових положеннях:

1. Люди різняться між собою в тому, як, та де вони локалізують контроль над важливими для себе подіями. Можливі два популярні типи такої локалізації: екстернальний та інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються, є результатом діяльності зовнішніх сил – випадку, інших людей та т.п. У другому випадку людина інтерпретує важливі для неї події як результат своєї власної діяльності. Будь-якій людині характерна певна позиція у цьому континуумі від екстернальності до інтернальності.

2. Локус-контроль є характерним для людини та типовим стосовно будь-яких видів подій та ситуацій, з якими їй доводиться зіштовхуватися. Один і той самий тип контролю характеризує поведінку певної особистості як у випадку невдач, так і у сфері досягнень і в різних сферах соціального життя.

Необхідний матеріал: Опитувальник РСК (рівень ситуативного контролю), який складається з 44 пунктів.

Хід виконання: Опитувальник РСК призначений для індивідуального та групового дослідження. Експериментатор подає досліджуваним інструкцію: „Вам пропонуються 44 твердження. Намагайтесь уявити типові ситуації та дайте відповідь, чи погоджуєтесь Ви з ними. Відповідайте швидко та точно. Пам'ятайте, що „хороших” та „поганих” відповідей не буває. Якщо Ви згодні із твердженням, поставте поряд з його номером „+”(„Так”), а якщо не згодні „-”(„Ні”).”

Текстовий матеріал

1. Зріст по „кар'єрній драбині” більше залежить від щасливого ходу подій, ніж від власних здібностей та зусиль людини.
2. Більшість розлучень стається від того, що люди самі не захотіли пристосуватися один до одного.

3. Хвороба – справа випадку: якщо доля захворіти, то нічого не поробиш.
4. Люди стають самотніми через те, що самі не виявляють інтересу та дружнього ставлення до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань залежить від фортуни.
6. Марно докладати зусиль для того, щоб привернути симпатію інших людей.
7. Зовнішні обставини – батьки та добробут – впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що коїться зі мною.
9. Як правило, керівництво є більш ефективним, якщо воно повністю контролює дії підлеглих, а не сподівається на їх самостійність.
10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), ніж від моїх власних зусиль.
11. Коли я будую плани, то я загалом вірю, що можу здійснити їх.
12. Те, що багатьом людям здається вдачею чи везінням, насправді є результатом довгих, цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може набагато більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагались, налагодити сімейне життя вони все одно не зможуть.
15. Гарні вчинки, які я роблю, звичайно бувають оцінені належним чином.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок чи доля не виконують досить важливої ролі в моєму житті.
18. Я намагаюсь не планувати своє життя далеко наперед, тому що багато чого залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої оцінки в школі більше залежали від моїх зусиль та рівня підготовки, ніж зовнішніх обставин.
20. В сімейних конфліктах я частіше, ніж протилежна сторона, відчуваю свою провину.
21. Життя більшості людей залежить від того, як складуться обставини.
22. Я надаю перевагу такому керівнику, який дозволяє самостійно вирішувати, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя аж ніяк не є причиною моїх хвороб.
24. Як правило, саме події, що невдало склалися, заважають людям дістатися успіху у своїй справі.
25. В решті решт, за погане керівництво організацією відповідають самі люди, які в ній працюють.
26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, які склалися в родині.

27. Якщо я дуже захочу, то можу привернути увагу до себе практично кожної людини.
28. На підростаюче покоління впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків стосовно їх виховання часто стають марними.
29. Те, що зі мною коїться, – результат моєї власної діяльності.
30. Буває важко зрозуміти, чому керівники вчиняють саме так, а не інакше.
31. Людина, яка не змогла дістатися успіху в своїй роботі, швидше за все не виявила достатніх зусиль.
32. Частіше за все я можу отримати від членів своєї родини те, що захочу.
33. В неприємностях та невдачах, які сталися в моєму житті, більшою мірою були винні інші люди, ніж я сам.
34. Дитину завжди можна вберегти від простуди, якщо її доглядати та правильно одягати.
35. В складних обставинах я надаю перевагу чеканню, доки проблеми вирішаться самі по собі.
36. Успіх є результатом наполегливої праці та мало залежить від випадку чи вдачі.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від когось іншого, залежить щастя моєї родини.
38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям та не подобаюсь іншим.
39. Я завжди надаю перевагу самостійному прийняттю рішень до активних дій, а не сподіванню на допомогу інших людей чи долю.
40. На жаль, здобутки людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі її намагання.
41. В подружньому житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити навіть при дуже сильному бажанні.
42. Здібні люди, які не змогли реалізувати свої можливості, повинні звинувачувати в цьому тільки самих себе.
43. Більшість моїх успіхів стали можливими тільки завдяки іншим.
44. Більшість невдач в моєму житті сталися від невміння, незнання чи ледарству та мало залежали від невезіння.

Обробка результатів:

Аналіз відповідей слід проводити відповідно до приведених нижче ключів. Всі відповіді розподіляються по 6-и шкалах.

45. Шкала загальної інтернальності (З І)
46. Шкала інтернальності в сфері досягнень (ІД)
47. Шкала інтернальності в сфері невдач (ІН)
48. Шкала інтернальності в сімейних стосунках (ІС)
49. Шкала інтернальності в сфері виробничих стосунків (ІВ)
50. Шкала інтернальності стосовно здоров'я (ІЗ)

Ключ

1. „3 I”

„+”	„-”
2	1
4	3
11	5
12	6
13	7
15	8
16	9
17	10
19	14
20	18
22	21
25	23
27	24
29	26
31	28
32	30
34	33
36	35
37	38
39	40
42	41
44	43

2. „Д”

„+”	„-”
12	1
15	5
27	6
32	14
36	26
37	43

3. „И”

„+”	„-”
2	7
4	24
20	33
31	38
42	40
44	41

4. „С”

„+”	„-”
2	7
16	14
20	26
32	28
37	41

5. „В”

„+”	„-”
19	1
22	9
25	10
42	30

6. „ІЗ”

„+”	„-”
13	3
24	23

Інтерпретація результатів:

Шкала загальної інтернальності. Високий показник по цій шкалі відповідає високому рівню суб’єктивного контролю над будь-якими значимими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих

подій в їх житті були результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і таким чином, вони відчують власну відповідальність за ці події та за те, як складається їх життя. Низький показник по шкалі „ЗІ” відповідає низькому рівню суб’єктивного контролю. Такі піддослідні не бачать зв’язку між власними діями та значимими для них подіями в їх житті, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток, та думають, що більшість із них є результатом випадку чи діяльності інших людей.

Шкала інтернальності в сфері досягнень. Високі показники по цій шкалі відповідають високому рівню суб’єктивного контролю над емоційно позитивними подіями та ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього доброго, що було та є в їх житті, та що вони здатні з успіхом передбачити свою мету в майбутньому. Низькі показники по шкалі „ІД” свідчать про те, що людина вважає, що всі її успіхи та досягнення відбулися завдяки щасливій долі чи допомозі інших людей.

Шкала інтернальності в сфері невдач. Високі показники по цій шкалі свідчать про розвинуте відчуття суб’єктивного контролю стосовно негативних подій та ситуацій, що проявляються в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних неприємностях та стражданнях. Низькі показники „ІН” свідчать про те, що піддослідний схильний приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

Шкала інтернальності в сімейних стосунках. Високі показники „ІС” означають, що людина вважає себе відповідальною за події, які відбуваються в її сімейному житті. Низький „ІС” вказує на те, що суб’єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значимих ситуацій, які виникають в сім’ї.

Шкала інтернальності в сфері виробничих стосунків. Високий „ІВ” свідчить про те, що людина вважає свої дії важливим фактором організації власної виробничої діяльності у стосунках, які складаються в колективі, в своєму зросту по службі. Низький „ІВ” вказує на те, що піддослідний схильний приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам – керівництву, колегам по роботі, вдачі-невдачі.

Шкала інтернальності стосовно здоров’я та хвороби. Високі показники „ІЗ” свідчать про те, що піддослідний вважає переважно себе відповідальним за своє здоров’я: якщо він хворий, то звинувачує в цьому самого себе та думає, що одужання багато в чому залежить від його дій. Людина з низьким „ІЗ” вважає здоров’я та хворобу результатом випадку та сподівається на те, що одужання прийде в результаті діяльності інших людей, в першу чергу лікарів.

Висновки:

Дослідження самооцінки людей з різними типами суб'єктивного контролю показало, що люди з низьким „3І” характеризують себе як егоїстичну, залежну, нерішучу, несправедливу, несамостійну, дратівливу людину.

Люди з високим РСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здібними, дружелюбними, чесними, незворушними. Таким чином, РСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, достоїнства, відповідальності за те, що відбувається з нею, із самоповагою, соціальною зрілістю.

2. 8. Методика „Кольоровий щоденник настрою”

Мета: Вивчення емоційної сфери особистості.

Необхідний матеріал: особистий щоденник, кольорові олівці або фарби.

Хід виконання: Експериментатор подає досліджуванім інструкцію: „Відмічайте протягом місяця в щоденнику свій настрій наприкінці робочого дня, зафарбовуючи кольоровими олівцями або фарбами відповідну клітину”.

Інтерпретація результатів: (значення кольорів за Лутошкіним):

Червоний — захват, кохання, пристрасть;

Помаранчевий — радість, тепло;

Жовтий — світло, приємний настрій;

Зелений — спокійний, діловий настрій;

Синій — незадовільний, журливий настрій;

Фіолетовий — бентежність, напруженість;

Коричневий — залежність, пригніченість;

Сірий — безрадісність, смуток;

Чорний — туга, безвихідь.

Висновки:

Проаналізувавши результати „кольорового щоденника” за місяць можна зробити висновки про переважаючий настрій піддослідного, а також його емоційну реакцію на події, які відбуваються в той чи інший день. В залежності від цього можна давати психологічні рекомендації щодо оптимізації психічних станів.

II. 3. Дослідження підструктури досвіду

До підструктури досвіду особистості належать, за К.К. Платоновим, навички, вміння та звички людини, які вона набуває в процесі оволодіння соціальним досвідом, в першу чергу, через інститути навчання: сім'я, дитячий садочок, школа, коледж, вищий навчальний заклад, виробничий колектив та ін.

3. 1. Диференційно-діагностичний опитувальник

Мета: Методика проводиться в профорієнтаційних цілях.

Необхідний матеріал: Бланк диференціально-діагностичного опитувальника.

Хід виконання: Експрементатор подає досліджуваним інструкцію: „Дайте відповіді на двадцять пар питань. Відповіді повинні бути диференційованими. Якщо дана діяльність вам більше подобається, ніж не подобається, ставте один знак „+”, якщо подобається — „+ +”, якщо дуже подобається — „+ + +”. Якщо дана діяльність скоріше не подобається, чим подобається, ставте один знак „-”, якщо не подобається — „- -”, якщо дуже не подобається — „- - -”.

Бланк диференціально-діагностичного опитувальника

1а	Доглядати за тваринами	або 1б	Обслуговувати машини, прилади
2а	Допомагати хворим, лікувати їх	або 2б	Складати таблиці, схеми, комп'ютерні програми
3а	Слідкувати за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, листівок	або 3б	Слідкувати за станом розвитку рослин
4а	Обробляти матеріали (дерево, тканина, метал, пластмасу)	або 4б	Доводити товари до споживача (рекламувати, продавати)
5а	Обговорювати науково-популярні книги та статті	або 5б	Обговорювати художні книги, вистави, концерти
6а	Вирощувати молодняк тварин	або 6б	Тренувати однолітків або молодших у виконанні навчальних, спортивних та інших дій
7а	Копіювати малюнки, зображення, налаштовувати музику	або 7б	Керувати будь-яким вантажним транспортним засобом
8а	Повідомляти, роз'яснювати людям потрібні їм відомості (наприклад, на екскурсії)	або 8б	Художньо оформлювати виставки, вітрини, брати участь у підготовці концертів
9а	Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніка, житло)	або 9б	Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках
10а	Лікувати тварин	або 10б	Виконувати обрахунки
11а	Виводити нові сорти рослин	або 11б	Конструювати, проектувати нові види промислових виробів

12а	Розбирати сутички, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, схвалювати та карати	або 12б	Розбиратися у кресленні, схемах, таблицях
13а	Брати участь в роботі гуртків художньої самодіяльності	або 13б	Спостерігати, вивчати життя мікробів
14а	Обслуговувати, налаштовувати медичні прилади, апаратуру	або 14б	Надавати людям медичну допомогу при пораненнях, забоях, опіках
15а	Складати точні звіти про спостереження, події, об'єкти тощо	або 15б	Художньо описувати, зображувати події
16а	Роботи лабораторні аналізи в лікарні	або 16б	Приймати, оглядати хворих, бесідувати з ними, призначати лікування
17а	Фарбувати або розписувати стіни приміщень, поверхню виробів	або 17б	Здійснювати монтаж будівель, зборку механізмів, приладів
18а	Організовувати культпоходи до театрів, музеїв, на екскурсії тощо	або 18б	Грати на сцені, брати участь у концертах
19а	Виготовлювати по кресленням деталі, будувати будівлі	або 19б	Займатися кресленням, копіювати мапи
20а	Вести боротьбу з хворобами рослин, зі шкідниками садів, лісів	або 20б	Працювати на клавішних машинах (друкарська машинка, телетайп, комп'ютер)

Обробка результатів: Кількість плюсів та мінусів підраховується окремо по кожній колонці згідно з ключем і представляються як алгебраїчна сума по кожній з названих сфер діяльності.

Ключ

Природа	Техніка	Людина	Знак	Художня діяльність, мистецтво
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а	7б	8а		7а
	9а		9б	8б
10а			10б	

11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а		16б		17а
	17б	18а		18б
	19а		19б	
20а			20б	

Висновки: Найбільша кількість „+” визначає ту сферу діяльності, до якої досліджуваний має нахил.

3. 2. Стиль поведінки у конфліктній ситуації (методика К. Томаса)

Мета: Визначення способу виходу особистості з конфліктної ситуації.

Необхідний матеріал: Бланк методики К. Томаса.

Хід виконання: Методику можна проводити в групі. Експериментатор подає наступну інструкцію: „*Опитувальник складається з подвійник тверджень: А і Б. Уважно прочитайте кожне висловлювання і виберіть те, яке більшою мірою відповідає вашій поведінці в конфліктній ситуації*”.

Бланк К. Томаса

А	Б
1. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.	1. Замість обговорення того, у чому наші позиції не збігаються, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва погоджуємося.
2. Я прагну знайти компромісне рішення.	2. Я намагаюся владнати справу з урахуванням всіх інтересів — і іншої людини, і своїх власних.
3. Я, як правило, намагаюся досягти свого.	3. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. Я намагаюся знайти компромісне рішення.	4. Я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини.
5. Залагоджуючи спірну ситуацію, я постійно намагаюся знайти підтримку в іншій людині.	5. Я намагаюся робити все, щоб уникнути непотрібного напруження.
6. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.	6. Я намагаюся досягти свого.
7. Я прагну відкласти вирішення спірного питання, щоб з часом вирішити його остаточно.	7. Я вважаю можливим у чомусь поступитись, щоб з часом досягти успіху.

8. Я, як правило, настирливо намагаюся досягти свого.	8. Перш за все, я намагаюся визначити, у чому суть спірних питань.
9. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечку, яка виникла.	9. Я докладно багато зусиль, щоб досягти свого.
10. Я вперто прагну досягти свого.	10. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. Перш за все я намагаюся чітко визначити те, у чому полягають всі інтереси.	11. Я намагаюся заспокоїти іншого і, передусім, зберегти наші стосунки.
12. Часто я уникаю займати позицію, як могла б викликати суперечку.	12. Я даю можливість іншій людині в чомусь залишитися при своїй думці, якщо вона йде назустріч мені.
13. Я пропоную середню позицію.	13. Я наполягаю, щоб все було зроблено по-моєму.
14. Висловлюючи свою точку зору, я цікавлюся думкою про неї інших.	14. Я намагаюся довести логіку і перевагу моїх поглядів.
15. Я намагаюся заспокоїти іншого і передусім, зберегти наші стосунки.	15. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути марного напруження взаємин.
16. Я намагаюся не зачепити почуття іншої людини, не образити її.	16. Як правило, я намагаюся переконати інших у перевазі моєї позиції.
17. Як правило, я наполегливо прагну досягнути свого.	17. Я намагаюся зробити все, аби уникнути марного напруження взаємин.
18. Якщо це зробить щасливою іншу людину, я даю їй можливість наполягти на своєму.	18. Я дозволяю іншій людині залишатися при своїй думці, якщо вона йде мені назустріч.
19. Перш за все я намагаюся визначити всі суперечливі питання та зачеплені інтереси.	19. Я намагаюся відкласти вирішення спірних питань з тим, щоб з часом вирішити їх.
20. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.	20. Я намагаюся знайти найкраще поєднання втрат і здобутків для нас обох.
21. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до інтересів та слів іншого.	21. Я завжди схильний до прямого обговорення проблеми.
22. Я намагаюся знайти	22. Я відстоюю власну позицію.

компроміс між своєю і чужою позиціями.	
23. Як правило, я турбуюся про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.	23. Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
24. Якщо позиція іншого видається йому важливою, я намагаюся поступитися.	24. Я намагаюся переконати іншого піти на компроміс.
25. Я намагаюся переконати іншого у правильності моїх міркувань.	25. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до чужих аргументів, враховувати позицію іншого.
26. Як правило, я пропоную компромісну позицію.	26. Я майже завжди прагну вдовольнити інтереси кожного з нас.
27. Я прагну уникнути суперечок.	27. Якщо для іншої людини її пропозиція є дуже важливою, я дам їй можливість відстояти свою позицію.
28. Я наполегливо прагну домогтися свого.	28. Улагоджуючи ситуацію, я прагну знайти підтримку іншого.
29. Я пропоную середню позицію.	29. Вважаю, що не завжди слід хвилюватися через суперечки, які виникають.
30. Я намагаюсь не зачіпати почуття іншої людини, не образити її.	30. Я завжди намагаюся зайняти таку позицію у суперечці, яка дає можливість обом домогтися успіху.

Обробка результатів: За твердження, яке збігається з ключем, нараховується 1 бал. Бали по кожній шкалі підсумовуються. Про стиль поведінки у конфліктній ситуації будуть свідчити найбільші суми за тією чи іншою шкалою.

Інтерпретація результатів: Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К. Томас використовує двомірну модель регулювання конфліктів, основними факторами якої є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, втягнутих у конфлікт, та наполегливість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів. У відповідності до цих основних факторів К. Томас виділяє такі способи регулювання конфліктів:

- 1) суперництво (конкуренція) як прагнення добитися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому;
- 2) пристосування – принесення у жертву власних інтересів заради іншого;
- 3) компроміс;

4) уникнення – характерна як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей;

5) співробітництво – учасники конфліктної ситуації приходять до альтернативи, яка повністю вдовольняє інтереси обох сторін.

Ключ до опитувальника

№	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Прийнятність
1.				А	Б
2.		Б	А		
3.	А				Б
4.			А		Б
5.		А		Б	
6.	Б			А	
7.			Б	А	
8.	А	Б			
9.	Б			А	
10.	А		Б		
11.		А			Б
12.			Б	А	
13.	Б		А		
14.	Б	А			
15.				Б	А
16.	Б				А
17.	А			Б	
18.			Б		А
19.		А		Б	
20.		А	Б		
21.		Б			А
22.	Б		А		
23.		А		Б	
24.			Б		А
25.	А				Б
26.		Б	А		
27.				А	Б
28.	А	Б			
29.			А	Б	
30.		Б			А

Висновки:

Стиль суперництва (конкуренції)

При цьому способі поведінки людина прагне поставити власні цілі вище інтересів інших людей та взаємин з ними. Тут часто діє принцип «мета виправдовує засоби».

При такій поведінці людина постійно намагається «загнати іншого в куток», «поставити на місце», «обійти когось». Застосовуючи цей стиль, вона вважає, що «сильний завжди правий».

Її поведінка стає невірноваженою, нетерпимою, негнучкою, агресивною. Вона прагне здійснювати контроль над усіма, підвищує вимогливість до інших, прагне до суперництва, виявляє схильність до нападок і критики. У її мові, жестах, міміці переважають так звані «знаки переваги».

Зрозуміло, що такий стиль поведінки не призводить ні до чого доброго, а здатний ще більше поглибити конфлікт. Якщо людина «перемагає» у конфлікті, то не відчуває радості перемоги, а зовсім навпаки. Вона відчуває себе розлюченою і роздратованою, а це призводить до нових і нових конфліктів і суперечок. Про згубність такого типу поведінки свідчить народна мудрість:

«Зброя — ворог навіть для того, хто її носить», «Погане скажеш — погане почувеш», «Хто ображає слабких, буде покараний сильнішим».

Але є ряд сфер, де такий стиль вирішення конфлікту буде доцільним. Так, суперництво може мати місце в спорті, бізнесі, політиці. Цей стиль поведінки доцільно використовувати у випадках, коли треба відстояти справу, підштовхнути когось до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

Стиль уникнення

Людина, яка використовує цей стиль, не співпрацює з іншими, щоб вирішити проблеми, а просто ухиляється від вирішення конфлікту. Відповідальність за вирішення тих чи інших проблемних питань перекладається на партнера.

Коли у людини переважає прагнення уникнути конфлікту, то вона, як правило, каже: «Давай поговоримо про це пізніше» (тобто дає зрозуміти, що зараз це робити невчасно). Коли людина хоче відтягнути прийняття певного рішення, то найчастіше висловлюється так: "Облиш, однаково нічого не вийде". Умисне уникнення конфлікту може призвести до поганих наслідків, оскільки обидві сторони не досягають ніякої мети і не будують своїх взаємин.

Стиль уникнення влучно відображений в афоризмі: «Не буди лихо, поки воно тихе». До цього стилю поведінки варто звертатися тоді, коли результати вирішення проблем не мають суттєвого для нас значення, коли потрібний час, щоб заспокоїтись, коли людина вважає, що в неї немає шансів для перемоги, або чекає, що ситуація вирішиться сама собою.

Існує думка, що уникнення конфлікту здатне знизити взаємну напругу. Але це не так. Дуже часто він її підживлює, тому що партнер, марно чекаючи ваших дій, стає незадоволеним, а це породжує нове напруження, нові проблеми. Крім того, ситуація «нічого нікому не роблю» відбивається на взаєминах, оскільки те, що для одного є не зовсім важливим, для другого може бути вкрай необхідним і потрібним.

Стиль компромісу

Людина, яка бажає частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера, відзначається компромісним типом поведінки. Люди, схильні до компромісу, як правило, міркують так: «Краще синиця в жмені, ніж журавель в небі», «Якщо не можеш перемогти, шукай нічию», «Сьогодні мені — завтра тобі». Але оскільки повністю їх інтереси не задовольняються, то обидві сторони зберігають напруження, незадоволення, що з часом призводить до нових конфліктів.

Зазвичай компроміс супроводжується своєрідним торгом, у процесі якого сторони сповіщають, наскільки вони можуть поступитися. Компроміс — це серія кроків: чим більше затягується цей процес, тим гірші стосунки між партнерами.

Часто вважають, що компроміс — чи не найкращий вихід із конфліктної ситуації. Але це не так. У ситуаціях, коли вирішується не дуже важлива справа або коли немає часу і компроміс дає змогу його зберегти — тоді доцільно використовувати цей стиль. А в інших випадках все-таки варто звернутися до співробітництва. У будь-якому випадку при компромісі вирішується питання, «як різати пиріг», у той час, як при співробітництві — «як цей пиріг зробити більшим».

Стиль пристосування (поступки)

Пристосування (поступка) — це стиль поведінки в конфлікті, при якому учасник конфлікту відмовляється від своїх інтересів заради інтересів іншої людини, для того щоб підтримувати з нею добрі стосунки.

Людина з такими поглядами схильна вважати: «Я програю, зате виграють інші». Це знаходить своє вираження у висловлюваних типу: «Вбий свого ворога добротою», «Пливи за течією», «Не можна воювати з вітряками», «Добрі справи не залишаються без винагороди» тощо.

Така поведінка у конфліктних ситуаціях доцільна у стосунках із найближчими людьми, особливо коли необхідна допомога і підтримка для слабкого і хворого. Але коли такий стиль використовувати постійно — це може призвести до того, що людина весь час буде програвати. Це може позначитися на особистому розвитку людини та її стосунками з іншими. Протилежна сторона, що звикла до перемог, завжди

чекатиме нових поступок. Якщо ж людина спробує змінити свою поведінку, то її можуть звинуватити у підступності.

У яких ситуаціях доцільний цей стиль? Перш за все тоді, коли відсутні власні інтереси, коли людина знає, що помиляється, коли вона впевнена, що інші види поведінки дадуть ще гірший результат. Тимчасові поступки можливі, коли людина «Будує трамплін для нових дій», «Заліковує рани», прагне зменшити втрати. Але при цьому не слід забувати, що партнер буде чинити тиск, очікувати і вимагати все більшого і більшого. Таким чином, стосунки можуть стати підозрілими і недовірливими.

Стиль співробітництва

Співробітництво — це такий стиль поведінки, при якому людина прагне встановити рівновагу між власною метою та зацікавленістю в реалізації інтересів іншого. У даному випадку сторони займають взаємовигідну позицію «дорослий-дорослий». Людині, що використовує стиль співробітництва, властивий пошук інформації і виявлення власної позиції без агресії. Вона діє на основі принципу: «я хочу, щоб ви досягли того, чого хочете ви, я хочу добитись того, чого хочу я».

Позиція людей, які прагнуть вирішити конфлікти на основі співробітництва, відбивається в таких міркуваннях: «Одна голова добре, а дві краще». «Що добре для тебе, то добре для мене», «Разом ми сильніші». Спільна перемога складається не з окремих перемог кожного, а в результаті співробітництва двох.

Співробітництво сприяє подальшому зближенню людей, їх єдності, взаємній турботі. Цей спосіб допомагає попередити образливість, розірвати ланцюг неприємних стосунків між людьми вдома, на роботі, з друзями. У результаті такого підходу з'являються нові ідеї, творче співробітництво, задоволення інтересів партнера.

3. 3. Шкала нервово-психічної нестійкості характеру

Інструкція: «У цьому опитувальнику містяться твердження, що стосуються вашого здоров'я, поглядів, інтересу, характеру та ін. Якщо ви вирішите, що згодні з даними твердженнями, то на реєстраційному бланку відповідно номеру затвердження поставте« + ». Якщо з ним не згодні, то поставте знак «-».

Особистісний опитувальник

1. Я часто роблю вчинки за настроєм, а не за переконанням.
2. До алкоголю я байдужий.
3. У суперечці я часто відходжу від суті питання і переходжу на особистості.
4. Я намагаюся дотримуватися принципів моралі.
5. У мене часто болить голова.

6. Часто дрібниця, сказана на мою адресу, здатна викликати у мене бурхливу реакцію.
7. У мене часто поганий настрій.
8. Часом мені так і кортить вступити з ким-небудь у суперечку.
9. В дитинстві я був на обліку у психіатра.
10. Часто мені хочеться зробити що-небудь небезпечно або приголошшливе.
11. Іноді я приймаю бром, еленіум та інші заспокійливі засоби.
12. Часто я можу не стриматись і нагрубити.
13. Мені казали, що я ходжу уві сні.
14. Я вважаю, що вживання наркотиків цілком природно.
15. Досить часто я дію під впливом хвилинного настрою.
16. У мене майже завжди що-небудь болить.
17. Часом я не можу втриматися від спокуси вкрасти що-небудь.
18. Я живу своїми внутрішніми думками, і мене мало цікавить дійсність.
19. Часто я не поступаюся людям просто з принципу.
20. Завжди роблю і думаю по-своєму, а думка інших мене не цікавить.
21. Закони і правила гуртожитку я намагаюся виконувати.
22. Коли люди спостерігають за мною, мені від цього стає не по собі.
23. У мене поганий і неспокійний сон.
24. Часто заводжуся з півоберта.
25. У мене були випадки втрати свідомості.
26. Я вважаю, що більшість людей брешуть, якщо це в їхніх інтересах.
27. Моя нервова система сильно розлагоджена.
28. Часто я готовий на все, щоб перемогти в суперечці.
29. Я мав приводи до міліції.
30. Мені здається, що мене ніхто не розуміє.
31. Я відчуваю себе менш пристосованим до вимог життя, ніж інші.
32. Я сподіваюся, що досягну в житті успіху.
33. Мені часто хочеться недозволеного.
34. У дитинстві у мене були важкі травми і захворювання.
35. Мене турбує почуття, що я гірший за інших.
36. Часом я шкодую, що живу на цьому світі.
37. У мене бувають дуже дивні і незвичайні внутрішні переживання.
38. У дитинстві я був примхливим і дратівливим.
39. Я не вважаю за потрібне приховувати своє презирство чи негативну думку про кого-небудь або про що не будь.

40. Іноді мені здається, що люди здогадуються, про що думаю я.
41. По відношенню до мене часто оточуючі чинять несправедливо.
42. Мене часто турбують думки про те, що я роблю не так, як треба.
43. З великими труднощами я пристосовуюся до нових умов навчання, життя і побуту.
44. Я легко втрачаю терпіння з людьми.
45. Дуже рідко критика і зауваження на мою адресу бувають справедливими.
46. Моя вага сильно коливається (то худну, то гладшаю).
47. Я майже завжди відчуваю сухість у роті.
48. Мене легко збити з пантелику.
49. У сучасному житті занадто багато перешкод і обмежень, які мене дуже дратують.
50. У школі в мене були конфлікти з учителями.
51. Я засвоював шкільний матеріал з труднощами.
52. Іноді я відчуваю, що хтось керує моїми думками.
53. Іноді я відчуваю себе глибоко самотньою людиною.
54. Для мене є характерним бурхливий прояв почуттів.
55. Думаю, що я людина приречена.
56. Я гостро і тривало переживаю неприємності.
57. Часом у мене бувають напади сміху і плачу, з якими я ніяк не можу впоратися.
58. Іноді я відчуваю, що близький до нервового зриву.
59. У мене все кипить усередині, якщо щось роблять не по-моєму.
60. У мене є такі якості, за якими я виразно переважаю інших людей.
61. У мене часто бувають кишкові розлади.
62. Я відчуваю задоволення від ризикованих вчинків заради забави.
63. Часом я відчуваю себе розбитим.
64. Іноді у мене з'являється нав'язливе бажання завдати пошкодження собі або іншим.
65. Я людина особлива і незрозуміла для інших.
66. Рідко що можна здійснити поступовими, помірними методами, частіше необхідно застосувати силу.
67. Я відчуваю себе невдахою, коли чую про успіхи моїх знайомих і товаришів.
68. Я висловлюю свої думки так, як вони приходять мені в голову, і не намагаюся їх спочатку «причесати».
69. У мене часто буває тремтіння в руках або по всьому тілу.
70. Люди вважають мене спокійною і врівноваженою людиною.
71. У мене часто бувають напади роздратування.
72. У мене немає і, напевно, ніколи не буде друга.

Аналіз результатів.

Підрахувати загальну кількість набраних балів за ключем:

«+»: 1,3,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,33,34,35,36,37,38,39,40,41,42,43,44,45,46,47,48,49,50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60,61, 62,63,64,65,66,67,68,69,71, 72.

«-»: 2,4,21,32,70.

Показники від 63 до 72 балів оцінюються як стан нервово-психічної нестійкості. Її ознаками є: акцентуація характеру, недотримання дисциплінарних і норм поведінки і професійної діяльності, недостатня професійна зрілість.

Показники від 54 до 62 балів дозволяють віднести піддослідного до групи ризику виявлення означених вище рис.

Показники від 45 до 53 балів свідчать про тенденцію до розвитку стану нервово-психічної нестійкості.

Поняття "нервово-психічна нестійкість" об'єднує в собі цілий ряд передпатологічних і частково патологічних проявів особливостей особи, які приводять до зривів нервової системи та психічної діяльності навіть при незначних психічних або фізичних навантаженнях. Найбільш часто нервово-психічна нестійкість проявляється при акцентуації характеру, алкоголізмі, наркоманії та деяких психічних захворюваннях. Основні форми прояву нервово-психічної нестійкості пов'язані з недостатньою соціальною зрілістю, необхідністю дотримання моральних норм, вимог, правил поведінки та порядку, порушеннями дисципліни, міжособистісних відносин і діяльності (трудової та навчальної), і перед хворобливими станами.

3. 4. Визначення референтної групи особистості.

Мета: визначити референтну групу особистості

Хід виконання: досліджуваному пропонують заповнити таблицю, позначивши балами своє відношення до висловів (2-«завжди»; 1-«іноді»; 0-«ніколи») стосовно близьких йому людей.

№ З/п	Особи	Раджуся	Дорожу думкою	Довіряю	Впевнений, що зрозуміє	Впевнений, що допоможе	Впевнений, що захистить	Хочу наслідувати
1	Мати							

2	Батько							
3	Брат							
4	Сестра							
5	Інший родич							
6	Чоловік(жінка)							
7	Коханий(кохана)							
8	Друг(подруга)							
9	Колега							
10	Керівник							

Висновки

2-3 людини, що набрали максимальну кількість балів, і є референтною групою піддослідного.

II. 4. Дослідження соціально-обумовленої підструктури

4. 1. Орієнтовна анкета спрямованості особистості

Мета: визначення спрямованості особистості по відношенню до себе, до суспільства і до роботи, що виконується.

Необхідний матеріал: Питання та бланк методики.

Хід виконання: Дослідник надає досліджуваним інструкцію: „На кожне питання анкети Вам пропонуються три відповіді. Вам потрібно обрати дві з них:

а) найбільш цінна для Вас, найбільш близька до Вашої точки зору;

б) менш цінна для Вас, найбільш віддалена від Вашої точки зору.

У відповідних місцях бланка відповідей проставляйте букви вибраних Вами варіантів відповідей”.

Бланк відповідей

№ питання	Більше всього	Менше всього	№ питання	Більше всього	Менше всього
1.			16.		

2.			17.		
3.			18.		
4.			19.		
5.			20.		
6.			21.		
7.			22.		
8.			23.		
9.			24.		
10.			25.		
1.			26.		
12.			27.		
13.			28.		
14.			29.		
15.			30		

Питання:

1. Найбільше задоволення в житті дає:
 - а) розуміння того, що тебе цінують по заслугам;
 - в) усвідомлення того, що робота виконана добре;
 - с) усвідомлення того, що знаходишся серед друзів.
2. Якби я грав у футбол, то хотів би бути:
 - а) тренером, який розробляє тактику гри;
 - в) відомим нападаючим або захисником;
 - с) обраним капітаном, душею та улюбленцем команди.
3. Кращими викладачами є ті, які:
 - а) вміють знаходити індивідуальний підхід;
 - в) захоплюють своїм предметом і викликають інтерес до нього;
 - с) створюють атмосферу взаєморозуміння.
4. Найгіршими викладачами є ті, які:
 - а) не приховують, що деякі учні їм не подобаються;
 - в) викликають у всіх дух суперництва;
 - с) не дуже цікавляться своїм предметом.
5. Я радий, коли мої друзі:
 - а) допомагають іншим, коли для цього є нагода;
 - в) завжди вірні і надійні;
 - с) інтелігентні і у них широкі інтереси.
6. Кращими друзями вважаю тих:
 - а) з ким добре складаються відносини;
 - в) які знають і вміють більше мене;
 - с) на кого можу розраховувати в складній ситуації.
7. Я хотів би бути відомим як людина:
 - а) яка досягла життєвого успіху;
 - в) яка вирішила важливу для людей задачу;

- с) яка відрізняється приязню і доброзичливістю.
- 8. Якби я міг вибирати, то хотів би бути:
 - а) найкращим робітником;
 - в) відомим льотчиком;
 - с) начальником відділу, тресту.
- 9. Коли я був дитиною, то більше всього любив:
 - а) ігри та розваги з друзями;
 - в) успіхи у справах;
 - с) коли мене хвалили.
- 10. Гірше всього:
 - а) коли я зустрічаю непереборні перешкоди при виконанні дорученої мені справи;
 - в) коли в колективі псуються дружні стосунки;
 - с) коли тебе критикує начальник.
- 11. Головна роль школи повинна заключатися в:
 - а) підготовці учнів до роботи;
 - в) розвитку в учнів індивідуальних можливостей і самостійності;
 - с) виховання в учнів уміння ладити з людьми.
- 12. Мені не подобається колектив, в якому:
 - а) рішення приймаються керівництвом самостійно, без обмірковування з людьми;
 - в) людина губить свою індивідуальність в загальній масі;
 - с) неможливе проявлення власної ініціативи.
- 13. Якщо у мене буде більше вільного часу, то я використаю його:
 - а) для спілкування з друзями;
 - в) для улюблених справ і самоосвіти;
 - с) для безтурботного відпочинку.
- 14. Мені здається, що я здатний на максимальну віддачу, коли:
 - а) працюю з симпатичними мені людьми;
 - в) у мене є робота, яка мене задовольняє;
 - с) мої зусилля нагороджені по достоїнству.
- 15. Я люблю, коли:
 - а) інші цінують мене;
 - в) відчуваю задоволення від виконання важливої роботи;
 - с) приємно проводжу час з друзями.
- 16. Якщо про мене напишуть у газеті, мені хотілося б, щоб:
 - а) відмітили мою справу, яку я виконав;
 - в) похвалили мене за мою справу;
 - с) повідомили про те, що мене обрали до комітету чи бюро.
- 17. Я вчився б краще, якби викладач:
 - а) зумів знайти до мене індивідуальний підхід;
 - в) стимулював мене до більш напруженої праці;
 - с) визивав дискусію, обговорення питань по темі.

18. Немає нічого гіршого, ніж:
- а) приниження особистості;
 - в) невдача при виконанні важливої праці.
19. Я більше всього ціную:
- а) особистий успіх при виконанні роботи;
 - в) співпрацю;
 - с) у виконуваній роботі її практичні результати.
20. Мені здається, що більшість людей недостатньо цінують:
- а) те задоволення, яке можна отримати від добре виконаної роботи;
 - в) те задоволення, яке можна отримати від спілкування з колегами по роботі;
 - с) ті блага, які вони можуть набути як нагороду за добросовісну працю.
21. Я не переношу:
- а) сварок та конфліктів;
 - в) коли відкидають все нове;
 - с) людей, які ставлять себе вище інших.
22. Я хотів би:
- а) щоб оточуючі вважали мене своїм другом;
 - в) допомагати іншим у загальній справі;
 - с) викликати захоплення оточуючих.
23. Мені подобається керівництво:
- а) вимогливе;
 - в) яке користується авторитетом;
 - с) доступне.
24. На роботі я хотів би:
- а) щоб рішення приймалося колективно;
 - в) самостійно працювати над вирішенням проблем;
 - с) щоб керівник визнав мої переваги.
25. Я хотів би прочитати книжку:
- а) про мистецтво гарно спілкуватися з людьми;
 - в) про життя відомої людини;
 - с) типу «зроби сам».
26. Якби у мене були музичні здібності, я хотів би стати:
- а) диригентом оркестру;
 - в) солістом;
 - с) композитором.
27. Я люблю проводити своє дозвілля:
- а) переглядаючи детективні фільми;
 - в) в спілкуванні з друзями;
 - с) займаючись своїм захопленням (хобі)
28. Думаю, що мені надало б більше задоволення:

а) впроваджувати у практику проект, розроблений дійсно великими вченими;

в) якби я сам міг зробити яке-небудь відкриття або винахід;

с) працювати разом із симпатичними мені людьми над яким-небудь винаходом.

29. Для мене важливіше всього знати:

а) що я хочу зробити;

в) як досягти мети;

с) як залучити інших для досягнення мети.

30. Людина повинна себе поводити так, щоб:

а) інші були задоволені нею;

в) як можна краще виконати свій обов'язок;

с) інші не могли їй ні в чому дорікати.

Обробка результатів:

Для характеристики особистості в цілому найбільш суттєве значення має її відношення до себе, до суспільства і до виконаної діяльності, яке складає спрямованість особистості.

Виділяють три види спрямованості:

- особистісна (о);

- ділова (д);

- колективна (к).

При обробці результатів тексту користуйтеся спеціальним ключем:

Ключ

№ Питання	Спрямованість			№ питання	Спрямованість		
	О	К	Д		О	К	Д
1.	а	с	в	16.	в	с	а
2.	в	с	а	17.	а	с	в
3.	а	с	в	18.	а	с	в
4.	а	в	с	19.	а	в	с
5.	в	а	с	20.	с	в	а
6.	с	а	в	21.	с	а	в
7.	а	с	в	22.	с	а	в
8.	с	в	а	23.	в	с	а
9.	с	а	в	24.	с	а	в
10.	в	с	а	25.	в	а	с
11.	в	с	а	26.	в	а	с
12.	в	а	с	27.	а	в	с
13.	с	а	в	28.	в	с	а
14.	с	а	в	29.	а	в	с
15.	а	в	с	30.	с	а	в

Якщо вказана в ключі буква (а, в чи с) занесена Вами при відповіді на питання в колонку бланка відповідей «більше всього», то їй приписують 1 бал. Якщо вона розташована в колонці «менше всього», то отримує 0 балів.

Підрахуйте кількість балів (одиниць) по кожному показнику (о, к і д) окремо. Із кількості балів в кожній колонці відніміть кількість нулів в цій колонці, до різниці додайте число 30. Ця сума і характеризує рівень виявлення окремих видів напрямків особистості (особистісної, колективної, ділової). Якщо в колонці кількість нулів перевищує кількість одиниць, то різниця між ними вираховується із числа 30.

Загальна сума всіх балів за трьома видами спрямованості повинна дорівнювати 90.

Інтерпретація результатів:

Після підрахунків визначте найбільше значення балів в одному із типів спрямованості. Вона у Вас і переважає. Особиста спрямованість здійснюється перевагою прагнення до особистісної першості, престижу, власного благополуччя. Така людина частіше всього буває зайнята сама собою і мало реагує на людей, в роботі бачить можливість задовольнити тільки власні інтереси.

Колективна спрямованість має місце тоді, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати хороші відносини з товаришами по роботі. Така людина проявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може не сприяти успішному виконанню завдання, нерідко його дії навіть ускладнюють виконання групової задачі. Його фактична допомога може бути мізерною.

Ділова спрямованість відображає безкорисливе прагнення до пізнання, захоплення процесом діяльності, опанування новими навичками і уміннями. Звичайно, така людина прагне співпрацювати з колективом і досягає найбільшої продуктивності групи, а тому намагається довести точку зору, яку вважають корисною.

По взаємовідносинах типів спрямованості можна зробити наступні висновки:

1. О > К і Д, причому О > 34, К і Д біля 30.

У людей такого типу перевищують мотиви власного добробуту. Прагнення до особистої першості. Такі люди часто зайняті собою, своїми почуттями і проблемами. Вони самозакохані і трошки пихаті. Намагаються нав'язати свою волю іншим, бути самостійними у всіх справах.

2. К > О і Д, причому К > 34, О і Д біля 30.

Ваші вчинки визначені прагненням підтримувати хороші стосунки з товаришами по роботі, навчанню. Ви проявляєте інтерес до спільної діяльності. Віддаєте перевагу колективній праці. В колективі

прислухаєтесь до думки інших, поступаєтесь думці групи, не прагнете брати керівництво групою на себе.

3. $D > K$, причому $O > D > 40$, $K і O$ біля 33.

Людям Вашого типу властиво проявляти підтримку групі в досягненні мети і в осягненні суті проблеми, відстоювати корисну, з їх точки зору, позицію для вико-нання поставленого завдання. Намагатися найбільшої продуктивності в роботі. Такі люди сміливо беруться за керівництво групою при спільній роботі, добре справляються із роллю лідера, не відхиляються від безпосереднього вирішення проблеми.

4. $K і D > O$, причому $K і D > 33$, різниця між $K і D$ не більше 4.

Вам властиве прагнення підтримувати добрі відносини з товаришами по роботі, нав-чанню. Ви віддаєте перевагу колективній праці. Проте, підтримуючи друзів, прояв-ляєте ініціативу в тому випадку, коли Ваша думка співпадає з думкою групи, якщо група підтримує Вас. Але не завжди наполегливі в ділових суперечках, дискусіях.

5. $O і K > D$, причому $O і K > 33$, різниця між $O і K$ не більша 4.

Ваші вчинки залежать від обставин: якщо Ви знаходитесь у групі людей, з якими Вам необхідно працювати разом, то будете проявляти ініціативу і творчо підходити до справи, ніж в тому випадку, коли робота кожного члена групи буде оцінюватися індивідуально. Більше віддаєте перевагу роботі самостійній, але вимагаючи виконання діяльності по інструкції. З людьми достатньо контактні.

6. $O і D > K$, причому $O > 33$, $D < 40$, різниця між $O і D$ не більша 4.

У людей Вашого типу виявляється прагнення до особистої першості. Вони краще працюють в колективі, віддаючи перевагу ролі лідера, керівника. Ініціативні, рішучі, але самозакохані і не завжди витримані по відношенню до людей при досягненні поставленої мети.

7. $O = D = K = 30$ (допускається різниця не більше 2 балів).

Мотиви Ваших вчинків не мають яскравої спрямованості. У Вас можуть проявлятися як прагнення до власного добробуту, так і бажання підтримувати гарні стосун-ки з товаришами по роботі і навчанню. Вам важко самому визначити, що більше подобається: робота в колективі, спільна робота або індивідуальна, самостійна.

4. 2. Діагностика гуманістичних орієнтацій та способів поведінки

Мета: Представлена методика спрямована на вивчення рівня розвитку емпатії, яка, на нашу думку, поєднує поняття співчуття та співпереживання, і є одним з найважливіших компонентів в структурі соціально значимих якостей особистості.

Хід виконання: Дослідник пропонує досліджуваним інструкцію: „Прочитайте наведені нижче твердження-запитання, і, орієнтуючись на те, як ви реагуєте, поведіть себе в ситуаціях, заданих у них, дайте позитивну (+), або негативну (—) відповідь”.

1. Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома мені людина відчуває себе серед інших людей самотньо.
2. Люди перебільшують здатність тварин відчувати і переживати.
3. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють.
5. Якщо хтось поряд зі мною нервується, я також починаю нервувати.
6. Я вважаю, що плакати від щастя безглуздо.
7. Я близько до душі приймаю проблеми своїх друзів.
8. Іноді пісні про любов викликають у мене багато почуттів.
9. Я дуже хвилююсь, коли повинен(а) повідомити людям неприємну для них звістку.
10. На мій настрій дуже впливають оточуючі люди.
11. Я вважаю іноземців холодними і бездушними.
12. Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.
13. Я не занадто засмучуюсь, коли мої друзі вчиняють необдумано.
14. Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. На мою думку, люди частіше бувають недоброзичливими.
16. Коли я бачу людину, яка плаче, то й сам(а) засмучуюсь.
17. Слухаючи деякі пісні, я іноді відчуваю себе щасливим(ою).
18. Коли я читаю книгу (роман, повість і т.п.), то так хвилююсь, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді.
19. Коли я бачу, що з кимось погано поводяться, то завжди гніваюсь.
20. Я можу залишатися спокійним (спокійною), навіть якщо всі навколо хвилюються.
21. Якщо мій друг або подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюсь перевести розмову на іншу тему.
22. Мені неприємно, коли люди, дивлячись кінофільм, зітхають і плачуть.
23. Чужий сміх мене не заражає.
24. Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає.
25. Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригнічені.
26. Я хвилююсь, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.
27. Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.

28. Безглуздо хвилюватись з приводу того, що відбувається в кіно, або про що читаєш у книзі.
 29. Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей.
 30. Чужі сльози викликають у мене роздратування.
 31. Я дуже хвилююся, коли дивлюсь фільм.
 32. Я можу залишатись байдужим(ою) до будь-якого хвилювання навколо.
 33. Маленькі діти плачуть без причини.

Обробка результатів. Для виявлення рівня емпатичних тенденцій відповіді порівнюють з ключем і підраховують кількість збігів.

Ключ:

„Так”: 1, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 29, 31;

„Ні”: 2, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 33.

Аналіз результатів:

Рівень емпатійності визначається по таблиці:

Стать	Рівень розвитку емпатії			
	високий	середній	низький	дуже низький
Юнаки	26-33	17-25	8-16	0-7
Дівчата	30-33	23-29	17-22	0-16

Висновки. Високий та середній розвиток емпатії стає міцною передумовою для подальшого розвитку соціально значимих якостей в таких сферах, де велику роль грає спілкування з іншими (лікарі, педагоги, юристи та ін.).

4. 3. Методика по вивченню самооцінки особистості

Мета: Практична ілюстрація складності самооцінки. Ознайомлення з конкретною експериментальною методикою.

Необхідний матеріал: Списки слів, що характеризують деякі властивості особистості, папір, олівець.

Хід виконання: Досліджуваному дається список з 30 слів (за абеткою):

Текстовий матеріал:

Активність

Акуратність

Вдумливість

Гордість

Доброта

Емоційність

Життєрадісність

Захопленість

Комунікабельність

Наполегливість

Принциповість

Рішучість

Розсудливість

Самокритичність

Скромність

Совітність

Стриманість

Терплячість

Товариськість

Увічливість

Ніжність
 Ощадливість
 Поетичність
 Працьовитість
 Привітність

Хоробрість
 Цілеспрямованість
 Чарівність
 Чуйність
 Щирість

Інструкція №1: „Проставте слова в послідовності зменшення якостей, що характеризують для Вас ідеал людини”.

Інструкція №2: „Покладіть перед собою вихідний список. Тепер розташуйте всі слова цього списку так, щоб вони характеризували особисто Вас (теж у порядку зменшення)”.

Обробка результатів: Для визначення рівня самооцінки досліджуваному необхідно порівняти обидва списки за номерами (рангами), які привласнені кожній якості. Між рангами кожної якості визначається різниця (**d**), яка підноситься у квадрат (**d²**), потім підраховується сума квадратів (**Σd²**), і за формулою **Спірмена** вираховується коефіцієнт кореляції рангів:

$$\delta = 1 - \frac{6 \cdot \Sigma d^2}{(n^3 - n)}$$

де **n** – кількість якостей.

Інтерпретація результатів: Отримане число повинно розташовуватися у межах від **-1** до **1**, що інтерпретується таким чином:

-1 ≤ δ ≤ 0,39 – низька самооцінка.

0,4 ≤ δ ≤ 0,59 – нормальна самооцінка.

0,6 ≤ δ ≤ 1 – висока самооцінка.

Висновки: Основну увагу необхідно приділяти тим досліджуванним, які мають низьку самооцінку, оскільки це є показником психологічних проблем особистості.

4. 4. Шкала самооцінки особистості (тест Дембо-Рубінштейна)

Мета: Експрес-визначення самооцінки особистості.

Необхідний матеріал: бланк шкали самооцінки особистості.

Хід виконання: Досліджуванним пропонується оцінити свої якості за 10-тибальною шкалою, ставлячи позначку на вертикальних лініях проти відповідних цифр.

10						
9						
8						
7						
6						
5						
4						

3						
2						
1						
0	Здоров'я	Витривалість	Пам'ять	Розум	Характер	Здібності

Обробка результатів:

Плавно з'єднайте позначки в лінію. Крива, отримана від з'єднання крапок, дає уявлення про самооцінку.

Висновки:

- 0-4 – самооцінка занижена;
- 4-6 – самооцінка середня;
- 6-10 – самооцінка завищена.

4. 5. Соціально-психологічні установки в мотиваційній сфері особистості, спрямовані на „альтруїзм-егоїзм”, „процес-результат”, „свободу-владу”, „працю - гроші”

Мета: виявити ступінь вираженості соціально-психологічних якостей особистості.

Хід виконання: Відповідаючи на запитання, необхідно притримуватись наступної інструкції: *„Уважно прочитайте запитання і відповідайте на них таким чином: „так”, якщо ваша відповідь позитивна; „ні”, якщо ви відповідаєте негативно, і ваша поведінка не відповідає позитивній відповіді на запитання”.*

Питання:

1. Сам процес виконуваної роботи захоплює вас більше, ніж етап її завершення?
2. Для досягнення цілі ви звичайно не шкодуєте сил ?
3. Вам часто говорять, що ви більше думаете про інших, ніж про себе?
4. Ви звичайно багато часу виділяєте своїй особі?
5. Ви звичайно довго не відважуєтесь почати робити те, що вам не цікаво, навіть якщо це вам необхідно?
6. Ви впевнені, що наполегливості у вас більше, ніж здібностей?
7. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
8. Ви вважаєте, що людина спочатку повинна думати про себе, а потім вже про інших?
9. Закінчуючи цікаву справу, ви часто жалкуєте за тим, що цікава робота вже завершена, а з нею шкода розставатися?
10. Вам більше подобаються активні люди, здатні досягти результату, ніж просто добрі та чуйні?
11. Вам важко відмовити людям, коли вони про щось просять?

12. Для себе ви робите що-небудь з більшим задоволенням, ніж для інших?
13. Ви відчуваєте задоволення від гри, в якій не потрібно думати про виграш?
14. Ви вважаєте, що успіхів у вашому житті більше, ніж невдач?
15. Ви часто намагаєтесь зробити людям послугу, якщо у них сталося горе чи неприємності?
16. Ви впевнені, що непотрібно для когось дуже напружуватись?
17. Ви більше всього поважаєте людей, здатних захопитись справою по-справжньому?
18. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливим обставинам, відсутності часу, перешкодам?
19. Для себе у вас частіше не вистачає ні часу, ні сил?
20. Вам важко себе примусити зробити щось для інших?
21. Ви часто починаєте одночасно багато справ і не встигаєте закінчити їх до кінця?
22. Ви вважаєте, що маєте достатньо сил, щоб розраховувати на успіх у житті?
23. Ви прагнете якомога більше зробити для інших людей?
24. Ви впевнені, що турбота про інших часто іде на збиток собі?
25. Чи можете ви захопитись справою настільки, що забуваєте про час і про себе?
26. Вам часто вдається довести почату справу до кінця?
27. Ви впевнені, що найбільша цінність в житті - жити інтересами інших людей?
28. Ви можете назвати себе егоїстом?
29. Буває, що ви, захопившись деталями, заглибившись у них, не можете закінчити почату справу?
30. Ви уникаєте зустрічі з людьми, які не володіють діловими якостями?
31. Ваша відмінна риса безкорисливість?
32. Вільний час ви використовуєте для своїх захоплень?
33. Ви часто завантажуєте свою відпустку чи вихідні дні роботою через те, що комусь обіцяли щось зробити?
34. Ви засуджуєте людей, які не вміють потурбуватись про себе?
35. Вам важко наважитись використати зусилля людини у власних інтересах?
36. Ви часто просите людей зробити що-небудь із корисливих мотивів?
37. Погоджуючись на яку-небудь справу, ви більше думаєте про те, наскільки вона вам цікава?
38. Прагнення до результату в будь-якій справі – ваша відмінна риса?

39. Ваша відмінна риса – вміння допомогти іншим людям?

40. Ви здатні докласти максимальних зусиль лише за добру винагороду?

Ключ:

Виявлення соціально-психологічних установок, спрямованих на „альтруїзм – егоїзм”, „процес – результат”.

1. Сума „плюсів” першого рядка – питання: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37 – „орієнтація на процес”.

Звичайно, люди, більш орієнтовані на процес, менше замислюються над досягненням результату, часто запізнюються зі здачею роботи, їх процесуальна спрямованість перешкоджає їх результативності; ними більше рухає інтерес до справи, а для досягнення результату необхідно багато рутинної роботи, негативне відношення до якої вони не можуть подолати.

2. Сума „плюсів” другого рядка – питання: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38, - „орієнтація на результат”.

3. Сума „плюсів” третього рядка – питання: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39 – „орієнтація на альтруїзм”.

Люди, які орієнтуються на альтруїстичні цінності, часто на збиток собі, заслуговують великої поваги. Альтруїзм – найбільш цінна суспільна мотивація, наявність якої виділяє зрілу людину. Якщо ж альтруїзм занадто шкодить, він, хоча і може здаватись незрозумілим, приносить щастя.

4. Сума „плюсів” четвертого рядка – питання: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40 – „орієнтація на егоїзм”.

Люди з надмірно вираженим егоїзмом зустрічаються дуже рідко. Відомо, що доля „розумного егоїзму” не може нашкодити людині. Скоріше, більш шкодить його відсутність, до того ж, це серед людей „інтелігентних професій” зустрічається досить часто.

II. Методика виявлення соціально-психологічних установок, спрямованих на „свободу - владу” і „працю - гроші”.

Мета і процедура проведення ті ж, що і в I частині.

Питання:

1. Чи згодні ви з тим, що найголовніше в житті – бути майстром своєї справи?

2. Ви більш за все цінуєте можливість самостійного прийняття рішення?

3. Ваші знайомі вважають вас владною людиною?

4. Ви згодні, що люди, які не вміють заробляти гроші, не заслуговують на повагу?

5. Творча праця для вас є головною насолодою в житті?

6. Основне прагнення у вашому житті – свобода, а не влада і гроші?

7. Ви згодні, що мати владу над людьми – найбільш важлива цінність?

8. Ваші друзі мають достаток у фінансовому відношенні?

9. Ви прагнете, щоб всі навкруги вас були зайняті захоплюючою справою?

10. Вам завжди вдається бути послідовним у своїх поглядах на протипагу вимогам зі сторони ?

11. Чи вважаєте ви, що найголовніша якість для влади – це її сила?

12. Ви впевнені, що все можна купити за гроші?

13. Ви обираєте друзів за діловими якостями?

14. Ви намагаєтесь не зв'язувати себе різноманітними обов'язками перед іншими людьми?

15. Чи відчуваєте ви почуття обурення, якщо хто-небудь не підпорядковується вашим вимогам?

16. Гроші більш надійні – ніж влада і свобода?

17. Вам буває нестерпно сумно без улюбленої роботи?

18. Ви впевнені, що кожен повинен мати свободу в рамках закону?

19. Вам легко примусити людей робити те, що ви хочете?

20. Ви згодні, що краще мати високу зарплатню, ніж високий інтелект?

21. В житті вас радує тільки відмінний результат роботи?

22. Найголовніше прагнення у вашому житті – бути вільним?

23. Ви вважаєте себе здібним керівником великого колективу?

24. Чи є для вас зарплатня головним прагненням у житті?

25. Улюблена справа для вас цінніша, ніж влада та гроші?

26. Вам досить часто вдається відвойовувати своє право на свободу?

27. Чи відчуваєте ви жадання влади, прагнення керувати?

28. Ви згодні, що „гроші не пахнуть”, і не важливо , як вони зароблені?

29. Навіть на відпочинку ви не можете не працювати?

30. Ви ладні багато чим жертвувати , щоб бути вільним?

31. Чи відчуваєте ви себе хазяїном у своїй сім'ї?

32. Вам важко обмежити себе у грошових засобах?

33. Ваші друзі та знайомі цінують вас як спеціаліста?

34. Люди , які обмежують вашу свободу, викликають у вас найбільше обурення?

35. Влада може замінити вам багато інших цінностей?

36. Вам досить часто вдається назбирати потрібну суму грошей?

37. Праця – найбільша цінність для вас?

38. Ви впевнено і невимушено відчуваєте себе серед незнайомих людей?

39. Ви згодні обмежити свободу, щоб мати владу?

40. Найбільш сильне потрясіння для вас – відсутність грошей?

Ключ:

Виявлення установок „свобода – влада” і „праця – гроші”. Підрахунок даних здійснюється так само, як і в попередній методиці – підраховується кількість плюсів (відповідей „так” по горизонтальному рядку протоколу).

1. Сума першого рядка - „орієнтація на працю”.

Звичайно, люди, які орієнтуються на працю, весь час використовують для того щоб щось робити, не жалючі вихідних днів, відпусток і т. ін.. Праця приносить їм більше радості та задоволення, ніж будь-які інші заняття.

2. Сума другого рядка – „орієнтація на свободу”. Головна цінність для цих людей – це свобода. Дуже часто орієнтація на свободу сполучається з орієнтацією на працю, іноді це сполучення „влада” та „гроші”.

3. Сума третього рядка – „орієнтація на владу”. Ця орієнтація більш притаманна представникам сильної статі. Дуже часто – виробники, хоча серед них бувають і винятки.

4. Сума четвертого рядка – „орієнтація на гроші” – звичайно буває у двох випадках, коли гроші є, і коли їх нема.

Висновки. Для розвитку соціально значимих якостей особистості майбутнього вчителя найбільш корисним буде перевага таких цінностей в мотиваційній сфері особистості, як альтруїзм, досягнення результату, свобода та праця.

II. 5. Дослідження характеру

5.1 Методика дослідження акцентуації характеру за опитувальником Х.Смішека (Шмішека).

Мета: тест призначений для діагностики типу акцентуації особистості.

Опис методики: тест включає 10 шкал у відповідності до десяти виділених К. Леонгардом акцентуованих типів особистостей і складається з 88 запитань.

Інструкція: «Пропонуємо Вам відповісти на наведені нижче питання. Намагайтеся відповідати відразу, не замислюючись. Пам'ятайте, що правильних чи неправильних відповідей тут немає. Ви можете відповісти лише «так» або «ні».

Текст опитувальника

1. У Вас переважно веселий та безтурботний настрій?
2. Ви чутливі до образ?
3. Чи прагнете Ви у всьому і всюди дотримуватися порядку?
4. Зробивши щось, Ви сумніваєтесь, чи все зроблено правильно, і не заспокоїтеся до того часу, доки не переконаєтеся ще раз у тому, що все виконано правильно?
5. Чи буває так, що у Вас на очах з'являються сльози в кіно, театрі, під час розмови тощо?
6. У дитинстві Ви були такими ж сміливими та відважними, як усі Ваші ровесники?
7. Чи часто у Вас різко змінюється настрої від стану безмежної радості до суму?
8. Чи буває так, що Ви безпричинно знаходитеся в такому сварливому настрої, що з Вами краще не розмовляти?
9. Ви серйозна людина?
10. Чи буваєте Ви звичайно центром уваги в колективі?
11. Чи здатні Ви захоплюватися, милуватися чим-небудь?
12. Ви енергійна людина?
13. Чи швидко Ви забуваєте, якщо Вас хто-небудь образить?
14. Чи прагнете Ви завжди бути в числі кращих працівників?
15. Коли Ви опускаєте листа до поштової скриньки, чи перевіряєте Ви, проводячи рукою по скринці, що лист упав до скриньки?
16. Чи м'якосердні Ви?
17. Чи бувало Вам страшно у дитинстві під час грози або при зустрічі з собакою?
18. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх обставин?
19. Чи часто у Вас буває почуття сильного внутрішнього неспокою, почуття очікування біди, неприємностей?
20. Чи часто у Вас буває пригнічений настрій?
21. Чи люблять Вас Ваші знайомі?
22. Чи була у Вас хоч раз істерика чи нервовий зрив?
23. Чи важко Вам довго всидіти на одному місці?
24. Якщо по відношенню до Вас несправедливо повелися, чи енергійно Ви відстоюєте свої інтереси?
25. Чи виконуєте Ви кропітку чорну роботу, так само старанно, як справу, яка Вам подобається?
26. Чи дратує Вас, якщо дома скатертина або фіранка висять невірно, і Ви прагнете швидше їх поправити?
27. Чи можете Ви зарізати курку чи вівцю?
28. Чи боялися Ви в дитинстві залишатися удома самі?
29. Чи часто у Вас бувають коливання настрою без причин?
30. Чи швидко Ви впадаєте у гнів чи починаєте сердитися?

31. Чи можете Ви бути абсолютно безтурботно веселим?
32. Чи завжди Ви прагнете бути достатньо кваліфікованим працівником за своїм фахом?
33. Чи буває так, що почуття повного щастя пронизує Вас?
34. Як Ви гадаєте, чи вийшов би з Вас ведучий у гумористичному спектаклі?
35. Говорите Ви, зазвичай, людям свою думку достатньо відверто, прямо та недвозначно?
36. Чи виступаєте Ви на захист осіб, з якими хтось несправедливо повівся?
37. Чи любите Ви роботу з високою особистою відповідальністю?
38. Чи важко Вам переносити вигляд крові? Чи викликає це у Вас неприємні відчуття?
39. Чи боїтеся Ви спускатися в темний підвал?
40. Чи любите Ви спілкуватися?
41. Чи втікали Ви в дитинстві з дому?
42. Чи здається Вам життя тяжким?
43. Чи з задоволенням Ви читали вірші у школі?
44. Чи буває так, що після конфлікту, образи Ви були до того знервовані, що йти на роботу здавалося просто неможливо?
45. Чи можна сказати, що при невдачі Ви не втрачаєте почуття гумору?
46. Чи робите Ви перші кроки до примирення, якщо Вас хто-небудь образив?
47. Чи стежите Ви за тим, щоб кожна річ у Вашій квартирі знаходилася на одному й тому ж місці?
48. Чи повертаєтеся Ви, щоб перевірити, що залишили квартиру, робоче місце в такому стані, що там нічого не скоїться?
49. Чи любите Ви тварин?
50. Чи непокоїть Вас інколи думка, що з Вами або з Вашими близькими може трапитися щось страшне?
51. Чи вважаєте Ви, що Ваш настрій дуже змінний?
52. Чи можете Ви вдарити людину, яка Вас образила?
53. Чи велика у Вас потреба у спілкуванні з іншими людьми?
54. Чи важко Вам доповідати перед великою кількістю людей?
55. Чи належите Ви до тих, хто при певних невдачах впадає у глибокий відчай?
56. Чи подобається Вам робота, яка потребує енергійної організаторської діяльності?
57. Чи стійко Ви прагнете до наміченої цілі, якщо на шляху до неї вимушені долати масу перешкод?
58. У школі Ви іноді підказували своїм друзям чи давали списувати?

59. Чи часто Вам буває важко заснути через те, що проблеми прожитого дня або майбутнього весь час у Ваших думках?
60. Чи може трагічний фільм схвилювати Вас до сліз?
61. Чи потрібне Вам велике напруження волі, щоб уночі одному пройти через цвинтар?
62. Буває так, що, перебуваючи в гарному настрої перед сном, наступного дня Ви прокидаєтесь у пригніченому, що тягнеться кілька годин?
63. Чи є у Вас схильність до головного болю?
64. Чи часто Ви смієтеся?
65. Чи легко Ви звикаєте до нових ситуацій?
66. Чи можете Ви бути привітним з тим, кого Ви явно не цінуєте, не любите, не поважаєте?
67. Чи рухлива Ви людина?
68. Ви дуже переживаєте через несправедливість?
69. Чи буває, що Ви остерігаєтеся того, що кинетесь під колеса потягу, чи, стоячи біля вікна багатоповерхового будинку, що можете випасти з вікна?
70. Виходячи з дому чи вкладаючись спати, чи перевіряєте Ви, чи вимкнений газ, погашене світло, замкнені двері?
71. Чи настільки Ви любите природу, що можете назвати себе її другом?
72. Ви боязкий, несміливий?
73. Чи змінюється Ваш настрій при прийомі алкоголю?
74. Чи оцінюєте Ви життя песимістично, без очікування радості?
75. Вас часто тягне мандрувати?
76. У юності Ви залюбки брали участь у художній самодіяльності (театр, танці і т. д.). А може Ви берете участь і зараз?
77. Чи може Ваш настрій змінюватися так різко, що Ваша радість раптово змінюється на нудьгу?
78. Чи легко Вам вдається підняти настрій друзів у компанії?
79. Чи довго Ви переживаєте образу?
80. Ви ставитесь до людей скоріше з недовірою, ніж з довірою?
81. Чи часто, коли були учнем, Ви переписували сторінку з Вашого зошиту, якщо ненавмисне ставили на ній ляпку?
82. Чи переживаєте Ви довгий час відчай інших людей?
83. Чи часто Ви бачите страшні сни?
84. У веселій компанії Ви, зазвичай, веселі?
85. Ви стаєте менш стриманим і відчуваєте себе більш вільно, коли випиваєте?
86. У бесіді Ви скупі на слова?
87. Чи здатні Ви відволікатися від серйозних проблем, що потребують негайного вирішення?
88. Якби Вам необхідно було грати на сцені, Ви змогли б увійти в роль так, щоб забути про те, що це тільки гра?

Опрацювання результатів та їх інтерпретація Ключ:

1. Гіпертимний: «+»: 1, 12, 23, 34, 45, 56, 67, 78; «-»: немає. (х 3)
2. Застрягаючий: «+»: 2, 14, 24, 35, 36, 57, 68, 79, 80; «-»: 13, 46, 58. (х 2)
3. Педантичний: «+»: 3, 4, 15, 25, 26, 47, 48, 59, 69, 70, 81; «-»: 37. (х 2)
4. Емотивний: «+»: 5, 16, 38, 49, 60, 71, 82; «-»: 27. (х 3)
5. Тривожний: «+»: 17, 28, 39, 50, 61, 72, 83; «-»: 6. (х 3)
6. Циклотимний: «+»: 7, 18, 29, 40, 51, 62, 73, 84; «-»: немає. (х 3)
7. Збуджуваний: «+»: 8, 19, 30, 41, 52, 63, 75, 85; «-»: немає. (х 3)
8. Дистимічний: «+»: 9, 20, 42, 74, 86; «-»: 31, 53, 64. (х 3)
9. Демонстративний: «+»: 10, 21, 22, 32, 43, 44, 65, 66, 76, 87, 88; «-»: 54 (х 2)
10. Екзальтований: «+»: 11, 33, 55, 77; «-»: немає. (х 6)

Використовуючи ключ, підраховуємо суму «сирих» балів з кожною шкалою. Помноживши показник «сирого» бала на коефіцієнт, отримуємо показник типу акцентуації.

Максимальний бал після множення — 24.

Показник від 14 до 19 балів вказує на тенденцію до того чи іншого типу акцентуації. Показник від 20 до 24 балів вказує на яскраво виражену акцентуацію певного типу.

Виділенні К. Леонгардом десять типів акцентуованих особистостей інколи поділяють на 2 групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застрягаючий, збуджуваний) й акцентуації темпераменту (гіпертимний, дистимічний, циклотимний, тривожний, емотивний).

Характеристика типів акцентуацій.

Демонстративний тип. Легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства, похвали. Добре адаптується до людей, має схильність до інтриг. Дратують оточуючих самовпевненістю і високими вимогами, провокують конфлікти. Позитивні якості: галантність, артистичність, здатність захопити інших, неординарність мислення та вчинків. Негативні риси: егоїзм, лицемірство, хвалькуватість, зухвалість.

Педантичний тип. В конфлікт вступає рідко, пасивна сторона. На службі — бюрократ (занадто великі вимоги до оточуючих), але поступається лідерством іншим. Позитивні риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність. Негативні риси: формалізм, занудливість.

Застрягаючий тип. Помірне спілкування, схильність до повчань. У конфліктах — ініціатор. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі, має підвищену вимогливість до себе. Чутливий до

соціальної справедливості, разом з тим підозріливий, недовірливий, образливий, інколи надзвичайно самовпевнений, ревнивий.

Збуджуваний тип. Низька контактність у спілкуванні, гальмування вербальних і невербальних реакцій. Занудливі, похмурі, схильні до хамства, конфліктів, сварок. В емоційно спокійному стані вони сумлінні, акуратні, люблять тварин та дітей. Однак під час збудження вони погано контролюють свою поведінку.

Гіпертимний тип. Люди цього типу характеризуються контактністю, комунікабельністю, вираженістю міміки і жестів. Часто відхиляються від теми розмови. З оточуючими виникають конфлікти з приводу халатності та несерйозного ставлення до службових та сімейних обов'язків. Вони — ініціатори конфлікту, але часто ображаються, коли їм роблять зауваження. Позитивні риси: енергійність, ініціативність, оптимізм, жага до діяльності. Негативні риси: схильність до аморальних вчинків, підвищена подразливість, несерйозне ставлення до своїх обов'язків, легковажність. Вони важко переносять умови дисципліни, монотонну діяльність, самотність.

Дистимічний тип. Людям цього типу притаманна низька контактність, песимістичний настрій. Такі люди рідко вступають у конфлікти, ведуть замкнений спосіб життя. Вони високо цінують друзів і готові їм підпорядкуватися. Позитивні риси: серйозність, загострене почуття справедливості, сумлінність. Негативні риси: пасивність, загальмованість мислення, індивідуалізм.

Циклотимний тип. Часті зміни настрою, манери спілкування. Характеризуються зміною гіпертимних та дистимічних станів. Під час душевного піднесення поводять себе як гіпертиміки, під час спаду — як дистиміки.

Тривожний тип. Низька контактність, боягузтво, невпевненість, мінорний настрій. Рідко вступає в конфлікти. Позитивні риси: товариськість, самокритичність, сумлінність. Унаслідок своєї незахищеності слугують «козлами відпущення», мішенями для жартів.

Емотивний тип. Надають перевагу спілкуванню в вузькому колі людей, з якими встановлені добрі стосунки, розуміють «з пів-слова». Рідко вступають у конфлікти. Образи носять у собі. Позитивні якості: доброта, емпатійність, почуття обов'язку, старанність, ретельність. Негативні риси: надмірна чутливість, плаксивість.

Екзальтований тип. Висока контактність, захопаність, балакучість. Дуже часто сперечаються, але не доводять до конфліктів. У конфліктах бувають як активні, так і пасивні. Уважні до близьких та родичів; альтруїстичні, емпатійні; мають добрий смак; виявляють яскравість почуттів. Негативні риси: схильні перебувати під впливом швидкоплинних настоїв та впадати в паніку.

5.2. Тест „Лідер”

Мета: визначення ступеня вираженості якостей лідера в структурі особистості.

Необхідний матеріал: бланк методики, ручка.

Хід виконання: досліджуваним дається наступна інструкція: „дайте відповіді на питання, вибираючи один із варіантів”.

1. Чи часто Ви буваєте в центрі уваги оточуючих?
а) так б) ні
2. Чи вважаєте Ви, що багато людей, що Вас оточують, займають більш високе службове положення, ніж Ви?
а) так б) ні
3. Знаходячись на зборах людей, рівних Вам за службовим положенням, чи відчуваєте Ви бажання не висловлювати свою думку, навіть коли це необхідно? а) так б) ні
4. Коли Ви були дитиною, чи подобалось Вам керувати грою Ваших молодших друзів?
а) так б) ні
5. Чи відчуваєте Ви велике задоволення, коли вдається переконати когось, хто Вам до цього заперечував?
а) так б) ні
6. Чи трапляється, що Вас називають нерішучою людиною? а) так б) ні
7. Чи згодні Ви з твердженням: „Все найкорисніше в світі є творінням невеликої кількості видатних осіб”? а) так б) ні
8. Чи відчуваєте Ви необхідність в пораднику, котрий би міг скерувати Вашу професійну активність? а) так б) ні
9. Втрачали Ви інколи холоднокрівність в бесіді з людьми? а) так б) ні
10. Чи приносить Вам задоволення, коли Ви бачите, що оточуючі Вас побоюються?
а) так б) ні
11. За будь-яких обставин (робочі збори, дружня компанія) чи намагаєтесь Ви зайняти місце за столом, розміщене таким чином, щоб воно дозволило Вам легше контролювати ситуацію і привертати до себе деяку увагу? а) так б) ні
12. Чи вважаєте Ви зазвичай, що Ваша зовнішність справляє надзвичайне (імпозантне) враження?
а) так б) ні
13. Чи вважаєте Ви себе мрійником? а) так б) ні
14. Чи легко Ви губитесь, якщо люди, які Вас оточують, не згодні з Вашою думкою?
а) так б) ні

15. Чи траплялось Вам за особистою ініціативою займатися організацією робочих (спортивних, розважальних і т.д.) груп?
а) так б) ні
16. Якщо захід, яким Ви займаєтесь, не дає намічених результатів:
а) Ви раді, якщо б) вмієте взяти на себе всю відповідальність покладуть відповідальність за рішення, на когось іншого; яке було прийнято.
17. Яка з цих двох думок наближена до Вашої особистої?
а) справжній керівник б) справжній керівник повинен повинен сам робити своє вміти керувати діло, навіть в дрібницях;
18. З ким подобається Вам працювати?
а) з покірними людьми; б) з норовистими людьми
19. Чи намагаєтесь Ви уникати гарячих дискусій?
а) так б) ні
20. Коли Ви були дитиною, чи часто Ви стикалися з пануванням Вашого батька? а) так б) ні
21. Чи вмієте Ви в професійній дискусії повернути на свою сторону тих, хто раніше з Вами був не згоден?
а) так б) ні
22. Уявіть таку ситуацію: під час прогулянки з друзями в лісі Ви заблукали. Наближається вечір. Потрібно прийняти рішення:
а) Ви вважаєте, що питання б) Ви просто покладаєтесь на повинна вирішити людина, рішення інших яка найбільш компетентна в групі;
23. Є вислів: „Краще бути першим в селі, ніж другим в місті”. Якби Ви робили вибір, то Ви б вибрали:
а) бути першим в селі б) другим в місті
24. Чи являєтесь Ви людиною, яка сильно впливає на інших людей? а) так б) ні
25. Чи може невдалий досвід примусити Вас ніколи більше не проявляти значної особистої ініціативи? а) так б) ні
26. З Вашої точки зору, справжній лідер групи той, хто:
а) найкомпетентніший б) у кого найсильніший характер
27. Чи завжди Ви намагаєтесь зрозуміти (оцінити) людей? а) так б) ні
28. Чи вмієте Ви поважати дисципліну навколо Вас?
а) так б) ні
29. Який з двох типів керівників здається Вам більш вдалим?
а) той, який все вирішує сам; б) той, який постійно радиться

30. Який з двох типів людей керівництва, на Вашу думку, є найбільш сприятливим для ефективної роботи підприємства?
а) колегіальний тип; б) авторитарний тип
31. Чи часто буває у Вас враження, що інші Вами зловживають?
а) так б) ні
32. Який із даних двох портретів більш наближений до Вашого образу?
а) гучний голос, експресивні жести, за словом в кишеню відповіди, стримані жести, не полізе;
б) негучний голос, зважені жести, задумливий погляд
33. На робочих зборах Ви один маєте протилежну від інших думку, але Ви впевнені в своїй правоті. Як Ви себе поведете?
а) будете мовчати; б) будете відстоювати свою точку зору
34. Чи називають Вас людиною, яка підкорює і свої і чужі інтереси тільки інтересам справи?
а) так б) ні
35. Якщо на Вас лежить велика відповідальність за якусь справу, то чи відчуваєте Ви при цьому тривогу?
а) так б) ні
36. Чому Ви надали б перевагу в своїй професійній діяльності?
а) працювати під керівництвом гарного керівника;
б) працювати незалежно
37. Яке Ваше відношення до такого вислову: „Щоб сімейне життя вдалося, потрібно, щоб важливі рішення приймав один із подружжя“?
а) це правильно; б) це неправильно
38. Чи доводилося Вам купувати щось, в чому не було необхідності, під впливом думки інших осіб? а) так б) ні
39. Чи вважаєте Ви, що Ваші організаторські здібності вище середніх? а) так б) ні
40. Як Ви зазвичай поводите себе, зустрівшись з труднощами?
а) труднощі “збивають з пантелику”
б) труднощі примушують діяти активніше
41. Чи часто Ви робите різкі докори співробітникам, коли вони їх не заслуговують?
а) так б) ні
42. Чи вважають, що Ваша нервова система успішно витримує напруженість життя?
а) так б) ні
43. Якщо Вам потрібно провести реорганізацію, то як Ви вчините?
а) ввожу зміни негайно; б) пропоную повільні,

еволюційні зміни

44. Якщо це необхідно, чи зумієте Ви перервати занадто балакучого співрозмовника?
а) так б) ні
45. Чи згодні Ви з такою думкою: „Щоб бути щасливим, слід жити непомітно”? а) так б) ні
46. Чи вважаєте Ви, що кожна людина, завдячуючи своїм людським здібностям, повинна зробити щось видатне? а) так б) ні
47. Ким (із запропонованих професій) Вам в молодості хотілося стати?
а) відомим художником, б) керівником колективу композитором, поетом і т.д.;
48. Яку музику Вам приємно слухати?
а) урочисту, могутчу; б) тиху, ліричну
49. Чи відчуваєте Ви певне хвилювання при зустрічі з важливими особами? а) так б) ні
50. Чи часто Ви зустрічаєте людину з більш сильною волею, ніж у Вас? а) так б) ні

Обробка результатів:

Підрахуйте кількість набраних балів відповідно ключа. При відповіді на запитання Ви отримуєте по одному балу тільки за варіант в лівій колонці.

Ключ:

Питання	Ваша відповідь		Питання	Ваша відповідь	
1.	а	б	26.	а	б
2.	а	б	27.	б	а
3.	б	а	28.	а	б
4.	а	б	29.	б	а
5.	а	б	30.	б	а
6.	б	а	31.	а	б
7.	а	б	32.	а	б
8.	б	а	33.	а	б
9.	б	а	34.	а	б
10.	а	б	35.	б	а
11.	а	б	36.	б	а
12.	а	б	37.	а	б
13.	б	а	38.	б	а
14.	б	а	39.	а	б
15.	а	б	40.	б	а
16.	б	а	41.	а	б
17.	б	а	42.	а	б

18.	б	а	43.	а	б
19.	б	а	44.	а	б
20.	а	б	45.	б	а
21.	а	б	46.	а	б
22.	а	б	47.	б	а
23.	а	б	48.	а	б
24.	а	б	49.	б	а
25.	б	а	50.	б	а

Аналіз результатів:

Ступінь вираження лідерства:

до 25 балів – лідерство виражене слабо;

26-35 балів – середнє вираження лідерства;

36-40 балів – лідерство виражене в сильному ступені;

більше 40 балів – схильність до диктату.

5.3.Опитувальник «Міні-мульти» (СМОЛ)

Тест ММРІ був запропонований американськими психологами в 40-50-ті роки ХХ століття. Адаптація ММРІ (СМОЛ – скорочений варіант Мінесотського багатомірного особистісного переліку МБОП) була проведена в 60-ті роки в інституті ім. В.М. Бехтерева (Л.Н. Собчик, 1971)

Опитувальник Міні-мульти (СМОЛ) являє собою скорочений варіант МБОП, містить 71 питання, 11 шкал, з них 3-оціночні. Перші 3 оціночні шкали вимірюють відвертість піддослідного, ступінь достовірності результатів тестування і величину корекції, які вносяться з великою обережністю. Інші 8 шкал є базисними й оцінюють властивості особистості.

Перша шкала вимірює властивість особистості піддослідного з астено-невротичним типом.

Друга шкала характеризує сенситивність, рівень тривожності особистості.

Третя вказує на схильність до невротичних реакцій конверсивного типу.

П'ята шкала в цьому варіанті опитувальника не використовується, після четвертої шкали, що говорить про схильність випробуваного до соціопатичного розвитку особистості йде шоста.

Шоста шкала характеризує вразливість випробуваного, його схильність до афективних реакцій.

Сьома шкала призначена для діагностики тривожно-недовірливого типу особистості, схильного до сумнівів.

Восьма шкала визначає ступінь емоційної відчуженості, складність встановлення соціальних контактів.

Дев'ята шкала показує близькість до гіпертимного типу особистості, міряє активність і збудливість. Час проведення опитувальника не обмежується.

Ми пропонуємо варіант методики, адаптований О.А Мірошніченко

Інструкція: "Зараз Ви ознайомитеся із твердженнями, що стосуються стану Вашого здоров'я й Вашого характеру. Прочитайте кожне твердження і вирішите, вірне воно або невірне стосовно Вас. Відповідайте: «так», «ні» , «можливо». Не витрачайте часу на роздумування. Найбільш природне те рішення, яке перше приходиться в голову".

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

1. У Вас гарний апетит?
2. Зранку Ви звичайно почуваете, що виспались і відпочили.
3. У Вашому повсякденному житті маса цікавого.
4. Ви працюєте з великою напругою.
5. Часом Вам приходять в голову такі негарні думки, що про них краще не розповідати.
6. У Вас дуже рідко буває закріп.
7. Іноді Вам дуже хотілося назавжди піти з дому.
8. Часом у Вас бувають приступи нестримного сміху або плачу.
9. Часом Вас турбує нудота.
10. У Вас таке враження, що Вас ніхто не розуміє.
11. Іноді Вам хочеться сказати нецензурне слово.
12. Щотижня Вам сняться кошмари.
13. Вам складніше зосередитися, чим іншим людям.
14. З Вами відбувалися (або відбуваються) дивні речі.
15. Ви досягли б у житті набагато більшого, якби люди не були налаштовані проти Вас.
16. У дитинстві Ви часом робили крадіжки.
17. Бувало, що по декілька днів, тижнів або цілих місяців Ви нічим не могли зайнятися, тому що важко було змусити себе включитися в роботу.
18. У Вас переривчастий і неспокійний сон.
19. Коли Ви перебуваєте серед людей, Вам чуються дивні речі.
20. Більшість Ваших знайомих не вважають Вас неприємною людиною.
21. Вам часто доводилося підкорятися кому-небудь, хто знав менше Вашого.
22. Більшість людей задоволені своїм життям більше, ніж Ви.
23. Дуже багато хто перебільшує свої нещастя, щоб домогтися співчуття й допомоги.
24. Іноколи Ви гніваєтеся.

25. Вам явно не вистачає впевненості в собі.
26. Часто у Вас буває тремтіння в м'язах.
27. У Вас часто буває почуття, начебто Ви зробили щось неправильне або негарне.
28. Звичайно Ви задоволені своєю долею.
29. Деякі так люблять командувати, що Вам хочеться все зробити всупереч, хоча Ви знаєте, що вони праві.
30. Ви вважаєте, що проти Вас щось задумують.
31. Більшість людей здатні домагатися вигоди не зовсім чесним шляхом.
32. Вас часто турбують проблеми зі шлунком.
33. Часто Ви не можете зрозуміти, чому напередодні Ви були в поганому настрої й роздратовані.
34. Часом Ваші думки текли так швидко, що Ви не встигали їх висловлювати.
35. Ви вважаєте, що Ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості Ваших знайомих.
36. Часом Ви впевнені у власній безкорисності нікчемності.
37. В останні роки Ваше самопочуття було в основному хорошим.
38. У Вас бували періоди, під час яких Ви щось робили й потім не могли згадати, що саме.
39. Ви вважаєте, що Вас часто несправедливо карали.
40. Ви ніколи не почували себе краще, ніж тепер.
41. Вам байдуже, що думають про Вас інші.
42. З пам'яттю у Вас все благополучно.
43. Вам важко підтримувати розмову з людиною, з якою Ви тільки що познайомилися.
44. Більшу частину часу Ви відчуваєте загальну слабкість.
45. У Вас рідко болить голова.
46. Іноді Вам бувало важко зберегти рівновагу при ході.
47. Не всі Ваші знайомі Вам подобаються.
48. Є люди, які намагаються вкрасти Ваші ідеї й думки.
49. Ви вважаєте, що робили вчинки, які не можна вибачити.
50. Ви вважаєте, що Ви занадто сором'язливі.
51. Ви майже завжди про що-небудь тривожитесь.
52. Ваші батьки часто не схвалювали Ваших знайомств.
53. Іноді Ви трохи пліткуєте.
54. Часом Ви відчуваєте, що Вам незвичайно легко приймати рішення.
55. У Вас буває сильне серцебиття і задуха.
56. Ви запальні, але швидко заспокоюєтесь.
57. У Вас бувають періоди такого занепокоєння, що важко всидіти на місці.

58. Ваші батьки й інші члени родини часто чіпляються до Вас.
59. Ваша доля нікого особливо не цікавить.
60. Ви не засуджуєте людину, яка не проти скористатися у своїх інтересах помилками іншого.
61. Іноді Ви сповнені енергії.
62. Останнім часом у Вас погіршився зір.
63. Часто у Вас дзенькає або шумить у вухах.
64. У Вашім житті були випадки (може бути, тільки один), коли Ви почували, що на Вас діють гіпнозом.
65. У Вас бувають періоди, коли Ви незвично веселі без особливої причини.
66. Навіть перебуваючи в компанії, Ви звичайно почуваете себе самотньо.
67. Ви вважаєте, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей.
68. Ви відчуваєте гостріше, ніж більшість інших людей.

Ключ:

«+»

Да – 2 бали;
Можливо – 1 бал;
Ні – 0 балів.

«-»

Да – 0 балів;
Можливо – 1 бал;
Ні – 2 бала.

Шкала неправди:

«+» 49

«-» 5,11,20,24,47,53.

1. Іпохондрії:
«+» 9,8,26,44,46,55,63
«-» 1,2,6,37,45.
2. Депресії:
«+» 4,12,22,25,36,59
«-» 28,37,40,42,61,65.
3. Істерії:
«+» 26,31,33,35,55,56,62
«-» 11,23,43,45,50.
4. Психопатії:
«+» 7,10,13,15,16,22,27,52,58
«-» 34,41,65.
5. Паранояльності:

- «+» 5,8,10,15,30,39,63,64,68
 «-» 29,31,67.
6. Психастенії:
 «+» 5,13,17,25,27,36,44,51,57,68
 «-» 2,42.
7. Шизоїдності:
 «+» 7,10,14,19,30,38,46,48,63,64,66
 «-» 3.
8. Гіпоманії:
 «+» 4,7,8,21,34,38,39,54,57,60
 «-» 32,43.

Характеристика шкал

1. Шкала неправди — оцінює щирість піддослідного(0-3 бала - щирість, 4-5 бала – ситуативна неправда, 6-7 бала – неправда).

Базисні шкали:

1.Іпохондрії. Близькість випробуваного до астено-невротичного типу. Випробувані з високими оцінками повільні, пасивні, приймають усе на віру, покірні до влади, повільно пристосовуються, погано переносять зміну обстановки, легко гублять рівновагу в соціальних конфліктах.

2. Депресії. Високі оцінки мають чутливі, сенситивні особи, схильні до тривоги, боязкі, соромливі. У справах вони старанні, сумлінні, високоморальні й обов'язкові, але не здатні прийняти рішення самостійно, немає впевненості в собі, при найменших невдачах вони впадають у відчай.

3. Істерії. Виявляє особи, схильні до невротичних захисних реакцій конверсійного типу. Вони використовують симптоми соматичного захворювання як засіб втечі від відповідальності. Всі проблеми вирішуються відходом у хворобу. Головною особливістю таких людей є прагнення здаватися більше, значніше, ніж є насправді, прагнення звернути на себе увагу чого б це не коштувало. Почуття таких людей поверхневі й інтереси неглибокі.

4.Психопатії. Високі оцінки по цій шкалі свідчать про соціальну дезадаптацію, такі люди агресивні, конфліктні, зневажають соціальними нормами й цінностями. Настрій у них нестійкий, вони вразливі, збудливі й чутливі. Можливий тимчасовий підйом по цій шкалі, викликаний якою-небудь причиною.

5. Паранормальності. Основна риса людей з високими показниками по цій шкалі — схильність до формування занадто цінних ідей. Це люди однобічні, агресивні й злопам'ятні. Хто не згодний з ними, хто думає інакше, та або дурна людина, або ворог. Свої погляди вони активно насаджують, тому мають часті конфлікти з

оточуючими. Власні найменші удачі вони завжди переоцінюють.

6. **Психастенії**. Діагностує осіб із тривожно-недовірливим типом характеру, яким властива тривожність, боязкість, нерішучість, постійні сумніви. Реагують підвищеним відчуттям провини. Любою ціною намагаються уникнути конфлікту, який у їхньому випадку переживається дуже хворобливо. Велика самокритичність до себе, у них роздвоюється особисте «Я» та ідеальне «Я». У такому випадку вони постійно знаходяться у напруженому стані, постійно незадоволені.

7. **Шизоїдності**. Особам з високими показниками по цій шкалі притаманний шизоїдний тип поведінки. Вони здатні тонко почувати й сприймати абстрактні образи, але повсякденні радощі й прикраси не викликають у них емоційного відгуку. Таким чином, загальною рисою шизоїдного типу є сполучення підвищеної чутливості з емоційною холодністю й відчуженістю в міжособистісних відносинах.

8. **Гипоманії**. Для осіб з високими оцінками по цій шкалі характерно піднятий настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні й життєрадісні. Вони люблять роботу із частими змінами, охоче контактують із людьми, однак інтереси їх поверхневі й нестійкі, їм не вистачає витримки й настирливості.

Високими оцінками по всіх шкалах після побудови профілю особистості є оцінки, що перевищують 18. Максимально можна набрати 24 бали.

Низькими оцінками вважаються оцінки нижче 12.

Опитування рекомендується проводити індивідуально або в групі, при наявності в кожного випробуваного тексту опитувальника й бланка для відповідей, у присутності експериментатора, якому випробувані можуть задавати питання.

5.4. Ставлення до людей, до речей, до праці, до себе **Особистісний опитувальник «ОПКДЕ»**

Мета: Даний опитувальник дозволяє дослідити п'ять основних якостей особистості, які найбільш компактно виражають структуру особистості з точки зору її соціальної сутності та головні індивідуально-психологічні особливості: організованість, працелюбство, колективізм, допитливість, естетичний розвиток.

Досліджуванам дається наступна інструкція: *„Ви берете участь в дослідженні індивідуальних особливостей особистості, яке проводиться з метою допомогти Вам розібратись в собі та намітити шляхи самовиховання. Прочитавши запитання, дайте*

відповідь "Так", "Ні" або "Не знаю". Уявляючи свою поведінку в тій чи іншій ситуації, намагайтесь бути об'єктивним: опитувальник має контрольну шкалу".

Текстовий матеріал

1. Я планую справи на наступний день вчора.
2. Чорнову роботу (миття посуду, копання городу і т.д.) виконую без бажання.
3. Життя групи проходить повз мене.
4. Читаю до заняття не тільки основну, а й додаткову літературу.
5. Я люблю співати.
6. Я завжди радію успіхам інших людей.
7. Люблю наводити порядок в себе вдома.
8. Заперечую, коли мене вибирають на керівні посади.
9. В мене не вистачає часу слідкувати за книжковими новинками.
10. Зустрівши витвір мистецтва (книгу, музику, спектакль), можу розчулитись до сліз.
11. Часто в мене не виходить зробити те, що я намітив.
12. Свої обіцянки я завжди виконую.
13. Мені завжди доводиться кому-небудь допомагати.
14. Серед джерел інформації віддаю перевагу телебаченню і кіно.
15. Моє тіло відгукується на танцювальну музику.
16. Вважаю, що готуватись до всіх уроків не можливо.
17. Можу декілька годин підряд ефективно займатись фізичною роботою, фізичними вправами.
18. Ніколи не втрачаю можливості побувати в театрі, музеї.
19. Важку задачу краще списати в сусіда, ніж розв'язати самому.
20. Буває, що під час театральної вистави я їм цукерки, морозиво.
21. На моєму робочому столі переважно порядок.
22. Головне для мене - зробити роботу вчасно, а якість - як вийде.
23. Нестриманість та високий тон допустимі, якщо відстоюєш свою правоту.
24. Ніколи я кажу вголос не те, що думаю.
25. Беру участь в художній самодіяльності.
26. Я, як правило, затакую з відповіддю на отриманий лист.
27. Доглядаю тварин.
28. В мене постійно виникають ідеї про те, що можна зробити в групі.
29. Займаючись розумовою діяльністю, можу пожертвувати розвагами, відпочинком.
30. Декілька разів в житті мені довелося збрехати.
31. Повернувшись додому в брудному взутті, я відразу приводжу його в порядок.
32. В період вимушеної бездіяльності (очікування чого-небудь, хвороба і т.д.) знаходжу собі заняття.

33. Якщо людина має зв'язки, я намагаюсь зав'язати з нею дружбу.
34. Буває, що на заняттях я виказую спірну точку зору, виражаю розбіжності з думкою учнів, психолога.
35. Мене хвилює гра акторів на сцені.
36. Інколи я тільки роблю вигляд, що розумію співрозмовника, щоб не здатись нерозумним.
37. Часто в мене не вистачає терпіння довести розпочату справу до кінця.
38. Виконання загальних обов'язків в класі приносить мені задоволення.
39. Рівень моїх розумових здібностей достатній.
40. Під час танцю для мене головне - просто рухатись.
41. Не відкладаю на завтра те, що можу зробити сьогодні.
42. Правила поведінки в громадських місцях я виконую.
43. На засіданні переважно мовчу, хоча маю свою точку зору.
44. Мої інтереси вимагають терпіння, ретельності.
45. Є полотна живопису, перед якими я простояв не одну хвилину.
46. Зайнятість суспільною, домашньою роботою, спортом і т.д. погано впливає на моє навчання.
47. Погано виконана робота не дає мені спокійно відпочивати.
48. Я завжди радію, отримуючи важке завдання.
49. Заради свого маленького відкриття годинами, тижнями вирішую одну і ту ж проблему.
50. Я дуже слідкую за своїм зовнішнім виглядом.
51. Ситуація, коли на один день випадає три уроки, до яких потрібно готуватись, не лякає мене, так як підготовку до них я планую заделегіть.
52. Якщо на суботнику мені не дали обладнання, я використовую те, що є під руками.
53. Якщо мій товариш відстає в навчанні, роботі, знаходжу можливість, щоб йому допомогти.
54. Не пропускаю ні одного заходу в культурному житті міста.
55. Якщо передають класичну музику, а не естрадну, я вимикаю приймач.
56. Часто я вибігаю на заняття, не поснідавши.
57. Домашня праця не є для мене тягарем.
58. Не терплю критичних зауважень.
59. Підручника мені досить, щоб підготуватись до заняття.
60. Я завжди переходжу вулицю в зазначеному місці.
61. Можу пропустити заняття без всяких причин.
62. Інколи я викидаю дрібне сміття через вікно.
63. Під час сварки не підбираю виразів, можу сказати грубе слово.

64. Коли товариші обмінюються цікавою науковою інформацією, я, як правило, тільки слухаю.
65. Я збираю платівки з класичною музикою.
66. В моєму житті були ситуації (моменти), які мені не хочеться згадувати.
67. Можу декілька годин підряд займатись розумовою діяльністю.
68. Якщо відповідаючий на уроці не може зв'язати двох слів, мені смішно.
69. Не знаючи відповіді на запитання, надіюсь на підказку.
70. Мені подобається розважатись з голосно увімкненим магнітофоном.
71. Якщо настане смуга невдач в навчанні, в мене проходить бажання займатись.
72. Я завжди погоджуюсь з тією оцінкою, яку мене ставить викладач.
73. Постійно отримую якісь громадські доручення.
74. Я люблю навчатися.
75. Збираю книги з живопису, репродукції.
76. Кожну річ я завжди кладу на місце.
77. Виконання чорнової роботи вважаю приниженням особистості.
78. Можу підтримати розмову на будь-яку тему.
79. На занятті мені так і хочеться дати запитання по темі викладачу.
80. Серед всіх подарунків надаю перевагу квітам.
81. Коли випадає пропускати уроки, мені якось не по собі.
82. Люблю доглядати рослини.
83. Літні люди нервують мене своєю повільністю, буркливістю.
84. При будь-яких обставинах надаю перевагу роботі над розвагами.
85. Красиво зроблена річ надихає мене на створення чогось подібного.
86. Мій стиль - ліквідувати прогалини в знаннях під час екзаменів.
87. Люблю відтягувати роботу в надії на те, що мені допоможуть.
88. Якщо мене критикують - в боргу не залишусь.
89. Мені достатньо загального знайомства з подіями, нехай інші шукають їх суть.
90. Не встигаючи виконати те, що намітив, знаходжу собі виправдання.
91. Я приходжу хвилин за десять до занять.
92. Люблю довгі перерви в заняттях, роботі.
93. Я погоджусь на безкоштовну додаткову роботу після виконання завдання.
94. Життя здається мені сірим та сумним.
95. Коли я присутній на концерті, в мене виникає бажання теж стати виконавцем.
96. Я роблю ранкову зарядку.

97. Мені не подобається витратити час на нецікаву, хоч і потрібну чорнову роботу.
98. Поважаю людей, які можуть “діставати” фірмові речі.
99. Я часто захоплююсь новою справою, та згодом охолоджуюсь.
100. В мене не вистачає терпіння додивитись кінофільм, знятий за класичною літературою.
101. Якщо я добре готуюсь до уроку історії (суспільствознавства), то інші уроки залишаються непідготовленими.
102. Взввшись за роботу, роблю її якнайкраще.
103. Люблю пожартувати над відповідаючим товаришем: підказати невпопад, скорчити гримасу і т.д.
104. Надаю перевагу отримувати нову інформацію від людей, а не з книг.
105. Інколи я лущу зернята, їм що-небудь на уроці, в кіно, трамваї.
106. Часом я вибігаю на заняття, не застеливши постіль.
107. Під час виконання господарських справ, наприклад, в поході, я почуваю себе невпевнено.
108. Якщо на суботнику не вирішено, що потрібно зробити, я беру це на себе.
109. Зберігаю вирізки, виписки з журналів.
110. Читаючи книгу, я, як правило, випускаю опис природи.
111. Громадські доручення виконую без нагадування.
112. Під час господарчих робіт думаю про відпочинок, намагаючись швидше виконати завдання.
113. Якщо я бачу в аудиторії безлад (брудна дошка, сміття, стільці не на місці і т.д.), то відразу ж наводжу порядок.
114. Під час підготовки до занять товариші звертаються до мене пояснити незрозуміле.
115. У вільний час малюю, вишиваю, граю на музичному інструменті і т.д.

Обробка результатів:

1. Виставляються плюси при співпаданні відповідей зі шкалою неправди.
2. Сумується кількість плюсів по шкалі неправди: якщо сума плюсів рівна 8 та більше, то анкета не обробляється, так як відповіді вважаються необ'єктивними.
3. Проставляються бали за співпадання по шкалам якостей особистості.
4. Сумується кількість балів по кожній шкалі.
5. Будується профіль по п'яти якостях особистості.

Аналіз результатів: Умовою успішного застосування опитувальника є довірливі відносини експериментатора з піддослідними, наявність в останніх готовності до самовиховання.

Максимальна кількість набраних балів по кожному показнику – 20.
Рівень розвитку якостей можна визначити як:
високий – 17-20;
вище середнього – 13-16;
середній – 9-12;
нижче середнього – 5-8;
низький – 0-4.

Ключ

Організованість	Працелюбство	Колективізм	Допитливість	Естетичний розвиток
1 – так	2-ні	3-ні	4-так	5-так
6 - так-	7-так	8-ні	9-ні	10 - так
неправда	12-так-	13 - так	14-ні	15 - так
11-ні	неправда	18 - так-	19-ні	20-ні
16-ні	17-так	неправда	24 -ні-	25 - так
21 - так	22-ні	23-ні	неправда	30 -ні-
26-ні	27 - так	28 - так	29 - так	неправда
31 - так	32 - так	33 —ні	34 - так	35 - так
36 - ні-	37-ні	38 - так	39-ні	40-ні
неправда	42-так-	43-ні	44 - так	445 - так
41 - так	неправда	48 - так-	49 - так	50 - так
46 - ні	47 - так	неправда	54-так-	55-ні
51 - так	52 - так	53 - так	неправда	60-так-
56-ні	57-ні	58-ні	59-ні	неправда
61-ні	62-ні	63 - ні	64-ні	65 - так
66 - ні-	67 - так	68-ні	69-ні	70-ні
неправда	72-так-	73 - так	74 - так	75 - так
71-ні	неправда	78 - так-	79 - так	80 - так
76 - так	77-ні	неправда	84-так-	85 - так
81 - так	82 - так	83-ні	неправда	90 -ні-
86-ні	87-ні	88-ні	89-ні	неправда
91 - так	92-ні	93 - так	94-ні	95 - так
96 - так	97-ні	98-ні	99-ні	100 - ні
101 - ні	102 - так	103 - ні	104 - ні	105 - ні
106 - ні	107 - ні	108 - так	109 - так	110-ні
111-так	112 – ні	113-так	114 - так	115 - так

5.5. Тест „Оптиміст”

Мета: Визначити рівень розвитку таких якостей особистості як оптимізм та протилежне йому – песимізм.

Необхідний матеріал: Текст анкети, ручка, папір.

Хід виконання: експериментатор дає досліджуваному інструкцію: „*оберіть одну з чотирьох відповідей (а, б, в, г) на наступні питання*”.

1. Ваші сновидіння:

- а) драматичні (страшні);
- б) туманні і неясні;
- в) приємні;
- г) переважно еротичні.

2. Про що ви частіше за все думаєте вранці, щойно прокинувшись:

- а) про те, яка буде погода;
 - б) про улюблену роботу;
 - в) про неприємну роботу, яка повинна бути виконана;
 - г) про кохану людину.
3. Як ви зазвичай снідаєте:
- а) сервірую стіл, виділяючи для цього достатньо часу;
 - б) під час сніданку скаржусь на те, що не виспався;
 - в) люблю розмовляти під час сніданку;
 - г) снідаю поспіхом, бо часто спізнююсь.
4. Коли ви читаєте газету, то на чому перш за все ви зупиняєте свою увагу:
- а) на політичних і економічних новинах;
 - б) на матеріалах про спорт;
 - в) на статтях про новини культури;
 - г) на останній сторінці (анекдоти, гороскопи та ін.).
5. Як ви реагуєте коли читаєте про якусь надзвичайну подію, скандал, злочин:
- а) не реагуєте ніяк, це вам байдуже ;
 - б) турбуєтесь про те, щоб таке не трапилось із вами;
 - в) обурюєтесь тим, що органи безпеки і правосуддя не можуть навести відповідний лад;
 - г) розглядаю те, що трапилося як належне, у порядку речей.
6. Як ви поведетесь при першій зустрічі з незнайомою людиною:
- а) без вагань довіряюсь йому ;
 - б) чекаю, коли він про щось запитас мене;
 - в) з цікавістю спостерігаю за ним;
 - г) спостерігаю за ним, але без особливої цікавості.
7. Що ви робите, коли помічаєте, що хтось розглядає вас на вулиці, в метро, в іншому публічному місці:
- а) починаю непокоїтись про те, що, мабуть, виглядаю смішно;
 - б) мені стає неприємно;
 - в) дивлюсь на себе у яке-небудь дзеркало, скло, аби бачити своє зображення;
 - г) задоволений, що привертаю увагу інших.
8. Якщо ви шукаєте потрібну адресу у незнайомому місті, то вважаєте за краще:
- а) взяти таксі ;
 - б) розпитати про це людей;
 - в) спробуєте знайти його самі;
 - г) будете весь час відчувати занепокоєння, що ви не зможете його відшукати.
9. З якими думками ви зазвичай починаєте свій робочий день:
- а) з надією, що він буде вдалим;

- б) з бажанням, щоб робочий день швидше закінчився;
 - в) з очікуванням приємних розмов і зустрічей зі співробітниками, колегами по роботі;
 - г) з надією, що в цей день вас не очікують будь-які неприємності і проблеми на роботі.
10. Якщо ви програєте у якій-небудь грі, то це:
- а) псує вам настрій, і ви вважаєте, що це був для вас поганий день;
 - б) змушує вас грати далі, до тих пір, поки ви не виграєте;
 - в) не псує вам настрою, тому що ви вважаєте, що гра є гра, хтось у ній має програвати;
 - г) змушує вас віднайти спосіб, завдяки якому можна виграти гру.
11. Коли ви сидите за столом і вам подають невелику порцію чого-небудь особливо смачного, то ви:
- а) накидаєтесь на неї і з'їдаєте з великим апетитом;
 - б) боїтесь того, що можете від цього набрати зайву вагу;
 - в) з'їдаєте, але з деякими докорами сумління;
 - г) боїтесь того, що ваш шлунок цього не прийме.
12. Коли ви сваритесь з ким-небудь, хто вам симпатичний, то:
- а) боїтесь того, щоб остаточно не зіпсувати стосунки з цією людиною;
 - б) відноситеся до цього спокійно, так як вбачаєте в цьому певний сенс і необхідність;
 - в) вважаєте, що у скорому часі ви обов'язково знову помиритесь і все буде гаразд;
 - г) вважаєте, що це – добре, що стосунки між людьми не повинні бути занадто „гладкими”.
13. Коли у ванній кімнаті ви дивитесь на свою фігуру, то:
- а) знаходите її цілком нормальною, хоча вважаєте, що може бути краще;
 - б) думаєте про те, що потрібно скинути зайву вагу, але для цього доведеться багато працювати;
 - в) вважаєте, що ваша фігура не являє собою нічого особливого („фігура як фігура”);
 - г) одразу ж приймаєте рішення про те, що необхідно терміново зайнятися гімнастикою.
14. Наскільки безпосередні ви у любовних стосунках:
- а) я цілковито і захоплено віддаюся кохання, навіть короткочасно;
 - б) постійно аналізую свої стосунки і думаю про те, наскільки приємні партнеру мої прояви почуттів;
 - в) мене увесь час щось пригнічує, і я постійно стурбований, занепокоєний, не можу цілковито віддатися своїм почуттям;
 - г) ні про що не турбуюсь, почувуюся добре і вільно.

15. Ви пройшли медичний огляд і очікуєте його результатів. У цей час ви:
- а) боїтесь, щоб у вас не виявили якого-небудь серйозного захворювання;
 - б) впевнені у тому, що лікар вам усе одно не скаже правду;
 - в) думаєте, що у вас нічого серйозного і вам нічого боятися;
 - г) думаєте про те, що кожній людині краще вчасно дізнатися всю правду про стан свого здоров'я.
16. Що ви відчуваєте, кожного дня спілкуючись з людьми:
- а) тримаєтесь з ними привітно або прохолодно в залежності від людей і обставин;
 - б) часто відчуваєте себе незручно і не знаєте як себе поводити;
 - в) уважно спостерігаєте за реакцією людей на свою поведінку, прислухаєтесь до того, що вони про вас говорять;
 - г) вам нерідко здається, що ви поведетесь не краще за інших.
17. Якщо вас очікує далека подорож, як ви до неї готуетесь:
- а) ретельно її планую;
 - б) не сумніваюся у тому, що обов'язково станеться дещо, що завадить подорожі;
 - в) вважаю, що все станеться саме собою, і не особливо ретельно до неї готуюсь;
 - г) до самого від'їзду перебуваєте у стані сильного збудження і тільки потім, з початком подорожі, заспокоююсь.
18. Якому із названих кольорів ви надаєте перевагу:
- а) зелений;
 - б) сірий;
 - в) синій;
 - г) червоний.
19. На що ви розраховуєте, коли приймаєте рішення:
- а) на вдачу, везіння, щасливий випадок;
 - б) тільки на самого себе;
 - в) на тверезий розрахунок і об'єктивну оцінку обставин і фактів;
 - г) на різного роду сигнали і знаки (з якої ноги встав, чи зустрів на вулиці чорну кішку тощо);
 - д) на долю, від якої не втечеш.
20. Якщо б у вас була можливість вибору, то ви б хотіли:
- а) отримати невелику спадщину;
 - б) досягти стабільних успіхів у своїй професійній діяльності;
 - в) створити що-небудь значне в науці, техніці, мистецтві, отримати визнання;
 - г) зустріти кохану людину, знайти гарного друга.

Обробка результатів:

Відповіді аналізуються згідно ключа.

Ключ:

Відповіді	Порядковий номер судження									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	1	2	5	2	3	5	1	1	5	2
б	4	5	2	1	1	1	5	5	2	1
в	3	2	3	4	2	3	2	3	3	5
г	5	4	1	4	4	3	4	2	2	3

Відповіді	Порядковий номер судження									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а	5	1	5	3	2	5	2	3	2	3
б	2	2	2	2	1	2	1	1	5	1
в	3	5	3	1	4	3	4	2	3	5
г	1	3	2	5	3	4	2	4	1	4
д									2	

Інтерпретація результатів і висновки:

Для кожного досліджуваного визначається загальна сума балів, набраних за відповідями на всі 20 суджень, і на її основі робляться наступні висновки про рівень розвитку такої якості, як оптимізм (або, відповідно, протилежної якості - песимізм):

91-100 балів – надмірний оптимізм.

76-90 балів – оптимізм.

61-75 балів – реалізм з проявами оптимізму.

48-60 балів – реалізм з проявами песимізму.

36-47 балів – песимізм.

24-35 балів – надмірний песимізм.

5.6. Методика „Незакінчені речення”

Мета: допомагає вивчити ставлення досліджуваного до сім'ї в цілому, до батька і матері окремо, до самого себе, до майбутнього, до осіб протилежної статі, а також ставлення до своїх страхів і до почуття провини.

Хід виконання: Дослідник пропонує досліджуваним інструкцію: «На бланку тексту необхідно закінчити речення одним або кількома словами».

Бланк тексту

1. Думаю, що мій батько рідко...
2. Якщо всі проти мене, то ...
3. Майбутнє здається мені ...
4. Думаю, що справжній друг ...
5. Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є ...
6. Порівняно з більшістю сімей, моя сім'я ...
7. Моя мати і я ...

8. Зробив би все, щоб забути ...
9. Якби мій батько тільки захотів...
10. Думаю, що я досить здібний, щоб ...
11. Сподіваюсь на
12. Більшість моїх товаришів не знають ...
13. Не люблю людей, які ...
14. Вважаю, що більшість юнаків і дівчат ...
15. Моя сім`я поводиться зі мною, як з ...
16. Моя мати ...
17. Моєю найбільшою помилкою було...
18. Я хотів би, щоб мій батько ...
19. Моя найбільша слабкість полягає в тому...
20. Настане той день, коли ...
21. Найбільше люблю тих людей, які ...
22. Вважаю, що більшість жінок (чоловіків)...
23. Більшість відомих мені сімей ...
24. Вважаю, що більшість матерів ...
25. Думаю, що мій батько ...
26. Коли мені починає не щастити, я ...
27. Коли я буду старим ...
28. Коли мене немає, мої друзі ...
29. Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки) ...
30. Коли я був дитиною, моя сім`я ...
31. Я люблю свою матір, але ...
32. Найгірше, що мені довелось скоїти ...

Обробка результатів: Речення розподіляються по шкалах згідно з ключем.

Ключ

Групи речень	№№ речень
Ставлення до батька	1, 9, 18, 25
Ставлення до матері	7, 16, 24, 31
Ставлення до сім`ї	6, 15, 23, 30
Ставлення до самого себе	2, 10, 19, 26
Ставлення до майбутнього	3, 1, 20, 27
Ставлення до друзів	4, 13, 21, 28
Ставлення до протилежної статі	5, 14, 22, 29
Ставлення до своїх страхів, побоювань, почуття провини	8, 12, 17, 32

Інтерпретація результатів: для кожної групи речень виводиться характеристика, яка визначає дану систему відносин як позитивну, негативну, байдужу.

Приклади речень і варіанти відповідей з оцінкою:

Більшість відомих мені сімей ...

- дружні, згуртовані, добре живуть (позитивна);
- нервові, нещасливі, розпались (негативна);
- всі однакові (байдужа).

Перед дослідженням методом «Незакінчені речення» потрібно встановити контакт із обстежуваним для отримання щирих, природних відповідей. З наведеної методики досвідчений психолог може добути багато інформації, яка відображає систему особистісних стосунків з досліджуваним.

Висновки: на основі інтерпретації результатів психолог може дати рекомендації стосовно поведінки досліджуваного у різних сферах його життя та діяльності.

5.7. Тест „Неіснуюча тварина”

Мета: Метод дослідження побудований на теорії психомоторного зв'язку. Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики малюючої домінантної руки, зафіксованої у вигляді графічного сліду руху, малюнка). За І. М. Сеченовим, будь-яке уявлення, що виникає в психіці, будь-яка тенденція, пов'язана з цим уявленням, закінчується рухом.

За своїм характером тест «Неіснуюча тварина» належить до проєктивних. Для статистичної перевірки або стандартизації, результат аналізу може бути поданий в описових формах. За своїм складом даний тест — орієнтовний, і як єдиний метод дослідження не використовується, тому вимагає об'єднання з іншими методами, як комплексний інструмент дослідження.

Інструкція: «*Вигадайте і намалюйте неіснуючу тварину і назвіть її неіснуючою назвою*».

Показники та інтерпретація:

Розміщення малюнка на аркуші. У нормі малюнок розташований по середній вертикальній лінії паперу. Папір краще взяти білий або злегка кремовий, неглянцевий. Малювати олівцем середньої м'якості (ручкою і фломастером користуватися не можна).

Розміщення малюнка ближче до верхнього краю (чим ближче, тим більше виражена якість) трактується як висока самооцінка, як незадоволеність своїм статусом у соціумі, недостатність визнання оточуючими, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Розміщення малюнка в нижній частині — зворотна тенденція: невпевненість у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму статусі в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

Центральна смислова частина фігури (голова або заміщаюча її деталь). Голова повернена вправо — стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже все, що планується — здійснюється або, принаймні,

починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Досліджуваний активно переходить до реалізації своїх планів, нахилів.

Голова повернена вліво — тенденція до рефлексії, до роздумів. Це не людина дії: лише незначна частина її задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Нерідко їй притаманний страх перед активними діями і нерішучість (чи це відсутність прагнення до дії, чи боязнь активності — слід вирішити додатково).

Положення «анфас», тобто голова на того, хто малює (на себе), трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам чуття — вуха, рот, очі. Значення деталей «вуха» — пряме: зацікавленість в інформації, вагомість думки оточуючих про себе. Додатково за іншими показниками і їх поєднанням визначається, чи робить досліджуваний що-небудь для завоювання позитивної оцінки чи тільки продукує на оцінки оточуючих відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, смуток), не змінюючи своєї поведінки. Відкритий рот, у поєднанні з язиком, за відсутності промальовування губ, трактується як велика мовна активність (балакучість), в поєднанні з промальовуванням губ — як чуттєвість; іноді і те, й інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо закритий, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовір'я. Рот із зубами — вербальна агресія, у більшості випадків — захисна (огризається, задирається, грубіян у відповідь на звертання до нього. Для дітей і підлітків характерний малюнок закритого рота округлої форми (боязливість, тривожність).

Особливе значення надається очам. Це — символ властивого людині переживання страху: підкреслюється різким промальовуванням райдужки. Слід звернути увагу на наявність або відсутність вій. Вії — істероїдно-демонстративні манери поведінки; але для чоловіків жіночні риси вдачі з промальовуванням зіниці і райдужки збігаються рідко. Вії — також зацікавленість в захопленні оточуючих зовнішньою красою і манерою одягатися, надання цьому великого значення.

Збільшений (у порівнянні з фігурою) розмір голови говорить про те, що досліджуваний цінує раціональний початок (можливо, і ерудицію) в собі і оточуючих.

На голові також можуть бути розташовані додаткові деталі: наприклад, роги — захист, агресія. Визначити у поєднанні іншими ознаками — кігтями, щетиною, голками — характер цієї агресії: спонтанна або захисна, у відповідь. Пір'я — тенденція до самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подібність зачіски — чуттєвість, підкреслення своєї статі і іноді орієнтація на свою сексуальну роль.

Несуча, опорна частина фігури (ноги, лапи, іноді - постамент). Розглядається розмір цієї частини по відношенню до всієї фігури і форми:

а) масивність цієї частини тіла свідчить про ґрунтовність, обдуманість, раціональність ухвалень рішення, шляху до висновків, формування-думки, опора на істотні положення і значущу інформацію;

б) слабка вираженість або відсутність опорної частини фігури — про поверховість думок, легковажність у висновках і безпідставність думок, іноді імпульсивність в ухваленні рішень.

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: точне, ретельне або недбале, ноги слабо сполучені або не сполучені зовсім — це характер контролю за своїми міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини -- конформність думок і установок в ухваленні рішень, їх стандартність, банальність. Різноманітність у формі і положенні цих деталей — своєрідність установок і думок, самостійність і небанальність; іноді навіть творче начало (відповідно незвичної форми) або нестандартність думок (ближче до патології).

Частини, що підіймаються над рівнем фігури. Можуть бути функціональними або прикрашаючими: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пір'я, бантики на зразок завитих кучерів, квітково-функціональні деталі — пояснюється як енергія охоплення різних галузей людської діяльності, впевненість у собі, «саморозповсюдження» з неделікатним і нерозбірливим утиском оточуючих або допитливість, бажання брати участь у якомога більшому числі справ оточуючих, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємців (відповідно значенню деталі-символу — крил або щупалець і т. д.). Деталі, що прикрашають – вказують на демонстративність, схильність, привертають до себе увагу оточуючих, манірність (наприклад, кінь або її неіснуюча подібність в сутані з павиного пір'я).

Хвости. Виражають відношення до власних дій, рішень, висновків, до своєї вербальної продукції, судячи з того, куди повернені ці хвости: вправо (на листку) або вліво.

Хвости повернені вправо — відношення до своїх дій і поведінки. Вліво — відношення до своїх думок, рішень; до втрачених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне або негативне забарвлення цього відношення виражене напрямком хвостів угору (впевнено, позитивно, бадьоро) або вниз (незадоволеність собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказане, розкаяння і т. п.). Слід звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюваних, ланок, на особливо пишні хвости, довгі й розгалужені.

Контури фігури. Аналізуються за наявністю виступів (шипів, панцирів, голок тощо), промальованістю і затемненням лінії контура. Це захист від оточуючих, агресивність - якщо вона має гострі кути; страх і тривога — якщо має затемнення, «зафарбовування» контурної лінії; побоювання, підозрілість - якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту — відповідно до просторового розташування: верхній контур фігури — проти вищестоящих, проти осіб, що мають можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, учителів, керівників; нижній контур - захист проти глузувань, невизнання, відсутність авторитету у підлеглих, молодших за віком, боязнь осуду; бокові контури — недиференційована боязкість і готовність до будь-якого самозахисту і в різних ситуаціях; те ж саме - елементи «захисту», розташовані не по контуру, а всередині контура, на самому корпусі тварини. справа — стосовно процесу діяльності (реальної), зліва — більше своїх думок, переконань, смаків.

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей -чи їх тільки необхідна кількість, щоб дати уявлення про вигадану неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки або тіло, хвіст, крила і т. п.): із заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, — або має місце щедre зображення не тільки необхідних, але й «ускладнюючих конструкцію додаткових деталей. Чим більше складових частин і елементів, тим вища енергія. В іншому випадку — економія енергії, астеничність організму, хронічне соматичне захворювання. Те ж саме підтверджується характером лінії — слабка павутиноподібна лінія, «везить олівцем по паперу», не натискаючи на нього. Протилежний же характер ліній - жирна з натиском — не є полярним: це не енергія, а тривожність. Слід звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотньому боці листа (судорожний, високий тонус м'язів малюючої руки) — різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконаний таким чином (тобто до чого прив'язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» з ліній, що заходять один на одного, заштриховані частини малюнка, «забруднення», відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній і т. д.). Оцінка здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. Те ж саме стосується фрагментарності ліній і форм, незавершеності, обірваності малюнка.

Тематично тварини діляться на загрозованих і нейтральних (подібних до лева, бегемота, вовка або птаха, равлика, мурашки, або білки, собаки, кішки). Це — відношення до власної персони і до свого «Я», уявлення про своє становище у світі, ідентифікація себе по значущості

(із зайцем, комашкою, слоном, собакою і т. д.). У даному випадку мальована тварина — представляє того, хто малює.

Уподібнення мальованої тварини людині, починаючи з постановки тварини на дві лапи замість чотирьох або більше, і закінчуючи одяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття), включаючи схожість морди на обличчя, ніг і лап на руки, — свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно до ступеня вираженості «олюднення» тварини. Механізм схожий (і паралельний) алегоричному значенню тварин і їх характерів у казках, притчах і т. п.

Ступінь агресивності виражений кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні прямі символи агресії — кігті, зуби, дзьоби. Слід звернути увагу також на наголошенні на сексуальних ознаках — вимені, сосках, грудях при людиноподібній фігурі та ін. Це відношення до статі, аж до фіксації на проблемі сексу.

Фігура круга (особливо нічим не заповненого) символізує і виражає тенденцію до потайливості, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати звіт про себе оточуючим, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки звичайно дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Необхідно звертати увагу на випадки вмонтування механічних частин у тіло тварини — постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, тренажник; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини — рукояток, клавіш і антен. Це часто спостерігається у хворих на шизофренію і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості звичайно виражені кількістю елементів, що поєднуються у фігурі: банальність, відсутність творчого начала набирають форми «готової», існуючої тварини (людини, коня, собаки, свині, риби), до якої приєднується теж: «готова», існуюча деталь, щоб намальована тварина стала неіснуючою - кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з лапами і т. п. Оригінальність виявляється у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготовок.

Назва може виражати з'єднання змістовних частин («заєць, що літає», «бегекот», «мухожер» і т. п.). Інший варіант — словотворення з книжно-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетиус» і т. п.). Перше свідчить про раціональність, конкретну установку при орієнтуванні й адаптації; друге — про демонстративність, спрямовану головним чином на показ власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звукові без жодного осмислення («лялие», «лиошана», «гратегер» тощо), що

знаменують легковажне ставлення до оточуючих, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афектних критеріїв в основі мислення, перевагу естетичних елементів у думках над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («риночурка», «пузиренд» і т. п.) — при відповідно іронічно-поблажливому ставленні до оточуючих. Інфантильні назви мають елементи, що звичайно повторюються («тру-тру», «лю-лю», «кускус» і т. ін.). Схильність до фантазування виражена звичайно подовженими назвами («аберосинотиклирон», «гулобарниклета-миешиния» тощо).

5.8. Тест „Характер”

Вивчення характерологічних особливостей особистості.

Мета: Представлений блок з трьох методик дозволяє визначити деякі особливості характеру, адже характер – це “каркас” особистості і, вивчаючи людину в цілому, його ми пізнаємо.

Який Ваш характер?

Інструкція. Дайте відповідь "Так" чи "Ні" на такі запитання:

1. Поважаєте Ви дружбу?
2. Притягає Вас щось нове?
3. Ви надасте перевагу старому одягу перед новим?
4. Прикидаєтесь Ви задоволеним без усякої на те причини?
5. Чи змінювали Ви в дитинстві понад три рази професію, яку збиралися обрати?
6. Втрачаєте Ви впевненість у собі, коли Вам треба вирішити важке завдання?
7. Колекціонуєте Ви щось?
8. Часто Ви змінюєте свої плани в останню мить?

Ключ та обробка результатів: Запишіть собі по 1 балу, якщо Ви відповіли "Так" на запитання 1, 3, 7 і стільки ж за відповіді "Ні" на запитання 2, 4, 5, 6 і 8. Потім підрахуйте набрані бали.

Аналіз результатів. Вище 6 балів. Ви врівноважена людина; батькам, учителям, друзям гріх скаржитися на Вас, у Вас легкий, гарний характер.

Від 3 до 6 балів. Ваш характер не назвеш легким, Ваш гарний настрій вельми легко може перетворитися на поганий. А це не може не відбитися на роботі, сімейному житті, дружніх стосунках. Не за бувайте, що лише виявляючи наполегливість, Ви будете процвітати у житті.

Менше 3 балів. Чому Ви не вірите у свої сили? Треба більше довіряти людям і пошукати собі друзів серед тих, хто Вас оточує.

Чи сильний Ваш характер?

Інструкція. Візьміть аркуш наперу, потім, відповідаючи на запитання, звіряйте за шкалою оцінки відповіді по кількості очок і записуйте їх. Після відповідей на всі запитання за шкалою набраних балів Ви дізнаєтесь, до якої із чотирьох груп, перелічених наприкінці тесту, Ви можете себе віднести.

1. Ви часто замислюєтесь над тим, який вплив мають Ваші вчинки на оточуючих:

- а) дуже рідко;
- б) рідко;
- в) достатньо часто;
- г) дуже часто.

2. Вам доводиться говорити що-небудь таке, у що Ви особисто не вірите: через впертості, наперекір іншим чи з "престижних" міркувань? (Так, ні).

3. Які з перелічених якостей Ви більше всього цінуєте в людях:

- а) наполегливість;
- б) широке мислення;
- в) ефектність, уміння "показати себе".

4. Чи схильні Ви до педантизму? (Так, ні)

5. Чи швидко забуваєте неприємності, що відбуваються з Вами? (Так, ні).

6. Ви любите аналізувати свої вчинки? (Так, ні).

7. Знаходячись у колі осіб, добре Вам знайомих, Ви:

- а) намагаєтесь зберегти тон, прийнятий у цьому колі;
- б) залишаєтесь самим собою.

8. Розпочинаючи важке завдання, чи намагаєтесь не думати про труднощі, що Вас очікують? (Так, ні).

9. Які з перелічених визначень більше всього підходять Вам:

- а) мрійливість;
- б) "рубаха-парубок";
- в) старанний у праці;
- г) пунктуальний, акуратний;
- д) "філософ" у широкому розумінні цього слова;
- є) метушлива людина?

10. Обговорюючи те чи інше питання, Ви:

а) висловлюєте власну точку зору, хоча вона відрізняється від думки більшості;

б) вважаєте, що в даній ситуації краще промовчати, хоча і маєте іншу точку зору;

в) підтримуєте більшість, залишаючись при своїй думці;

г) не обтяжуєте себе роздумами і приймаєте точку зору яка переважає?

11. Яке почуття викликає у Вас несподіване запрошення до керівника:

- а) роздратування;
- б) хвилювання;
- в) стурбованість;
- г) байдужість?

12. Якщо в розпалі полеміки Ваш опонент "зірветься" і допустить особистий випад проти Вас, як Ви поведетеся:

- а) відповісте йому в такому ж самому тоні;
- б) проігноруєте цей факт;
- в) демонстративно образитеся,
- г) запропонуєте зробити перерву?

13. Якщо Ваша робота зазнала "фіаско", це викличе у Вас:

- а) прикрість;
- б) сором;
- в) гнів?

14. Якщо Ви "скочите на слизке", кого звинувачуєте передусім:

- а) себе;
- б) "фатальну невдачу";
- в) інші "об'єктивні обставини"?

15. Чи не здасться Вам, що оточуючі люди — керівники, колеги або підлеглі — недооцінюють Ваші здібності та знання? (Так, ні).

16. Якщо Ваші товариші чи колеги починають над Вами жартувати, то Ви:

- а) сердитесь на них;
- б) намагаєтесь ретируватися;
- в) не роздратовуючись, починаєте підігрувати їм;
- г) відповідаєте сміхом, чи скажімо, не звертаєте уваги;

д) робите байдужий вигляд і навіть посміхаєтесь, однак у душі обурюєтесь?

17. Якщо Ви поспішаєте і раптово на звичайному місці не знаходите свій портфель (парасоль, рукавиці тощо), то Ви:

- а) будете продовжувати пошук мовчки;
- б) будете шукати, звинувачуючи своїх домашніх у безладді;
- в) підете без потрібної Вам речі?

18. Що скоріше всього виведе Вас із рівноваги:

- а) довга черга у приймальній;
- б) натовп у громадському транспорті;
- в) необхідність приходити у відповідне місце декілька разів з одного і того ж питання?

19. Закінчивши суперечку, продовжуєте вести її уявно, наводячи нові й нові аргументи на захист своєї точки зору (Так, ні).

20. Якщо для виконання термінової роботи Вам трапиться можливість вибрати собі помічника, кого із можливих кандидатів Ви виберете:

- а) людину відповідальну, проте безініціативну;
- б) людину знаючу, але вперту і суперечливу;
- в) людину обдаровану, однак ледачу?

Шкала оцінки відповідей:

1. а – 0	7. а – 2	б – 1	16. а – 0
б – 1	б – 0	в – 2	б – 1
в – 2	8. Так – 0	г – 0	в – 2
г – 3	Ні – 2	12. а – 0	г – 0
2. Так – 0	9. а – 0	б – 2	д – 0
Ні – 1	б – 1	в – 1	17. а – 2
3. а – 1	в – 3	г – 3	б – 0
б – 1	г – 2	13. а – 2	в – 1
в – 0	д – 2	б – 1	18. а – 1
4. Так – 2	е – 0	в – 0	б – 0
Ні – 0	10. а – 2	14. а – 2	в – 2
5. Так – 0	б – 0	б – 0	19. Так – 0
Ні – 2	в – 0	в – 0	Ні – 2
6. Так – 2	г – 0	15. Так – 0	20. а – 0
Ні – 0	11. а – 0	Ні – 2	б – 1 в – 2

Аналіз результатів. Якщо Ви набрали: нижче 15 балів. На жаль, людина Ви слабхарактерна, невірноважена і, можливо, безтурботна. У неприємностях, які відбуваються з Вами, готові звинувачувати будь-кого, крім себе. І в дружбі, і в роботі на Вас важко покластися (задумайтесь над цим!).

Від 15 до 25 балів. У Вас достатньо міцний характер. Ви володієте реалістичними поглядами на життя, однак не всі Ваші вчинки рівноцінні. Бувають у Вас і зриви, і помилки. Ви сумлінні та цілком терплячі в колективі. Проте Вам є над чим подумати, щоб позбутися деяких недоліків (можна не вагатися: Вам це під силу!).

Від 26 до 38 балів. Ви належите до людей наполегливих і володіючих достатнім почуттям відповідальності. Цінуєте свої судження, але зважаєте на думку інших. Вірно орієнтуєтесь у різних ситуаціях і в більшості випадків умієте вибрати правильне рішення. Це говорить про наявність у Вас рис сильного характеру. Уникайте тільки самолюбства і завжди пам'ятайте: сильний — це не означає жорстокий.

Вище 38 балів. Вибачайте, але ми нічого Вам не можемо сказати. Чому? Тому що просто не віриться, що є люди з таким ідеальним

характером. А можливо, така сума балів — це результат не зовсім об'єктивної оцінки своїх вчинків і поведінки?

Хто Ви: Капітан? Руховий? Пасажир?

Інструкція. Відомо, що характер людини виявляється у вчинках, стосунках з людьми, у виборі, який будь-хто з нас робить у тій чи іншій ситуації. Якщо Ви хочете краще пізнати себе, дайте відповідь на кожне з 15 поданих запитань: так, ні, не знаю. Це, звичайно, не екзамен, однак важливо, щоб Ви, відповідаючи, не лукавили перед собою.

1. Я завжди почуваю відповідальність за все, що відбувається у моєму житті.
2. У моєму житті не було б стільки проблем, коли б дехто з людей змінив своє ставлення щодо мене.
3. Я віддаю перевагу дії перед роздумами над причинами моїх невдач.
4. Іноді мені здається, що я народилася (народився) під "нещасливою зорею".
5. Я вважаю, що алкоголіки самі винні у своїй хворобі.
6. Іноді я вважаю, що багато за що у моєму житті відповідальні ті люди, під впливом яких я стала (став) такою (таким), якою (яким) я є.
7. Якщо я хворію, я лікуюся переважно самостійно, не звергаючись по допомогу до лікаря.
8. Я вважаю, що у сварливій вдачі та агресивності, які так дратують в жінках, найчастіше винні інші люди.
9. Вважаю, що будь-яку проблему можна вирішити, і не дуже розумію тих, у кого постійно виникають якісь життєві труднощі.
10. Я люблю допомагати людям, оскільки відчуваю вдячність за те, що інші зробили для мене.
11. Якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи, хто у ньому винний, я, в основному, починаю з самої (самого) себе
12. Якщо чорна кішка перебіжить мені дорогу, я перейду на другий бік вулиці.
13. Я вважаю, що кожна людина незалежно від обставин має бути сильною та самостійною.
14. Я знаю свої недоліки, але хочу, щоб усі ставилися до них поблагливо.
15. Звичайно я мирюся із ситуацією, вплинути на яку не в змозі.

Ключ: За кожну відповідь так на запитання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13 і відповідь ні на запитання 2, 4, 6, 10, 12, 14, 15 поставте собі по 10 балів. За відповіді не знаю — по 5 балів. Підрахуйте загальну кількість балів.

Аналіз результатів: 100-150 балів. Ви капітан власного життя, відчуваєте відповідальність за все, що з Вами відбувається, багато берете на себе, долаєте труднощі, не перебільшуючи їх, не підносячи

до рангу життєвих проблем. Ви ставите перед собою завдання і думаєте над цим, як його можна вирішити. Що при цьому Ви відчуваєте, що відбувається у Вашій душі — для оточуючих є таємницею.

50—99 балів. Ви залюбки буваєте рульовим, однак можете, якщо це необхідно, передати штурвал у вірні руки. Оцінюючи причини власних труднощів, Ви в цілому реалістичні. Гнучкість, розважливність і чуйність завжди бувають Вашими супутниками. Можливі ситуації, які зовсім Вас не стосуються і Ви не несете за них ніякої відповідальності, проте, якщо це потрібно, берете відповідальність на себе. Ви, як правило, знаєте, коли це треба зробити. Ви вмієте жити у злагоді з іншими людьми, не порушуючи своєї внутрішньої гармонії.

До 49 балів. Ви часто буваєте пасажиром у своєму житті, легко підкоряєтеся зовнішнім силам, говорячи: так склалася обставина, доля тощо. В своїх труднощах Ви звинувачуєте будь-кого, лише не себе. Справжня незалежність здається Вам недосяжною і неможливою. Проте Ви вмієте мирно співіснувати з іншими, незважаючи на те, які це люди і як вони ставляться до Вас.

Особиста організованість.

Вступ. Усі організовані люди завжди дуже надійні, результативні, точні та уважні. Організована людина робить втричі більше, ніж неорганізована, і проживає нібито три життя.

Неорганізована людина йде на поводу у часу і справ, організована, навпаки, вміє ними керувати, про що свідчать її стиль роботи, результати праці. Організована людина — це величезна сила.

Мета: Поданий тест є не лише перевіркою особистої організованості, а й засобом, який зможе спонукати до розуміння секретів самоорганізації, набуття організаційних навичок і звичок.

Інструкція. „Після кожного запитання виберіть лише один варіант відповіді. Відповідно до ключа, який вміщений наприкінці тесту, знайдіть кількісні оцінки вибраних варіантів відповідей. Складіть усі оцінки, та одержаний добуток порівняйте з оцінками результатів, які Ви знайдете після ключа до тесту”.

1. Чи маєте Ви найголовніші цілі у житті, яких Ви прагнете досягти?

А. У мене є такі цілі.

Б. Хіба можна мати якісь цілі, адже життя таке мінливе...

В. У мене є головні цілі, і я підпорядковую свою життя їхньому досягненню.

Г. Цілі у мене є, проте моя діяльність мало сприяє їхньому досягненню.

2. Чи складаєте Ви план роботи, справ на тиждень, використовуючи для цього тижневик, спецблокнот тощо?

А. Так.

Б. Ні.

В. Не можу сказати "так" чи "ні", оскільки "тримаю" важливі справи у голові, а плани поточні — у голові чи на аркуші паперу.

Г. Намагався скласти план, використовуючи для цього тижневик, але потім зрозумів, що це нічого не дасть.

Д. Скласти плани — це гра в організованість.

3. Чи "вчитуєте" Ви себе за невиконання запланованого на тиждень, на день?

А. "Вчитую" у тому разі, коли бачу свою провину, лінь і неповороткість.

Б. "Вчитую", незважаючи на жодні суб'єктивні чи об'єктивні причини.

В. Нині й так усі сварять один одного, навіщо ще "вчитувати" самого себе?

Г. Дотримуюся такого принципу: що вдалося зробити сьогодні — добре, а що не вдалося — виконаю, можливо, наступного разу.

4. Як Ви ведете свою записну книжку, де Ви занотовуєте номери телефонів ділових людей, знайомих, родичів, приятелів тощо?

А. Я — хазяйка (хазяїн) своєї записної книжки, як хочу, так і веду записи телефонів, прізвищ, імен. Потрібний номер телефону я обов'язково знайду.

Б. Часто міняю записні книжки з номерами телефонів, оскільки нещадно їх "експлуатую". Перепишуючи телефони, намагаюся усе зробити "згідно з наукою", однак при подальшому користуванні знову збиваюся на вільний запис.

В. Записи телефонів, прізвищ, імен веду "рукою настрою". Вважаю, були б записані номер телефону, прізвище, ім'я, по батькові, а на якій сторінці записано, прямо чи криво, це не має особливого значення.

Г. Використовуючи узвичаєну систему, відповідно до алфавіту, записую прізвище, ім'я, по-батькові, номер телефону, а якщо потрібно, і додаткові відомості (адресу, місце роботи, посаду).

5. Вас оточують речі, якими Ви часто користуєтесь. Якими є Ваші принципи розміщення речей?

А. Кожна річ лежить будь-де.

Б. Дотримуюсь принципу: кожній речі — своє місце.

В. Періодично впорядковую свої речі, предмети. Потім кладу їх де завгодно. Через деякий час знову роблю лад і т. д.

Г. Вважаю, що це запитання не має ніякого відношення до самоорганізації.

6. Чи можете Ви наприкінці дня сказати: де, скільки із яких причин Вам довелося марно витратити час?

А. Можу сказати про загублений час.

Б. Можу сказати лише про місце, де був марно витрачений час.

В. Якщо б загублений час перетворився на гроші, тоді я рахував би його.

Г. Не лише добре уявляю: де, скільки і чому було марно витрачено час, а й відшукую способи скорочення втрат у тих самих ситуаціях.

7. Які Ваші дії, коли на нараді, на зборах починають переливати з пустого у порожнє?

А. Пропоную звернути увагу на сутність питання.

Б. На будь-якій нараді чи зборах буває і щось потрібне, і щось пусте. Змінюючи одне на інше, проходить нарада чи збори, і нічого тут не вдієш — доводиться слухати.

В. Занурююсь у "небуття".

Г. Починаю займатися тими справами, які взяв (взяла) із собою, розраховуючи на переливання з пустого у порожнє.

8. Скажімо, Ви маєте виступити з доповіддю. Чи надаєте Ви значення не лише змісту доповіді, а й її тривалості?

А. Надаю найсерйознішої уваги змісту доповіді. Думаю, що тривалість треба визначати приблизно. Якщо доповідь цікава, необхідно давати час, щоб її закінчити.

Б. Надаю однакову увагу змісту і тривалості доповіді, так само його варіантам залежно від часу.

9. Чи намагаєтесь Ви використати майже кожен хвилину для виконання задуманого?

А. Намагаюсь, однак у мене це не завжди виходить через особисті причини (втому, поганий настрій тощо).

Б. Не прагну до цього, оскільки вважаю, що не треба бути дріб'язковим по відношенню до часу.

В. Навіщо прагнути, якщо час все одно не випередиш?

Г. Намагаюся, незважаючи ні на що.

10. Яку систему занотовування доручень, завдань і прохань Ви використовуєте?

А. Записую у своєму тижневику, що треба виконати і в який строк.

Б. Занотовую найважливіші доручення, прохання, завдання у своєму тижневику. "Дріб'язок" намагаюся запам'ятати. Якщо забуваю про "дріб'язок", не вважаю це за недолік.

В. Намагаюся запам'ятати доручення, завдання і прохання, оскільки це тренує пам'ять. Однак маю зізнатися, що пам'ять часто підводить мене.

Г. Дотримуюся принципу "зворотної пам'яті": нехай пам'ятає про доручення і завдання той, хто їх дає. Якщо доручення важливе, про нього не забудуть і викличуть мене для термінового виконання.

11. Чи точно Ви приходите на ділові зустрічі, збори, наради, засідання?

А. Приходжу раніше на 5-7 хв.

Б. Приходжу своєчасно, до початку зборів, засідань, нарад.

В. Як правило, запізнююсь.

Г. Завжди запізнююсь, хоча намагаюся прийти раніше або своєчасно.

Д. Якщо було б видано науково-популярний посібник "Як не запізнюватись", я, мабуть, навчився б не запізнюватись.

12. Якого значення Ви надасте своєчасності виконання завдань, доручень, прохань?

А. Вважаю, що своєчасне виконання — це один з важливих показників мого вміння працювати, триумф організованості. Однак мені не вдасться виконати щось своєчасно.

Б. Своєчасне виконання — це "звір", який може "вкусити" саме в ту хвилину, коли завдання виконано. Краще трохи затягти виконання завдань.

В. Я вважаю за краще поменше міркувати про своєчасність, а виконати завдання і доручення вчасно.

Г. Своєчасно виконати завдання чи доручення — це прямий шанс одержати нове. Ретельність завжди своєрідно карається.

13. Скажімо, Ви пообіцяли щось зробити або у чомусь допомогти іншій людині. Проте обставини змінилися так, що виконати обіцяне досить важко. Як Ви будете поводитися?

А. Повідомлю людину про зміну обставин і про неможливість виконати обіцяне.

Б. Подбаю про те, щоб сказати людині, що обставини змінилися і виконати обіцяне важко. Водночас повідомлю, що не треба втрачати надію на обіцяне.

В. Буду намагатися виконати обіцяне. Якщо виконаю — добре, не виконаю — теж не біда, оскільки я досить рідко не дотримувався своїх обіцянок.

Г. Нічого не буду обіцяти людині.

Д. Виконаю обіцяне, не дивлячись ні на що.

Ключ:

Номер запитання	Варіанти та оцінка відповідей, бали				
	А	Б	В	Г	Д
1	4	0	6	2	—
2	6	0	3	0	0
3	4	6	0	0	—
4	0	0	0	6	—
5	0	6	0	0	—
6	2	1	0	6	—
7	3	0	0	6	—
8	2	6	—	—	—
9	3	0	0	6	—

10	6	1	1	0	—
11	6	6	0	0	0
12	3	0	6	0	—
13	2	0	0	0	6

Аналіз результатів:

Від 72 до 78 балів. Ви організована людина. Єдине, що можна порадити: не зупиняйтеся на досягнутому рівні, розвивайте і надалі самоорганізацію. Не вважайте, що Ви досягли межі. Організація на відміну від природи дає найбільший ефект тому, хто вважає її ресурси невичерпними.

Від 63 до 71 балів. Ви вважаєте організацію невід'ємною частиною роботи. Це дає Вам незаперечну перевагу перед тими, хто закликає організацію "під зброю", на випадок крайньої необхідності. Проте Вам слід уважніше придивитися до самоорганізації, покращити її.

Менше 63 балів. Ваш спосіб життя, Ваше оточення навчили Вас бути більш менш організованим. Організованість то виявляється у Ваших діях, то зникає. Це ознака відсутності чіткої системи самоорганізації Існують об'єктивні організаційні закони та принципи. Спробуйте проаналізувати свої дії, витрати часу, техніку роботи Ви побачите те, що і не підозрювали. Щоб стати організованою людиною, треба подолати себе, мати волю та завзятість.

II. 6. Дослідження здібностей.

6.1. Кінестетичний малюнок сім'ї

Мета: Діагностика внутрісімейних стосунків. Тест допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, те, як вона сприймає кожного з них і свою роль в сім'ї, а також ті взаємостосунки, які викликають у неї тривожні і конфліктні почуття.

Ситуація в сім'ї, яку батьки оцінюють позитивно, може бути сприйнята дитиною як цілком протилежна. Дізнавшись, яким вона бачить навколишній світ, сім'ю, батьків, себе, можна зрозуміти причини виникнення багатьох проблем дитини й ефективно допомогти їй при вирішенні цих проблем.

Необхідний матеріал: аркуш білого паперу (21x29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка.

Інструкція. „Намалюй, будь ласка, свою сім'ю так, щоб всі чимось були зайняті”.

Ні в якому разі не можна роз'яснювати, що означає слово "сім'я", тому що це спотворює саму суть дослідження. Якщо дитина запитує, що їй малювати, психолог повинен просто повторити інструкцію.

Час виконання завдання не обмежується (у більшості випадків воно

триває не більше 35 хв.). При виконанні завдання варто відзначити в протоколі: послідовність малювання деталей; паузи більші 15 секунд; витирання деталей; спонтанні коментарі дитини; емоційні реакції і їх зв'язок зі змістом, що зображується.

Із бесіди з дитиною, що за традицією проводиться після процесу малювання, варто дізнатися:

1) чия сім'я зображена нею на малюнку – її, якогось друга (або вигаданого героя);

2) де знаходяться зображені персонажі і чим займаються в даний момент;

3) якщо брати кожен персонаж окремо, то якої він статі і яка його роль у сім'ї;

4) хто з них найприємніший і чому, хто найщасливіший і чому, хто найсумніший і чому, кому віддає перевагу сама дитина з усіх персонажів і чому.

При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати зміст намальованого дитиною: почуття до окремих членів сім'ї; чому дитина не намальовала кого-небудь із членів сім'ї (якщо так сталося); що означають для дитини певні деталі малюнка (птах, тваринки і т.д.). При цьому по можливості варто уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, тому що це може індикувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними є проєктивні питання (наприклад: „Якщо замість пташки була б намальована людина, то хто б це був?“, „Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?“, „Кого мама покличе йти з собою?“ і т.п.).

Після опитування ми пропонуємо дитині вирішити 6 ситуацій: три з них повинні виявити негативні почуття до членів сім'ї, три - позитивні:

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав йти з собою?

2. Уяви, що уся твоя сім'я йде в гості, але один із вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

3. Ти будуєш із конструктора будинок (вирізуєш паперову сукню для ляльки) і в тебе це не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш на цікаву кінокартину квитків на один менше, ніж членів сім'ї. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти одержав у подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас на одну людину більше, ніж потрібно. Хто не буде грати?

Для інтерпретації також треба знати: вік досліджуваної дитини; склад її сім'ї, вік братів і сестер; якщо можливо, мати дані про поведінку дитини в сім'ї, дитячому садку або школі.

Інтерпретація отриманих даних:

Розгорнута інтерпретація ґрунтується на роботах А.І.Захарова (1982), В.Хьюлса (1951), Дж. Ді Ліо (1973), Л.Кормана (1964), Р.Бернса, С.Кауфмана (1972), К.Маховер (1949), Г.Т.Хоментausкаса(1982, 1984). Інтерпретація малюнка умовно ділиться на три частини:

- 1) аналіз структури «Малюнка сім'ї»;
- 2) інтерпретацію особливостей графічних презентацій членів сім'ї;
- 3) аналіз процесу малювання.

Аналіз структури «Малюнка сім'ї» і порівняння складу намальованої і реальної сім'ї.

Очікується, що дитина, яка переживає емоційне благополуччя у сім'ї, буде малювати повну сім'ю. Близько 85% дітей 6-8 років з нормальним інтелектом, які мешкають спільно зі своєю сім'єю, в малюнку зображують її повністю. Спотворення реального складу сім'ї завжди заслуговує пильної уваги, тому що за цим майже завжди криється емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією. Крайніми варіантами є малюнки, у яких: взагалі не зображено людей; зображені тільки непов'язані з сім'єю люди.

Таке захисне уникнення завдання зустрічається у дітей достатньо рідко. За такими реакціями частіше усього криються:

- 1) травматичні переживання, пов'язані із сім'єю;
- 2) почуття відторгнутості, покинутості (тому такі малюнки часто зустрічаються у дітей, які нещодавно прийшли в інтернат із сім'ї);
- 3) аутизм;
- 4) почуття небезпеки, великий рівень тривоги;
- 5) поганий контакт психолога з досліджуваною дитиною.

У практичній роботі частіше можна зустрітися з менш вираженими відхиленнями від реального складу сім'ї. Діти зменшують склад сім'ї, «забуваючи» намалювати тих членів сім'ї, які їм менш емоційно привабливі, з якими склалася конфліктні взаємини. Не малюючи їх, дитина ніби розряджає неприйнятну емоційну атмосферу в сім'ї, уникає негативних емоцій, які пов'язані з певними людьми. Найбільш часто у малюнку відсутні брати або сестри, що пов'язано з ситуаціями конкуренції в сім'ях. Дитина таким способом у символічній ситуації «монополізує» відсутню любов і увагу батьків. Відповіді на питання, чому не намальовано того чи іншого члена сім'ї, бувають, як правило, захисними: «Не намалював тому, що не залишилося місця»; «Він пішов гуляти» і т.д. Але іноді на задане питання діти дають і більш емоційно насичені реакції: «Не хотів - він б'ється»; «Не хочу, щоб він із нами жив», і т.п.

У деяких випадках замість реальних членів сім'ї дитина малює маленьких тваринок, птахів. Психологу завжди слід уточнити, з ким дитина їх ідентифікує (найбільш часто так малюються брати або сестри, чий

вплив у сім'ї дитина прагне зменшити). Наприклад, дівчинка І., 8 років, намалювала себе, а поруч - маленького зайчика. Свій малюнок вона пояснила таким чином: «Зараз піде дощ, я втечу, а зайчик залишиться і намокне. Він не вміє ходити». На питання: «Кого тобі нагадає зайчик?» - дівчинка відповіла, що він схожий на сестричку, котрій немає ще й року і яка не вміє ходити. Таким чином, у малюнку !. знецінює свою сестру, здійснює проти неї символічну агресію.

Трапляється, що дитина замість реальної сім'ї малює сім'ю тваринок. Наприклад, хлопчик Н., 7 років, що відчуває відторгнення, фрустрацію потреби в близьких емоційних контактах, у малюнку зобразив тільки тата й маму, а поруч детально намалював сімейство зайців, яке за складом ідентичне складу сім'ї Н. Таким чином, у малюнку дитина, розкриваючи почуття відкинутості (не намалював себе), висловила і сильне прагнення теплих емоційних контактів, відчуття спільності (зобразив близький контакт сімейства тваринок).

Великий інтерес викликають ті малюнки, у яких дитина не малює себе або замість сім'ї малює тільки себе. У обох випадках вона не включає себе до складу сім'ї, що свідчить про відсутність почуття спільності. Відсутність у малюнку «Я» більш характерно дітям, які відчувають відторгнення, неприйняття. Презентація в малюнку тільки «Я» може вказувати на різноманітний психічний зміст в залежності від контексту інших характеристик малюнка. Якщо показаній презентації властива і позитивна концентрація на малюванні самого себе (велика кількість деталей тіла, квіти, декорування одягу, великий розмір фігури), то це разом із несформованим почуттям спільності вказує і на певну егоцентричність, істероїдні риси характеру. Якщо ж малюнок себе має маленький розмір, схематичність, якщо в малюнку іншими деталями і кольоровою гамою створено негативний емоційний фон, то можна припускати наявність почуття відторгнутості, покинутості, іноді - аутичних тенденцій.

Інформативним є і збільшення складу сім'ї. Як правило, це пов'язано з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Прикладами можуть служити малюнки дітей-одиначків - вони частіше включають у малюнок сім'ї сторонніх людей. Вираженням потреби в рівноправних, кооперативних зв'язках є малюнок дитини, у якому додатково до членів сім'ї намальована дитина того ж віку (двоюрідний брат, дочка сусіди і т.п.). Презентація більш маленьких дітей вказує на незадоволені аффіліативні потреби, бажання зайняти охороняючу, керуючу, батьківську позицію по відношенню до інших дітей (таку ж інформацію можуть дати і додатково до членів сім'ї намальовані собачки, кішки і т.п.).

Намальовані додатково до батьків (або замість них) дорослі, які не зв'язані з сім'єю, вказують на сприйняття неінтегративності сім'ї, на

пошук людини, спроможної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних контактах. У деяких випадках - на символічне руйнування цілісності сім'ї, помста батькам внаслідок відчуття відкинутості, непотрібності.

Розташування членів сім'ї.

Воно вказує на деякі психологічні особливості взаємин у сім'ї. Сам аналіз розташування по своєму змісту співзвучний із проксемічною оцінкою групи людей, із тієї різниці, що малюнок - це символічна ситуація, створення і структурування якої залежить тільки від однієї людини -автора малюнка. Ця обставина робить необхідним (як і при інших аспектах аналізу) розрізняти, що відбиває малюнок - суб'єктивно реальне (те, що сприймається), бажане або те, чого дитина боїться, уникає і т.д.

Згуртованість сім'ї, малювання членів сім'ї зі з'єднаними руками, об'єднаність їх у загальній діяльності є індикаторами психологічного добробуту, сприйняття інтегративності сім'ї, включеності в сім'ю. Малюнки з протилежними характеристиками (роз'єднаністю членів сім'ї) можуть вказувати на низький рівень емоційних зв'язків. Обережності в інтерпретації потребують ті випадки, коли близьке розміщення фігур обумовлено задумом помістити членів сім'ї в обмежений простір (човен, маленький будиночок і т.п.). Тут близьке розташування може, навпаки, говорити про спробу дитини об'єднати, згуртувати сім'ю (з цією метою дитина звертається до зовнішніх обставин, тому що почуває даремність такої спроби).

Психологічно цікавіші ті малюнки, у яких частина сім'ї розташована в одній групі, а одна або декілька осіб - віддалено. Якщо відокремлено дитина малює себе, це вказує на почуття невключеності, відчуженості. У випадку відокремлення іншого члена сім'ї можна припускати негативне ставлення дитини до нього, іноді можна судити про погрозу, яка йде від нього. Частими є випадки, коли така презентація пов'язана з реальним відторгненням члена сім'ї, з малою його значимістю для дитини.

Угруповання членів сім'ї в малюнку іноді допомагають виділити психологічні мікроструктури сім'ї, коаліції. Так, наприклад, дівчинка Р., 6 років, намалювала себе поруч із матір'ю і окремо від батька з братом, ілюструючи в такий спосіб існуючу в цій сім'ї конфронтацію на ґрунті рольових розбіжностей «мужності» і «жіночності».

Як зазначалося раніше, дитина може виражати емоційні зв'язки в малюнку за допомогою фізичних відстаней. Те ж значення має і відділення членів сім'ї об'єктами, розподіл малюнка на осередки, по яких розподілені члени сім'ї. Такі презентації вказують на слабкість позитивних міжособових зв'язків.

Аналіз особливостей намальованих, фігур.

Особливості графічних презентацій окремих членів сім'ї можуть

дати інформацію великого діапазону: про емоційне відношення дитини до окремого члена сім'ї, про те, яким дітиною його сприймає, про «Я - образ» дитини, її статеву ідентифікацію і т.д.

При оцінці емоційного ставлення дитини до членів сім'ї варто звертати увагу на такі моменти графічних презентацій:

1) кількість деталей тіла. Чи присутні: голова, волосся, вуха, очі, зіниці, вії, брови, ніс, щоки, рот, шия, плечі, руки, долоні, пальці, ноги, ступні;

2) декорування (деталі одягу і прикраси): шапка, комір, краватка, банти, кишені, ремінь, ґудзики, елементи зачіски, складність одягу, прикраси, візерунки на одязі і т.п.;

3) кількість використаних кольорів для малювання фігури.

Як правило, гарні емоційні взаємини з людиною супроводжуються позитивною концентрацією на її малюванні, що в результаті відбивається в більшій кількості деталей тіла, декоруванні, використуванні різноманітних кольорів. І навпаки, негативне ставлення до людини веде до більшої схематичності, незакінченості його графічної презентації. Іноді пропускання в малюнку істотних частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд з, негативним ставленням до неї, також і на агресивні прояви відносно цієї людини.

Про сприйняття інших членів сім'ї і «Я - образу» того, хто малює, можна судити на основі порівняння розмірів фігур, особливостей презентації окремих частин тіла і усієї фігури в цілому.

Діти, як правило, самими більшими малюють батька або матір, що відповідає реальності. Проте іноді співвідношення розмірів намальованих фігур явно не відповідає реальному співвідношенню розмірів членів сім'ї - семирічна дитина може виявитися вищою і ширшою своїх батьків і т.д. Це пояснюється тим, що для дитини (як і для древнього єгиптянина) розмір фігури є засобом, при допомозі якого він виражає силу, перевагу, значимість, домінування. Так, наприклад, у малюнку дівчинки Н., 6 років, мама намальована на 1/3 більшою батька і вдвічі більшою за інших членів сім'ї. Для цієї сім'ї була характерна велика домінантність, пунітивність матері, яка була дійсно авторитарним керівником сім'ї. Деякі діти самими більшими або рівними за розміром з батьками малюють себе. Це пов'язано з: а) егоцентричністю дитини; б) змаганням з батьком за любов матері або навпаки, виключаючи або зменшуючи при цьому «конкурента».

Значно меншими, ніж інші члени сім'ї, себе малюють діти, які: а) почувують свою незначність, непотрібність і т.п., б) потребують опіки, турботи з боку батьків. Ілюстрацією цього становища може служити малюнок хлопчика Я., 6,5 років. У малюнку сім'ї він намальював себе ненатурально маленьким, до того ж майже вдвічі меншим, ніж намальював себе в інших ситуаціях. Аналогічна трансформація

характерна і для його поводження. Активний у групі дитячого садка, хлопчик займав позицію «маляти» вдома. Тут він використовував свою плаксивість, безпомічність як засіб привернення уваги батьків. Взагалі, при інтерпретації розмірів фігур психолог повинен звертати увагу тільки на значні спотворення, а при оцінці розмірів фігур виходити з реального співвідношення величин (наприклад, семирічна дитина в середньому на 1/3 нижча своїх батьків).

Інформативним може бути й абсолютний розмір фігур. Великі, через увесь аркуш, фігури малюють імпульсивні, упевнені в собі, схильні до домінування діти. Дуже маленькі фігури пов'язані з тривожністю, почуттям небезпеки.

При аналізі особливостей презентацій членів сім'ї потрібно звертати увагу і на малювання окремих частин тіла. Справа в тому, що окремі частини тіла, які пов'язані з певними сферами активності, є засобами спілкування, контролю, пересування і т.д. Особливості їхньої презентації можуть вказувати на певний, із ними пов'язаний, чуттєвий зміст. Коротко проаналізуємо найінформативніші в цьому плані частини тіла.

Руки є головними засобами впливу на світ, фізичного контролю поведінки інших людей. Якщо дитина малює себе з піднятими вгору руками, з довгими пальцями, то це часто пов'язано з його агресивними бажаннями. Іноді такі малюнки малюють і зовнішньо спокійні, покладисті діти. Можна припустити, що дитина почуває ворожість стосовно оточуючих, але її агресивні пориви витіснені. Таке малювання себе також може вказувати на прагнення дитини компенсувати свою слабкість, бажання бути сильним, панувати над іншими. Ця інтерпретація більш достовірна тоді, коли дитина на додаток до «агресивних» рук малює й широкі плечі або інші атрибути, символи «мужності» і сили. Іноді дитина малює всіх членів сім'ї з руками, але «забуває» намалювати їх собі. Якщо при цьому дитина малює себе ще й непропорційно маленькою, то це може бути пов'язано з почуттям *безсилля, власної незначності в сім'ї, з відчуттям, що навколишні* подавляють її активність, надмірно її контролюють. Цікаві малюнки, у яких одного із членів сім'ї намальовано з довгими руками, більшими пальцями. Частіше всього це вказує на сприйняття дитиною пунітивності, агресивності цього члена сім'ї. Те ж значення може мати і презентація члена сім'ї взагалі без рук - такими символічними засобами дитина обмежує його активність.

Голова - центр локалізації «Я», інтелектуальної і перцептивної діяльності; **обличчя** - найважливіша частина тіла в процесі спілкування. Вже діти 3 років у малюнку обов'язково малюють голову, деякі частини тіла. Якщо діти старші п'ятилітнього віку (нормального інтелекту) у малюнку пропускають частини обличчя (очі, рот), це може вказувати на

серйозні порушення у сфері спілкування, відгородженість, аутизм. Якщо при малюванні інших членів сім'ї пропускається голова, риси обличчя або штрихується все обличчя, то це часто пов'язано з конфліктними стосунками з даною особою, ворожим ставленням до неї.

Вираз обличчя намальованих людей також може бути індикатором почуттів дитини до них. Проте треба мати на увазі, що діти схильні малювати усміхнених людей, це своєрідний «штамп» у їхніх малюнках, але це зовсім не означає, що діти так сприймають оточуючих. Для інтерпретації малюнка сім'ї вираз обличчя значимим є тільки в тих випадках, коли різні особи відрізняються одна від одної виразом облич. У цьому випадку можна думати, що дитина свідомо або несвідомо використовує вираз обличчя як виразний засіб - це характерно для старших. Наприклад, хлопчик Р., 9 років, останній син у сім'ї, який має на відміну від своїх братів фізичний дефект і не має таких, як вони, успіхів у навчанні і спорті, у малюнку висловив своє почуття неповноцінності, зображуючи себе значно меншим, з опущеними вниз кінцями губ. Ця графічна презентація «Я» явно відрізнялася від інших членів сім'ї - великих і усміхнених.

Дівчатка більше за хлопчиків приділяють увагу малюванню обличчя, зображують більше деталей. Вони помічають, що матері багато часу приділяють догляду за обличчям, косметиці і самі поступово засвоюють цінності дорослих жінок. Тому концентрація на малюванні обличчя може вказувати на статеву ідентифікацію дівчинки. У малюнках хлопчиків цей момент може бути пов'язаний із занепокоєністю своєю фізичною красою, прагненням компенсувати свої фізичні вади, формуванням стереотипів жіночої поведінки.

Презентація **зубів** і виділення **рота** зустрічається в дітей, які схильні до оральної агресії. Якщо дитина так малює не себе, а іншого члена сім'ї, то це часто пов'язано з почуттям страху, ворожістю цієї людини до дитини.

Існує закономірність, що з віком малюнок людини збагачується все новими **деталлями**. Діти 3,5 років у більшості випадків малюють «головонога», а в 7 років - презентують уже багату схему тіла. Кожному віку характерні певні деталі і їхнє пропускання в малюнку, як правило, пов'язане із запереченням якихось функцій, із конфліктом. Якщо дитина 7 років не малює однієї з цих деталей: голови, ока, носа, рота, рук, тулубу, ніг, на це треба звернути увагу. Прикладом можуть бути малюнки хлопчика Г., 7 років. Він ніколи не малював нижньої частини тіла. У бесіді з батьками з'ясувалося, що в них велику тривогу викликав інтерес Г. до своїх статевих органів. Декілька разів він був навіть покараний за таку «пізнавальну» діяльність, яку батьки сприйняли як мастурбацію. Таке поведження батьків індукувало в дитини почуття

вини, заперечення функцій нижньої частини тіла, що вплинуло на його «Я - образ».

У дітей старших 5,5-6 років у малюнках виділяються дві різні схеми малювання індивідів різної статевої приналежності. Наприклад, тулуб чоловіка малюється овальної форми, жінки - трикутної або статеві розходження виражаються іншими засобами. Якщо дитина малює себе так само, як і інші фігури тієї ж статі, то можна говорити про адекватну статеву ідентифікацію. Аналогічні деталі і колір у презентації двох фігур, наприклад, сина і батька, можна інтерпретувати як прагнення сина бути схожим на батька, ідентифікацію з ним, гарні емоційні контакти.

Аналіз процесу малювання

При аналізі процесу малювання варто звертати увагу на: послідовність малювання членів сім'ї; послідовність малювання деталей; стирання; повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур; паузи; спонтанні коментарі.

Інтерпретація процесу малювання в загальному реалізує тезу про те, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думки, актуалізація почуттів, напруги, конфлікти, вони відбивають значимість певних деталей малюнка дитини. Інтерпретація процесу малювання потребує творчого підключення всього практичного досвіду психолога, його інтуїції. Незважаючи на великий рівень непевності, саме цей рівень аналізу часто дає найбільш змістовну, глибоку, значиму інформацію. У своєму аналізі намітимо лише деякі загальні тенденції.

Близько 38% дітей першими малюють фігуру матері, 35% - себе, 17% - батька, 8% - братів і сестер. Як при розповіді дитина починає з головного, так і в малюнку першим зображує найбільш значиму, головну або найбільш емоційно близьку людину. Такий частотний розподіл, напевно, обумовлений тим, що в нашій культурі мати часто є ядром сім'ї, виконує найбільш важливі функції в сім'ї, більше часу буває з дітьми; більше, ніж інші, приділяє їм уваги. Те, що часто діти першими малюють себе, напевно, пов'язано з їхнім егоцентризмом як віковою характеристикою. Виходячи з цього, послідовність малювання більш інформативна в тих випадках, коли дитина в першу чергу малює не себе і не матір, а іншого члена сім'ї. Частіше усього це найбільш значима особа для дитини або людина, до якої вона прив'язана.

Примітними є випадки, коли дитина останньою малює матір. Часто це пов'язано з негативним ставленням до неї.

Послідовність малювання членів сім'ї може бути більш вірогідно інтерпретована в контексті аналізу особливостей графічної презентації фігур. Якщо намальована першою фігура являється найбільшою, але намальована схематично, не декорована, то така презентація вказує

на значимість цієї особи, силу, домінування в сім'ї, але не вказує на позитивні почуття дитини до неї. Проте, якщо перша фігура намальована старанно, декорована, то можна думати, що це найбільш улюблений член сім'ї, що дитина шанує її і на яку хоче бути схожою. .

Як правило, діти, отримавши завдання намалювати сім'ю, починають малювати членів сім'ї. Деякі ж діти спочатку малюють різноманітні об'єкти, лінію основи, сонце, меблі і т.д. і лише в останню чергу приступають до зображення людей. Є підстава вважати, що така послідовність виконання завдання є своєрідною захисною реакцією, за допомогою якої дитина відсуває неприємне йому завдання в часі. Частіше всього це спостерігається в дітей із неблагополучною сімейною ситуацією, але це також може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом.

Повернення до малювання тих же членів сім'ї, об'єктів, деталей вказує на їхню значимість для дитини. Як мимовільні рухи людини іноді показують актуальне утримання психіки, так повернення до малювання тих же елементів малюнка відповідає "руху" думки, ставленню дитини і може вказувати на домінуюче переживання, яке пов'язане з певними деталями малюнка.

Паузи перед малюванням певних деталей, членів сім'ї частіше усього пов'язані з конфліктним ставленням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів. На несвідомому рівні дитина немовби вирішує, малювати їй чи ні людину або деталь, які пов'язані з негативними емоціями.

Стирання намальованого, перемальованого може бути пов'язаним як із негативними емоціями по відношенню до члена сім'ї, що малюється, так і з позитивними. Вирішальне значення має кінцевий результат малювання. Якщо стирання і перемальовування не призвели до помітної кращої графічної презентації - можна судити про конфліктне ставлення дитини до цієї людини.

Спонтанні коментарі часто прояснюють зміст того, що малюється. Тому до них треба уважно прислухатися. Також треба мати на увазі, що іррелевантні коментарі все ж таки є засобом ослаблення внутрішньої напруги, і їхня поява супроводжує найбільш емоційно «заряджені» місця малюнка. Це може допомогти направити в потрібне русло і питання після малювання, і сам процес інтерпретації.

Метод Л. Кормана

Інструкція. «Намалюй якусь сім'ю так, як ти собі її уявляєш. Якщо хочеш, можеш додати до малюнка інші деталі».

Інтерпретація результатів:

Структура малюнка

Щодо основної структури малюнка, то можна сказати, що у найраціональніх натур переважають ізольовані фігури, які не входять

між собою в контакт, у той час як найбільш

чутливі діти схильні зображати сім'ю з більшою динамікою, наприклад, зайнятою якоюсь діяльністю, що знаходиться в русі.

Найпривабливіший персонаж

Якщо такий є на малюнку, то його можна визначити по таких ознаках: найважливіший, найпривабливіший персонаж малюється першим, причому першим зліва, на першому плані; він вищий і більший за інші персонажі; виконаний із більшою любов'ю, кожна окрема деталь доведена до кінця; інші фігури повернені в його бік і дивляться на нього.

Найближчого досліджуваному члена сім'ї можна пізнати за одягом, що відрізняє його від інших, але схожий на одяг персонажа, із яким ототожнює себе досліджуваний. Звичайно це один із братів або сестер, із якими у нього склалися добрі стосунки.

Найменш привабливий персонаж

Протилежний, найнепривабливіший персонаж на малюнку найменший з усіх, виконується останнім і знаходиться осторонь від інших фігур, ніби забутий усіма. Цей персонаж наприкінці роботи може бути перекреслений декількома штрихами олівця або стертий гумкою.

Стосунки між персонажами

Варто звернути увагу на таке: чи існує взаємозв'язок між тим, що зобразила дитина, і реальним життям сім'ї. Якщо, наприклад, персонажі тримаються за руки, або, навпаки, стоять спиною один до одного, це може відповідати, або суперечити реальній ситуації в сім'ї. Якщо два персонажі зображені поруч, це повинно бути зрозуміле як сприймання дитиною їх особливої близькості, якій вона надає значення і яка може відповідати або не відповідати дійсності. Якщо якийсь персонаж, віддалений на малюнку від інших фігур, це може говорити про дистанцію, яку дитина помічає в житті.

Іноді дитина малює себе набагато яскравіше і детальніше, ніж батьків, які ніби створюють їй фон. Такі малюнки часто виявляють ставлення дитини до себе як до когось важливого, унікального, а до інших - як до менш важливих і привабливих. Це може бути пов'язано з тим, що батьки, незадоволені собою, життям і навколишнім світом, починають реалізувати свої надії через свою дитину, ставлячи себе на другорядну позицію відносно неї.

Мізерно маленька, безвладна фігурка в оточенні батьків, у якій дитина визнає себе, може виражати її безпомічність, необхідність турботи про себе. Це може бути пов'язано з тим, що дитина звикла до атмосфери постійної і надмірної опіки, що оточує її в сім'ї (часто це спостерігається в сім'ях із єдиною дитиною), тому вона відчуває себе слабкою і навіть може зловживати цим, маніпулюючи батьками і

постійно вимагаючи від них допомоги й уваги.

До малюнка сім'ї дитина може додати як людей, так і тварин для заповнення пустот, що відчуває в реальному житті. Так, єдині діти, наприклад, дуже часто включають у свій малюнок двоюрідних сестер або братів, кішок, собак та ін., що виражає дефіцит близького спілкування з іншими дітьми і потребу мати постійного супутника в іграх, з яким можна було б спілкуватися на рівних.

Фігура людини, розташована поруч із фігурою батька, вказує на сильне почуття суперництва і бажання дитини зайняти таке ж важливе й авторитетне місце в сім'ї, як і батько. Кіт, зображений поруч з одним із членів сім'ї (якщо, звичайно, у будинку немає ніякого kota), говорить про бажання великої любові й прив'язаності з боку зображеного поруч із котом персонажа.

Батьки

Зазвичай батьки зображуються парою, батько вище і зліва, мати нижче і праворуч, за ними впливають інші фігури в порядку значимості. Необхідно пам'ятати, що зображення сімейної пари може мати різний зміст у залежності від того, об'єднана пара чи ні. Дитина, що живе з одним із батьків, але зображує їх разом, виражає цим своє бажання того, щоб їхній союз відновився. Якщо дитина малює одного із батьків, з яким живе, то це означає прийняття нею реально існуючої ситуації, до якої дитина більш-менш адаптувалася, оскільки явище окремого проживання батьків у нашому суспільстві поширене, і діти до цього звикають.

За допомогою ізольованого розташування фігур батьків дитина виражає своє неусвідомлене бажання. Скажемо, у тому випадку, коли осторонь зображена фігура одного з батьків тієї ж статі, що і дитина, то це можна інтерпретувати як бажання дитини знаходитися з тим із батьків, хто має протилежну стать. Ревнощі, які викликані едіповим комплексом, є цілком нормальним явищем для дитини до досягнення нею періоду статевого дозрівання. Зворотнє явище, коли фігура дитини і одного із батьків протилежної статі віддалені один від одного, може розглядатися як порушення, хоча і незначне, проявів нормальних почуттів і бажань, виражене у відмові від кращих стосунків саме з одним із батьків іншої статі.

Іноді мати, яка для стороннього спостерігача й у власних очах виглядає турботливою, високоморальною, люблячою, для дитини є психотравмуючим фактором, тому що сприймається нею як людина, що не дозволяє дитині бути самостійною. Якщо у дитини склався образ одного з батьків як домінуючої, агресивної людини, то вона схильна зобразити таку фігуру більших розмірів у порівнянні з фігурами інших членів сім'ї, без урахування їх реальних фізичних розмірів. Якщо хтось із батьків сприймається загрозливим, то його образ доповнюється

великими руками, і навпаки: слабкі, що не сприймається всерйоз, батьки малюються з маленькими руками або взагалі без них.

Ідентифікація

Дитина здатна відносно просто ототожнювати себе з тими персонажами, які зображує. Зазвичай це персонаж, у якому вона себе бачить, її віку, її статі і який розміщується у віковому порядку в сім'ї.

Крім того, вона може ототожнювати себе і з іншим персонажем - батьком, матір'ю, старшим або молодшим братом. Ідентифікація з одним із батьків своєї статі відповідає реальної ситуації і бажанню мати кращі стосунки з тим із батьків, хто має протилежну стать. Ідентифікація зі старшим братом незалежно від статі також є нормальним явищем, особливо якщо є суттєва різниця у віці.

Зверніть увагу на такий факт: дитина може ототожнювати себе і з додатковими персонажами, що не входять до складу сім'ї.

Коли дитина зображує на малюнку найменш привабливий персонаж (малюється зазвичай осторонь від усіх, має нечіткі обриси фігури, стирається гумкою після початку малювання), це не означає, що вона не ідентифікує себе з ним, не стає на його місце. Цю помилку часто допускають навіть психологи, вважаючи, що дитина може ідентифікувати себе з чітко вималюваними, завершеними фігурами персонажів, але не з тими, які ніби знаходяться в тіні. Якщо ви уважно поспостерігаєте за її малюнками, послухаєте пояснення, то ви побачите, що вона може ідентифікувати себе навіть із найменш привабливими персонажами. Саме тут і криється проблема: дитина, що ідентифікує себе з ізольованим від усіх персонажем, нечітко зображеним або стертим, відчуває великі труднощі і напруженість у стосунках в сім'ї і самим собою.

Наявність або відсутність того чи іншого члена сім'ї

Іноді в малюнках дітей, яким з тих чи інших причин прийшлося розлучитися зі своїми батьками, не зустрічається жодного члена сім'ї. Для них типове детальне зображення будинку -символу сім'ї, на який дитина дивиться з ностальгічним, але прихованим бажанням; сонця - символу материнської турботи і любові. Цим символічно виражається значимість для дитини сім'ї і тих стосунків, що існували. Не малюючи членів сім'ї, дитина ніби відмовляється, відвертається від них, оскільки спогади про них пов'язані з негативними переживаннями (почуття покинутості, нелюбові), і дитина уникає цієї теми.

Якщо між персонажем, із яких ідентифікує себе дитина, і персонажем, поруч із яким вона зображена, є підкреслена дистанція або сама дитина взагалі відсутня на малюнку* то, швидше за все, інтерпретація така: дитина страждає від ізоляції і самотності в сім'ї, проте часто почуття ці згодом зникають, оскільки призводять до мук, страждань.

Виключення себе спостерігається в малюнках дітей із почуттям неповноцінності або відчуттям відсутності спільності. Батьківське невдоволення, надмірна критичність, порівняння з братами чи сестрами в невідгідному для неї світлі призводить до зниження самоповаги і пригнічення в дитини ініціативності і волі до досягнень.

Менш помітна демонстрація тих же проблем спостерігається, коли дитина малює себе останньою з усіх членів сім'ї. Це не скромність, а занижений статус. Це особливо значимо, якщо всі інші розташовані в хронологічному порядку (по старшинству) і автор малюнка не є наймолодшим.

Ці спостереження підводять нас безпосередньо до проблеми тривожного стану. Занепокоєння, тривожність проявляються у дитини так як і у дорослого (як наслідок страху перед уявлюваною загрозою, що виходить від певного джерела, яке легко можна впізнати). Тривожність сприймається дитиною як реальність, яку неможливо винести, оскільки вона є причиною страждань.

Розглянемо декілька прикладів із клінічного досвіду. Ось досить поширена ситуація: дитина ревнує до маленького брата через те, що тому дістається частина любові й уваги батьків, але вона стримує прояви агресивності, бо відчуває, що батькам це може не сподобатися; вона відчуває страх, що її ревності будуть помічені і вона буде покарана позбавленням любові з боку батьків надалі. Яким буде малюнок такої дитини? Молодший брат просто не буде зображений на малюнку. Заперечуючи його існування, дитина знімає проблему, усунувши її джерело.

Вона може також зобразити на малюнку тільки молодшого брата, виключивши себе зі складу сім'ї, ідентифікуючи себе із суперником, який користується увагою і любов'ю батьків. Звільняючи себе від сімейних зв'язків і ідентифікуючись з молодшим братом, дитина одночасно заперечує існування проблеми і пов'язаного з нею почуття тривожності.

Тривожність і агресивність часто виражаються в тому випадку, коли вони не пов'язані з почуттям провини, що змушує дитину малювати себе в образі малоцінного персонажу, який знаходиться в оточенні великих і кровожерливих тварин, котрі символізують зовсім інший зміст, ніж образи маленьких і ніжних тварин. У одному із дитячих малюнків був вовк, зображений між дитячим ліжком брата досліджуваного і персонажем, із яким він ідентифікував себе, - це бажання "з'їсти" молодшого брата.

Метод Р. Бернса **Кінестичний малюнок сім'ї (КМС)**

Інструкція. «Намалюй усіх членів твоєї сім'ї, де кожен зайнятий якоюсь справою. Постарайся передати всі деталі. Не поспішай і по можливості нічого не пропускай».

Після виконання тесту під час бесіди попросіть дитину пояснити, якою діяльністю займаються зображені персонажі. Інші спостереження щодо послідовності появи персонажів, їх розташування по зонах листка і т.д. можна проводити, виходячи з загальних правил методу Кормана.

Інтерпретація результатів:

Рух

Під рухом розуміється зображення енергії, форма чуттєвих відносин між персонажами, будь то любов, страх, суперництво, залежність або, як це часто має місце, поєднання всього перерахованого вище, а також і інші почуття. Типовою формою позитивного уявлення цієї узагальненої енергії є гра в м'яч. Коли на малюнку з'являються зайняті подібною діяльністю персонажі необхідно усвідомлювати те, що дитина визнає існування між ними зв'язку, особливого взаємного інтересу й одночасно наявність суперництва, конкуренції за вплив у сім'ї. Зверніть увагу, у кого знаходиться м'яч і як цей персонаж розташований. М'яч, що знаходиться між двома або декількома персонажами, вказує на баланс любові і суперництва. М'яч, намальований біля голови одного з персонажів, означає, що дитина визнає за ним активну вирішальну роль у динаміці сімейного життя. М'яч, що лежить або підстрибує біля ноги, який не піддається контролю персонажа, означає, що енергія суперництва розподілена нерівномірно і дитина розуміє неадекватну роль цього персонажу.

Інший варіант зображення енергії ми спостерігаємо на малюнках із різноманітними перешкодами. Дитина, використовуючи символи у вигляді стіни, дороги, геометричних фігур, відокремлює персонажі один від одного, але в дійсності ці символи означають більш глибокий поділ, що розуміється як ізоляція або обмеження в міжособистісних стосунках.

Отже, зображення між персонажами небезпечних для життя предметів (зброя, навіть іграшкова, особливо ножиці, столові ножі і т.д.) вказує на агресивність, існування проблеми суперництва.

Манера малювання

Під манерою розуміється спосіб поводження дитини з аркушем паперу і персонажем незалежно від їхнього тематичного значення.

Типовою манерою малювання є розподіл аркуша паперу на квадратні або прямокутні простори і заповнення їх за принципом коміксів або використання інших прийомів. Наприклад, Ізолювання

персонажа за допомогою предмета, що має відношення до його діяльності, мотузки або стіни, що фарбує батько, гладильної дошки, якою користується мама. Коли в малюнок вводиться тільки один персонаж, це значить, що дитина переживає цей випадок як особливий, як проблему, відмінну від інших.

Дитина, що почуває себе в сім'ї невпевнено, користується для передачі своєї невпевненості найбільш простою технікою: під-усіма фігурами вона проводить лінію, ніби даючи їм опору. Чим сильніша нестабільність у стосунках в сім'ї, тим більше дитина почуває необхідність надання малюнку сім'ї тривкої і надійної опори часто у вигляді жирної лінії.

Якщо, навпаки, дитина проводить лінію тільки під одним персонажем, то, очевидно, почуття нестабільного, невпевненого стану проявляється саме в цього персонажу, із котрим дитина може ідентифікувати себе.

Метод «заперечення», подібний до методу «найменш привабливого персонажу» у тесті Кормана, використовується дитиною для «маргіналізації персонажу», ізоляції його за допомогою розташування на полях листка або заключення в квадрат. Такою технікою користуються в більшості випадків більш боязкі діти, що зазвичай не виявляють агресивності до інших і намагаються триматися осторонь.

Лінії, хмари або дощ у верхній половині аркуша свідчать про тривожність і страх через небезпеку, що загрожує.

Якщо дитина складає аркуш, щоб розділити його на декілька частин по кількості персонажів, яких збирається намалювати, це також свідчення тривожного стану і занепокоєння, що згодом можуть підтвердитися елементами малюнка.

У цілому подібні почуття (тривожність, страх, депресія) відбивають захисну реакцію дітей, що не додержуються правил завдання, визначених із самого початку, і не домальовують фігури або обмежуються лише зображенням фігур, не позначивши їхньої діяльності, а тільки вказавши їхню позу. У цьому випадку вам не варто тривожитися, тому що ви, певно, просто вибрали невдалий момент. Відкладіть виконання тесту на інший день.

Символи

Мова тут йде про ті елементи, що мають подвійний зміст - один очевидний, а інший прихований, який потребує розшифрування. Це звичайні предмети, які на малюнку набувають зовсім іншого змісту, що відрізняється від очевидного в реальному житті.

Ми вже згадували про м'яч і гладильну дошку - але стосовно їх функцій, пов'язаних із діяльністю персонажу. Тут же, навпаки, мова йде про предмети, що виконують функції безвідносно до когось із персонажів. Вони присутні, можна сказати, випадково, для заповнення

пустот на аркуші (що, втім, не зовсім випадково). Нижче приведений перелік деяких предметів і явищ, що символізують собою певний душевний стан дитини.

Якщо на малюнку з'являються джерела світла і тепла (вогонь, лампочки, свічка і т.д.), це треба інтерпретувати як підкреслене вираження бажання дитини мати наставника, людину, що веде до життя, а також потребу в теплі і любові, оскільки дитина чуває її слабкий прояв із боку персонажу, зображеного з джерелом світла. Досить часто зображується картина сімейного життя, де батько палить люльку або запалює камін, а мама прасує. Типовий також мотив величезного червоно-жовтого сонця на небі або лампочки, що горить над головами в кімнаті.

Зображення бруду у всіх можливих варіантах (звалені в купу брудні тарілки, купа брудних листків у саду, брудні плями на підлозі і т.д.) вказує на внутрішнє занепокоєння дитини через неприємні для неї моменти: внутрішня дисгармонія, дії і вчинки, що викликають у неї почуття сорому і провини і т.д.

Вода, лід, дощ, зірки, холодильник і усе, що стосується холоду, є ознаками депресивного настрою в даний момент або потенційно.

Те ж саме має місце, якщо дитина малює ліжка і людей, що лежать на них сплячими або хворими, недвозначно ідентифікуючи себе з ними.

Символи суперництва - зображення спортивних ігор і будь-якого спортивного інвентаря. Те ж саме стосується зображення кішки і собаки, особливо якщо вони включені в гру. Квіти і метелики свідчать зазвичай про реальний або бажаний спокій.

Повітряні кульки і повітряні змії, навпаки, означають почуття тиску, якого дитина намагається позбутися. Дитяче ліжечко або колиска вказує на агресивність, "полонення", якщо можна так висловитися, можливо, навіть відносно молодшого брата: ліжечко і колиска є символами позбавлення волі, покарання.

Агресивність передається також за допомогою зображення таких предметів, як барабан, зброя, молот, мотика або просто граблі, а також диких тварин (наприклад, відвідання зоопарку), яких дитина поміщає в клітку, тобто за бар'єр, за яким знаходяться також маленькі діти.

Дорожні знаки відображають стримування емоційності, підпорядкування правилам, які нав'язуються дитині більше школою, ніж сімейним або релігійним впливом. Символами влади і погрози є мітла, вибивалка для одягу, пілососи, "вантажівки, промислова техніка (екскаватори, крани), поїзди і величезні, що нависли над

6.2. Тест „Ризик”

Мета: Дослідження рівня потреби у гострих відчуттях різного роду.

Необхідний матеріал: Текст опитувальника, папір, ручка

Хід виконання: Досліджуваним пропонується наступна інструкція:
„Вашій увазі пропонується ряд тверджень, які об'єднані у пари. З кожної пари вам необхідно обрати одне, яке найбільш характерне для вашої поведінки, і позначити його”.

Текст опитувальника

1. а) Я б надав перевагу роботі, що потребує багаточисельних роз'їздів, мандрівок.
б) Я б надав перевагу працювати на одному місці.
2. а) Мене бадьорить свіжий, прохолодний день.
б) У прохолодний день я не можу дочекатися, коли потраплю додому.
3. а) Мені не подобаються усі тілесні запахи.
б) Мені подобаються деякі тілесні запахи.
4. а) Мені не хотілося б спробувати який-небудь наркотик, який міг би здійснити на мене невідому дію.
б) Я б спробував який-небудь із незнайомих наркотиків, що викликає галюцинації.
5. а) Я б хотів жити в ідеальному суспільстві, де кожна людина безпечна, надійна і щаслива.
б) Я б надав перевагу жити у невизначені, смутні дні нашої історії.
6. а) Я не витримаю їздити з людиною, яка любить швидкість.
б) Іноді я люблю їздити на машині дуже швидко, так як це мене збуджує.
7. а) Якщо б я був продавцем-комівояжером, то надав би перевагу стабільному окладу, а не відрядну зарплатню з ризиком заробити мало або нічого.
б) Якщо б я був продавцем-комівояжером, то я б надав перевагу працювати відрядно, так як я мав би можливість заробити більше, ніж працюючи за оклад.
8. а) Я не люблю сперечатися з людьми, чиї переконання різко відрізняються від моїх, оскільки такі суперечки завжди нерозв'язні.
б) Я вважаю, що люди, які не згодні з моїми переконаннями, більше стимулюють, ніж люди, які згодні зі мною.
9. а) Більшість людей витрачають в цілому дуже багато грошей на страхування.
б) Страхування – це те, без чого не могла б дозволити собі обійтись жодна людина.
10. а) Я б не хотів опинитись загіпнотизованим.
б) Я б хотів спробувати опинитись загіпнотизованим.
11. а) Найбільш важлива мета в житті – жити на повну катушку і взяти від неї стільки, скільки можливо.
б) Найбільш важлива мета в житті – отримати спокій і щастя.

12. а) В холодну воду я заходжу поступово, даючи собі час звикнути до неї.
б) Я люблю одразу нирнути або стрибнути в море або холодний басейн.
13. а) У більшості видів сучасної музики мені не подобається безладність та дисгармонічність.
б) Я люблю слухати нові і незвичні види музики.
14. а) Найгірший соціальний недолік – бути грубою, невихованою людиною.
б) Найгірший соціальний недолік – бути скучною людиною, занудою.
15. а) Я надаю перевагу емоційно-виразним людям, навіть якщо вони трохи невірноважені.
б) Я надаю перевагу людям більш спокійним, навіть „відрегульованим”.
16. а) У людей, які їздять на мотоциклах, мабуть, є якась несвідома потреба спричинити собі біль, шкоду.
б) Мені б сподобалось керувати мотоциклом або їздити на ньому.

Обробка результатів:

Отримані відповіді співвідносяться з ключем.

Ключ:

1.а	5.б	9.а	13.б
2.а	6.б	10.б	14.б
3.б	7.б	11.а	15.а
4.б	8.б	12.б	16.б

Кожна відповідь, що збігається з ключем, оцінюється в один бал. Отримані бали сумуються. Сума збігів і є показником рівня потреби в гострих відчуттях.

Інтерпретація результатів та висновки:

Пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції і уяву, розвиває творчий потенціал, що в кінцевому результаті веде до особистісного росту.

Високий рівень потреб у гострих відчуттях (11-16 балів) означає наявність схильності, можливо безконтрольної, до нових вражень, що „лоскотуть нерви”, що часто може провокувати досліджуваного на участь у ризикованих авантюрах.

Від 6 до 10 балів – середній рівень. Він свідчить про вміння контролювати такі потреби, про помірність у їх задоволенні, тобто, з одного боку, про відкритість новому досвіду, з іншого – про стриманість і поміркованість у критичні моменти життя.

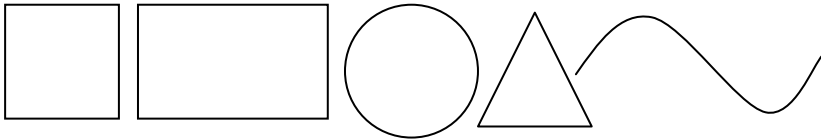
Низький рівень (від 0 до 5) визначає перевагу перестороги і обережності на шкоду отриманню нових вражень від життя.

Досліджуваний з таким показником надає перевагу стабільності і впорядкованості.

6.3. Психогеометричний тест (Сьюзен Диллінгер)

Мета: Вивчення особливостей особистості за вибором геометричних фігур.

Інструкція: „Виберіть із п'яти фігур ту, у відношенні якої ви можете сказати: це-Я. Спробуйте відчутти свою форму! Якщо вам буде важко зробити це, то виберіть фігуру, яка першою привернула вашу увагу. Потім прорангуйте фігури, які залишилися поза вашою увагою і запишіть їхні назви під відповідними номерами. Остання фігура під номером 5, буде точно не вашою формою, тобто формою, яка підходить вам найменше”.

Коротка психологічна характеристика основних «форм» особистості.

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, — це те, чим відомі істинні «люди-квадрати». Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей.

«Люди-квадрати» скоріше «вираховують» результат, аніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять раз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що «квадрати» можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками, менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти «людей-квадратів» мирно співіснують зі слабкими місцями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато «трикутників» відчувають у цьому своє призначення: «Народжені, щоб бути лідерами». Найхарактернішою особливістю «людей-трикутників» є

здатність концентруватися на головній меті. Вони — енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх.

«Люди-трикутники» дуже впевнені в собі, хочуть бути у всьому правими. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. «Трикутник» — це установка на перемогу.

Із «Трикутників» виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість — майстерність «політичної інтриги». Узагалі, «Трикутники» дуже симпатичні, привабливі люди, які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Це люди, незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого положення.

Найбільш характерні риси «Прямокутників» - непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Тим не менш, як і у всіх людей, у «Прямокутників» виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, зворотнім боком цього явища є надмірна довірливість, навіюваність, наївність. Тому «Прямокутниками» легко маніпулювати.

Якщо ви дійсно маєте «прямокутну форму», будьте обережні! І пам'ятайте, що «прямокутність» — це лише стадія. Вона мине — і ви вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. «Люди-кола» — це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Вони володіють високою чутливістю, розвинутою емпатійністю - здатністю співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини. «Людина-коло» відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. «Люди-кола» відмінно «бачать» людей і, в одну мить можуть розпізнати облудника і брехуна. Вони «вболівають» за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, «Люди-кола», через їх спрямованість скоріше на людей, ніж на справу, надто стараються догодити кожному. По-друге, «Кола» не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практично будь-яке рішення з більшістю та заручитися їх підтримкою.

Можна сказати, що «Кола» — природжені психологи. Для того, щоб очолити серйозний бізнес, «Людям-колам» не вистачає організаторських навичок.

Зизгаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, скоріше за все, істинний «право-півкульний» мислитель, вільнодумуюча людина.

«Зизгаги» схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, як речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються.

«Зизгаги» просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях, їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці.

«Зизгаг» - найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому «людині-зизгагу» не вистачає компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

Зміст категорій спостереження типу особистості

КВАДРАТ	ТРИКУТНИК	ПРЯМОКУТНИК	КОЛО	ЗИГЗАГ
Зовнішній вигляд чоловіка				
Консервативний, охайний, чисто виголений	Модний, дорогі речі, відповідає ситуації	Мінливий, неохайний, не в тон ситуації	Неофіційний, недбалий, моложавий	Розпатланий, неохайний, демонстративний
Зовнішній вигляд жінки				
Стриманий, неясковий, сухорлява	Елегантний, дорогі речі, доглянутий	Мінливий, навіжений, не в тон ситуації	Неофіційний, жіночний, повна	Різнманітний, недбалий, екстравагантний
Робоче місце				
Кожна річ на своєму місці	Символи статусу й успіху	Безладдя або еkleктика	Затишна (домашня) обстановка	Занедбаність або демонстративність
Мова				
Логічна, послідовна, ясна, суха, монотонна, повільна, високий голос, мовні	Логічна, ясна, коротка, упевнена, власна, чітка, емоційна, швидка,	Непевнена, неясна, плутана, емоційна, «паузи нерішучості», «скоромовка	Непослідовна, відхилення від головної теми, плавна, емоційна, заспо-	Непослідовна, асоціативна, яскрава, швидка, образна, емоційна, запальна,

штампи, професійна термінологія	голосний, високий голос, гостроти, жаргон	», високий зривистий голос, вигуки, питання, «слова-паразити»	кййлива, скоріше повільна, розслаблюючий, соковитий голос, компліменти, захоплені оцінки, «ми» переважніше «я»	захоплені оцінки, багата лексика, жаргон, гостроти
---------------------------------	---	---	--	--

Мова тіла

Скована, напружена поза, розраховані рухи, точні, скупі жести, повільна хода, безпристрас на особа, зроблений або нервовий сміх, потіння.	Напружена поза, плавні, упевнені рухи, широкі, виразні жести, упевнена, енергійна хода, стислі губи, пронизливий погляд, власне рукостискання.	Незграбний, різкі, уривчасті, нервові рухи, невпевнені, незакінчені жести, невпевнена, мінлива хода, бігає погляд, хихикання, швидко червоніє.	Розслаблена поза, вільні, плавні рухи, доброзичлив а посмішка, часті кивки головою в знак підтримки, мінімальна соціальна дистанція, життєрадісна хода, підкреслене доброзичливе вітання.	Ненапружені швидко мінливі пози, швидкі плавні рухи, жвава жестикуляція, стрімка хода, жива міміка, манірність.
---	--	--	---	---

Основні психологічні характеристики поведінки

Організовані, пунктуальність, строге дотримання правил, інструкцій, аналітичність, уважність до деталей, орієнтація на факти, пристрась	Лідер, прагнення до влади, честолюбство, установка на перемогу, прагматизм, орієнтація на суть проблеми, упевненість у собі,	Мінливість, непослідовність, невизначеність, збудженість, допитливість, позитивна установка до всього нового, сміливість, низька	Висока потреба в спілкуванні, контактність, доброзичливість, турбота про інших, щедрість, здатність до співпереживання, гарна	Спрага змін, креативність, спрага знань, чудова інтуїція, одержимість своїми ідеями, мрійність, спрямованість у майбутнє, позитивна
---	--	--	---	---

<p>до письмової мови, акуратність, охайність, раціональність, обережність, сухість, холодність, практичність, завзятість, наполегливість, твердість у рішеннях, терплячість, працьовитість, професійна ерудиція, вузьке коло друзів і знайомих.</p>	<p>рішучість, імпульсивність, сила почуттів, сміливість, енергія, схильність до ризику, висока працездатність, буйні розваги, нетерплячість, дотепність, широке коло спілкування, вузьке коло близьких і друзів.</p>	<p>самооцінка, непевність у собі, довірливість, нервозність, швидкі, різкі коливання настрою, запобігання конфліктів, безпам'ятність, схильність втрачати речі, не пунктуальність, нові друзі, імітація поведження інших людей, тенденція до застуд, травм, дорожньо-транспортних подій.</p>	<p>інтуїція, спокій, схильність до самозвинувачення і меланхолії, емоційна чутливість, довірливість, орієнтація на думку навколишніх, нерішучість, слабкий «політик», балакучість, здатність умовляти й переконувати інших, сентиментальність, тяга до минулого, схильність до суспільної діяльності, гнучкий розпорядок дня, широке коло друзів і знайомих.</p>	<p>установка до всього нового, захопленість, безпосередність, ентузіазм, непрактичність, імпульсивність, мінливість настрою, поведження й відносин, прагнення працювати самому, відраза до паперової роботи, «душа компанії», дотепність, безалаберність у фінансових питаннях, невелике коло друзів.</p>
---	--	--	--	---

III. Висновки.

На основі проведення досліджень за даними методиками, психолог-дослідник може скласти психологічну характеристику особистості досліджуваного. Наводимо приклади складання схеми спостереження за особистістю та схему складання характеристики учня.

3.1. Схема спостереження за людиною для складання психологічного портрету.

I. Психомоторика:

1. Моторні компоненти дій;
2. Мовні акти;
3. Міміка й пантоміміка;
4. Експресія звуків;
5. Зовнішні прояви вегетативних реакцій.

II. Типологічні особливості:

1. Сила нервових процесів;
2. Рухливість нервових процесів;
3. Урівноваженість нервових процесів.

Сильний збудливий тип (холерик):

- здатність тривалий час виконувати важку роботу, не знижуючи продуктивності;
- уміння переборювати труднощі й невдачі в роботі, наполегливість і завзятість у досягненні мети;
- підвищення працездатності й наполегливості в екстремальних ситуаціях;
- прагнення до самостійності, особливо в нових, незнайомих ситуаціях;

Прояв протилежних якостей є підставою до віднесення до слабого типу (меланхолік).

Сильний гальмівний тип (флегматик):

- висока працездатність у монотонній справі;
- стриманість у спілкуванні, уміння зберігати таємниці;
- неквапливість в ухваленні рішення;
- міцне формування різних навичок, особливо пов'язаних з диференційованою працею;
- неквапливість у рухах, мові, скупа міміка й пантоміміка.

Прояв протилежних якостей є підставою до віднесення до слабого типу.

Рухливий тип (сангвінік):

- швидкий темп діяльності, навіть при освоєнні нової роботи;
- швидке засвоєння матеріалу й швидке його забування;
- легкість, активність у встановленні контактів, прагнення до нових вражень;

- швидка адаптація в новій обстановці;
- жива мова, міміка й загальна рухливість.

III. Особливості інтелектуальної сфери (гірші):

1. Явна відсутність системності у викладі якого-небудь матеріалу
2. Явно поверхневий аналіз фактів
3. Явно необґрунтовані висновки
4. Примітивність висновків
5. Протиріччя власним судженням і поси
6. Категоричність тверджень, ні на чому не заснованих
7. Нездатність зрозуміти переносне значення жартів, анекдотів, прислів'їв
8. Надмірна уразливість через явно незначний привід.

Протилежні якості є підставою для віднесення до кращих особливостей.

IV. Емоційна збудливість:

1. Яскраві мімічні реакції
2. Яскраво виражена пантоміміка
3. Яскраво виражені пози
4. Сильний тремор щік, рук, губ
5. Помітні зміни у фонації, артикуляції мови
6. Помітні вегетативні зрушення
7. Метушливість, нестриманість, надмірне емоційне фарбування питань і відповідей
8. Неадекватні емоційні реакції радості й прикрості
9. Погіршення результатів у сильних емоційних ситуаціях
10. Прагнення уникати емоційно насичених ситуацій.

V. Психопатичні риси особистості:

1. Некоригуєма безглузда впертість, повна відсутність ефекту від бесід і стягнень
2. Надмірна зміна настроїв
3. Часті сварки, конфлікти, невмотивована злість і брутальність
4. Надмірна догдливість, слащава піддатливість
5. Позерство, прагнення звернути на себе увагу будь-яким шляхом, яскравий егоїзм, бравування погрозами самогубств
6. Самоприниження, пригніченість, неадекватна лякливість, наполеглива думка про самогубство
7. Явна неадекватність поведінки, навіть на шкоду собі
8. Перекручений гіпертрофований педантизм
9. Цинічність, підкреслена мерзенність, бравування розбещеністю
10. Гіпертрофована сором'язливість до протилежної статі.

3. 2. Схема складання характеристики учня.

Для одержання даних по деяких аспектах особистості можна використати відомі методики спостереження за поведінковими реакціями в процесі спілкування з учнями.

Шляхом спостереження можна оцінювати деякі індивідуально-психологічні особливості учнів. На підставі поведінкових реакцій, що найбільше часто зустрічаються в навчальній діяльності й у повсякденному спілкуванні, можна зробити висновок про силу, урівноваженість, рухливість нервових процесів.

Про силу збуджувального процесу в центральній нервовій системі можна судити по загальній працездатності й адекватності відповідей на стимули, що впливають: в «сильних» - відповідність закону сили (сильніше стимул - сильніше відповідь); в «слабких» при підвищенні сили вище деякої середньої величини спостерігається зниження сили відповіді.

У більшості випадків для відносно слабого типу нервової системи: характерні також більше тонкі пороги чутливості, тривалі переживання навіть при невеликих психотравмуючих впливах.

Підставою для віднесення до переважно сильного типу нервової системи з боку порушення є наступні показники:

1) здатність тривалий час виконувати нецікаву роботу, не знижуючи інтенсивності й продуктивності (на противагу швидкої стомлюваності, мимовільного переключення від заданої діяльності);

2) уміння переборювати труднощі й невдачі в роботі, прагнення до труднощів, наполегливість, завзятість у досягненні мети;

3) підвищення завзятості й працездатності у важких умовах, у небезпеці;

4) прагнення до самостійності у вчинках, особливо в нових, незнайомих ситуаціях;

5) здатність швидко впоратися й мобілізувати себе у випадку невдач.

Підставою для віднесення до «слабкого» типу є протилежні показники.

Про силу гальмового процесу можна судити по здатності до вольової затримки, швидкості формування тонких диференційовок по поведінкових реакціях, які характеризуються переважно гальмовим компонентом. Підставою для віднесення до переважно «сильного» типу нервової системи з боку гальмування є наступні показники:

1) висока працездатність, особливо в нецікавій справі;

2) стриманість у вчинках, у розмові (навіть незважаючи на психотравмуючу ситуацію);

3) стриманість у спілкуванні (уміння зберігати цікаві новини);

4) неквапливість у прийнятті рішень;

5) швидке й міцне формування різних навичок, пов'язаних з тонкими диференційовками й вольовою затримкою;

6) неквапливість у русі, у мові, скупа пантоміміка, повільне й ретельне прожовування їжі під час їжі, гарний сон, що забезпечує найбільш повний відпочинок та інше.

Підставою для віднесення до «слабкого» типу є протилежні показники.

Про рухливість нервових процесів, маючи на увазі насамперед перехід від порушення до гальмування й назад, можна судити за наступними показниками:

1) переважно швидкий темп діяльності, навіть при освоєнні нової роботи;

2) швидке освоєння нового матеріалу (а іноді й швидке його забування при відсутності відповідних повторень);

3) легкість і активність у нових знайомствах, прагнення до нових вражень;

4) швидке освоєння, швидка адаптація в новій обстановці;

5) швидке засипання або пробудження,

6) жива мова, міміка, загальна рухливість.

Підставою для включення в групи щодо інертних є протилежні ознаки.

За допомогою спостереження вчитель може оцінити інтелектуальні здібності учнів, їхнє вміння оперувати інформацією, логічно, системно й послідовно викладати думки. Варто навчити психолога звертати увагу в ході спостереження за учнями на наступні характеристики їхньої інтелектуальної сфери:

1) відсутність системності у викладі будь-якого матеріалу;

2) поверхневий аналіз факторів;

3) необґрунтовані висновки;

4) примітивність висновків;

5) суперечливість власним посилкам;

6) категоричність тверджень, ні на чому не заснована;

7) абсурдність висновків, заяв;

8) нездатність зрозуміти переносне значення жартів, прислів'їв;

9) надмірна уразливість через явно незначні приводи.

У процесі спілкування (і накопичення психодіагностичної інформації) досвідчений педагог може зібрати певні відомості про наявність в деяких учнів підвищеної нервозності, психопатичних рис. Судити про такі риси можна по ряду ознак. При цьому вчитель не має права робити остаточний висновок, а повинен звернутися за консультацією до психіатра.

Ознаки психопатичних рис характеру:

Перша ознака:

- 1) некорегуєма (непояснена, неусвідомлювана) безглузда впертість, повна відсутність ефекту від бесід і стягнень,
- 2) надмірно швидка зміна настроїв, захоплень, нестійке поведження, постійні легковажні вчинки.

Друга ознака:

- 1) часті сварки, конфлікти з товаришами, без мотиву брутальність, злість, постійні сперечання;
- 2) надмірна догідливість, солодкуватість, піддатливість.

Третя ознака:

- 1) позерство, прагнення звернути на себе увагу будь-яким шляхом, яскраво виражений егоїзм, бравування погрозами самогубства;
- 2) самоприниження, приниженість, постійна пригніченість, неадекватна лякливість, наполегливі думки про самогубство.

Четверта ознака:

- 1) явна неадекватність поведінки, навіть на шкоду собі, вчинки без пояснень, неорганізованість у поведінці;
- 2) спотворний, гіпертрофований педантизм.

П'ята ознака:

- 1) сексуальні перекручення, цинізм, підкреслена мерзенність, бравування своєю розбещеністю;
- 2) гіпертрофована сором'язливість стосовно протилежної статі, неадекватний страх перед нею.

Про підвищену емоційну збудливість можуть свідчити деякі ознаки зовнішніх проявів емоцій, вегетативні зрушення й поведінкові реакції. Такі ознаки можна спостерігати при ускладненні ситуацій у ході, наприклад, підготовки уроків, при підвищенні вимогливості, строгості вчителів, на уроках, іспитах:

- 1) яскраві мімічні реакції, особливе пожвавлення дистаторальних рефлексів, зокрема, хоботкового рефлексу (губи витягнуті вперед трубкою);
- 2) виражена пантоміміка;
- 3) виражені реакції пози, особливо скутість;
- 4) сильний тремор (тремтіння рук, ніг, щік, вії);
- 5) помітні зміни у фонації й артикуляції мови, неадекватна інтонація;
- 6) значні емоційно-вегетативні зрушення;
- 7) часті позиви на діурез, підвищення перистальтики кишечника при емоціях;
- 8) метушливість, нестриманість, питання й відповіді з надмірним емоційним фарбуванням;
- 9) неадекватні емоційні реакції радості або прикрості, часті надлишкові емоції.

По поведінкових реакціях можна судити й про емоційну стійкість, тобто здатність зберігати стійкість психічних і психомоторних процесів при сильних емоціях.

Про недоліки емоційної стійкості свідчать наступні ознаки:

1) постійне погіршення результатів навчальної або іншої діяльності в умовах емоційних впливів, при сильних емоціях;

2) відповіді на іспитах або контрольних завжди гірше, ніж на звичайних заняттях;

3) неадекватні вчинки, часті помилки в діях при роботі в умовах контролю з боку дорослих або значимих однолітків;

4) постійне прагнення уникати емоційно насичених ситуацій у навчальній, спортивній, майбутній професійній або іншій діяльності (бажання бути присутнім тільки в ролі глядача).

Про дисциплінованість можуть свідчити такі показники, як строге дотримання встановленого порядку, прагнення швидко й точно виконувати дані доручення, висока вимогливість до себе й інших, суспільна активність, охайність і акуратність в одязі, інтерес до літератури, кінофільмів і телепередач на наукову тематику.

Про недисциплінованість свідчать протилежні ознаки, зокрема, прагнення уникнути роботи, не виконати доручення, необов'язковість, нечесність, лінощі, прагнення здійснити особисті інтереси за рахунок товариша, провокаційні питання, спрямовані на дискредитацію вчителів, постійні порушення дисципліни, елементи постійного блазенства, пустотливості.

При вивченні організаторських здібностей звертається увага на вміння планувати роботу, контролювати виконання наміченого плану, розподіляти обов'язки серед учнів, контактувати як зі старшими, так і з підлеглими. Наприклад, будучи старшим при виконанні різних завдань і господарських робіт, важливе вміння прислухатися до думки інших, виконання роботи відповідно до прийнятого рішення; наявність гнучкості при уточненні таких рішень, якщо цього вимагає ситуація; уміння передбачати результат роботи, уміння захопити хлопців (якщо треба - власним прикладом).

Про відношення до колективу (про колективізм) можна одержати деяку інформацію з таких ознак, як активність і принциповість у боротьбі за спільні інтереси, чуйність стосовно товаришів, турбота про їх, увага до їхніх потреб, готовність прийти на допомогу, уміння прийняти вимоги колективу й прагнення підкорити особисті інтереси суспільним, критика «в очі», коректність і доброзичливість стосовно товаришів, авторитетність серед них. При оцінці відносин до колективу враховується також суспільна активність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные проблемы возрастной и педагогической психологии / Под ред. Ф.И.Иващенко, Я.Л.Коломинского. – Минск : Высшая школа, 1980. – 176 с
2. Айзенк Г. Узнай свой собственный коэффициент интеллекта / Г. Айзенк. – Н.Новгород : СП Ай – Кью, 2000. – 176 с.
3. Адлер А. Индивидуальная психология и психоанализ. Зарубежный психоанализ / Сост. и общая редакция В. М. Лейбина. – СПб. : Питер, 2001. – С. 163 – 181.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 339 с.
5. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. – 3-е изд. перер. и доп. – М. : Смысл: Издательский центр "Академия», 2007. – 528 с.
6. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982.– 192 с.
7. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Э. Берн – Минск : Прометей, 1992. – 384 с.
8. Бестужев-Лада И. В. К школе XXI века. Размышления социолога / И. В. Бестужев-Лада – М : Педагогика, 1988. – 256 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. [наукове видання]. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. – К. : Либідь, 2003. – 278, [1] с.
10. Бехтерев В. М. Избранные работы по социальной психологии. – М. : Наука, 1994. – 399 с.
11. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей / В. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1981. – 64 с.
12. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляции поведения / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1980. – 156 с.
13. Бодалев А. А. Психология о личности / А. А. Бодалев. – М. : Изд. Моск. унив., 1988. – 188 с.
14. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: підруч. за модульно-рейтинговою системою навч. для студ. магістратури / С. С. Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 383, [1] с.
15. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психолог. очерк: кн. для учителя / Лев Семенович Выготский. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1967. – 96 с.

16. Гальперин П. Я. Основные результаты исследований по проблеме формирования умственных действий / Петр Яковлевич Гальперин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 314 с.
17. Ганич Д. И., Олейник И. С. Русско – украинский и украинско-русский словарь. – К. : Феникс, 1995. – 560 с.
18. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М. : Прогресс, 1976. – 496 с.
19. Гмурман В. Е. Теория вероятности и математическая статистика: учеб. пособие для студ. вузов / Владимир Ефимович Гмурман. – [изд. 5-е, перераб. и допол.]. – М. : Высшая шк., 1977. – 480 с.
20. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений / Леонид Яковлевич Гозман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 176 с.
21. Гоноболин Ф. Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Вопр. психологии. – 1975. – №1. – С. 100 – 111.
22. Державна програма "Вчитель" // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №10. – С. 4 – 32.
23. Деркач А. А., Кузьмина Н. В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. – М. : РАУ, 1993. – 32 с.
24. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: книга для учителя и родителей / А. Б. Добрович – М. : Просвещение, 1987. – 207 с.
25. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология / Дружинин Владимир Николаевич. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с. (Серия "Учебник нового века").
26. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія / О. А. Дубасенюк., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. – Житомир : Житомирський держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2003. – 192 с.
27. Емельянов Ю. Н. Активное социально – психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов – Л. : ЛТУ, 1985. – 156 с.
28. Закон України "Про освіту" // Голос України. – 1996. – 25 квітня. – С. 1 – 3.
29. Изучение личности школьника учителем / Под ред. З. И. Васильевой, Т. В. Ахаян, М. Г. Казакиной, Н. Ф. Радионовой и др. – М. : Педагогика, 1991. – 136 с.
30. Іванченко А. В., Сбруєва А. А. Соціально – педагогічна підготовка вчителя / Анатолій Васильович Іванченко, Аліна Анатоліївна Сбруєва – Житомир : Держ. пед. ун-т, 2000. – 112 с.
31. Квинн В. Прикладная психология / Квинн Вирджиния. – СПб : Питер, 2000. – 560 с. – (Серия "Учебник нового века")
32. Кон И. С. В поисках себя / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

33. Корчак Я. Воспитание личности: кн. для учителя / Под ред. В. Ф. Кочнова. – М. : Просвещение, 1992. – 287 с.
34. Корчинский С. Моделирование структуры образа идеального и реального учителя на уровне совокупных представлений у различных субъектов педагогического взаимодействия: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. / Станислав Корчинский – К., 1998. – 420 с.
35. Кречмер Э. Строение тела и характер. – М. : Дайджест, 1995. – 158 с.
36. Крылов А. О. Практикум по общей и экспериментальной психологии. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 256 с.
37. Левин К. Психологическое поле. Психология социальных ситуаций / Сост. и общая редакция Н. В. Гришиной. – СПб. : Питер, 2001. – С. 37 – 41.
38. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
39. Леонгард К. Акцентуированные личности / Леонгард К.; [пер. с нем.], – 1981. – К. : Вища школа, 1981. – 392 с.
40. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов – М. : Прогресс, 1984. – 445 с.
41. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс; [пер. с англ.]. – СПб. : Питер, 1999. – 688 с.
42. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 366 с.
43. Маслоу А. Самоактуализация / Абрахам Маслоу // Психология личности: тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтера, А. А. Пузырева. – М. : Мысль, 1982. – С.108-117.
44. Мірошніченко О. А. Зміст та структура поняття "соціально значущі якості особистості» / О. А. Мірошніченко // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2002. – Вип. 9. – С. 200–202.
45. Мірошніченко О. А. Формування особистості майбутнього вчителя як об'єкта соціальних стосунків / О. А. Мірошніченко // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Вип. 13. – С. 83-86.
46. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии – СПб. : Питер, 2000. – 336 с.
47. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. – М. : Академия, 2004. – 336 с.
48. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику / А. В. Мудрик. – М. : Институт практической психологии, 1997. – 365 с.

49. Мышление учителя. Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1980. – 104с.
50. Мясищев В. Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / В. Н. Мясищев; под ред. Н. А. Бодалева. – М., Воронеж : НПО "МОДЭК», 1995. –356 с. (Психология отечества).
51. Немов Р. С. Психология образования / Немов Роберт Семенович. – М. : Просвещение, Владос, 1998. – 496 с.
52. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1986. – 797 с.
53. Оллпорт Г. В. Личность в психологии / Оллпорт Гордон В. – М. : Ювента, 1998. – 350 с.
54. Павлов И. П. Рефлекс свободы / Иван Петрович Павлов – СПб. : Питер, 2001. – 432 с. – (Серия "Психология – классика").
55. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.
56. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. И. А. Каирова. – М. : Сов. энциклопедия, 1964 – 1988. – Т. 3 – 880 с.
57. Петровский А. В. Проблемы развития личности с позиций социальной психологии. – М. : Просвещение, 1992. – С.15 – 29.
58. Платонов К. К. О системе психологии / Константин Константинович Платонов. – М. : Мысль, 1972. – 216 с.
59. Платонов К.К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
60. Психология и педагогика: учеб. пособ. / Под ред. К. А. Альбухановой, Н. В. Васиной и др. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
61. Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. Куликов Л. В. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.
62. Психологический словарь / Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.
63. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
64. Психология развивающейся личности / Под ред. А. В. Петровского, М. : Просвещение, 1987. – 240 с.
65. Психология самосознания. Хрестоматия / Под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : БАХРАХ-М, 2000. – 672 с.
66. Рабочая книга школьного психолога / И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова и др. / Под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 376 с.

67. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб : Питер Кан, 1999. – 416 с.
68. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию / Пер. с англ. М. Злотник. – М. : Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2001. – 416 с.
69. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / Отв. ред.: К. А. Абульханова-Славская, А. И. Славская. – М. : Наука, 1997. – 189 с.
70. Русалов В. М. Психология и психофизиология индивидуальных различий // Психологический журнал, 1991 . – Т. 12. – №5. – С. 13-17.
71. Система соціологічного знання: навч. посіб. / Уклад. Г.В. Щокін. – К. : МАУП, 1998. – 208 с.
72. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований: (в помощь начинающему исследователю) / Михаил Николаевич Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 150 [1] с.
73. Словарь-справочник по психологической диагностике / [Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М.; отв. ред. Крымский С. Б.]. – К. : Наукова думка, 1989. – 200 с.
74. Современный философский словарь // Под ред. В. Е Кемерова. — М. : Одиссей, 1996. — 608 с.
75. Социально – педагогические проблемы развития профессиональной и общественной активности учителей: Сб. научных трудов / Под ред. С. Г.Вершловского. – М : Изд. АПН СССР, 1988. – 80 с.
76. Спирин Л. Ф. Профессиограмма общепедагогическая / Л. Ф. Спирин. – М. : Российское педагогическое агенство, 1997. – 84 с.
77. Сущенко А. В. Теоретично – методичні основи гуманізації педагогічної діяльності вчителя в основній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец.13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / А. В. Сущенко. – Харків, 2004. – 44 с.
78. Теплов Б. М. Вопросы психологии восприятия и мышления / Б. М. Теплов. – М.-Л. : Изд-во Известия АПН РСФСР, 1948. – 303 с.
79. Титма М. Х. Выбор профессии как социальная проблема / М. Х. Титма. – М. : Наука, 1975. – 200 с.
80. Уотсон Дж. Двойная спираль / Пер. с англ. — М. : Мир, 1969. – 152с.
81. Федоришин Б. О. Психолого–педагогічні основи професійної орієнтації. – К. : Либідь, 1996. – 316 с.
82. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – [2 вид., перероб. і доп.] – К. : Головн. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

83. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений / Сост. М. Г. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1989. – 448 с.
84. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе :[пер. с нем.] / Э. Фромм. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571, [5] с. – (Philosophy)
85. Хомич Л. О. Загальнокультурний розвиток особистості вчителя початкових класів як умова формування педагогічної майстерності / Лідія Хомич // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: зб. матеріалів наук.-метод. семінару. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 19-22.
86. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: Самоанализ / Карен Хорни. – М. : Прогресс, 1993. – 480 с.
87. Цицерон. Философские трактаты / Отв. ред., сост. и автор вступ. статьи Г. Г. Майоров. – М. : Наука, 1985. – 384 с.
88. Черепанов В. С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / Вячеслав Сергеевич Черепанов. – М. : Педагогика, 1989. – 151 с. – (Образование. Педагогические науки).
89. Шелдон У. Психология конституциональных различий // Психология индивидуальных различий. – М. : МГУ, 1982. – С. 248-261.
90. Шорохова Е. В. Некоторые аспекты социально–психологического изучения личности // Психология личности и образ жизни. – 1987. – С. 8 – 10.
91. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Под ред. Д. М.Фельдштейна. – М. : Междунар. педаг. Академия, 1995. – 224 с.
92. Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / К. Г. Юнг; сост. В. Зелинский, А. Руткевич – М. : Наука, 1995. – 309 с.
93. Rogers C.R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change // J. of Consulting Psychology. – 1957. – V. 21. – P.95 – 103.
94. Vorverg M. Methodische Grundlagen des Verhaltenstraining // Social psychologisches Training. – Jena, 1971 – 186 p.

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки: Малов П.А